

تفسیر سورہ

اٰراء

محسن قرائتی

فهرست نویسی بیش از انتشار کتابخانه‌ی ملی ایران:

قراآتی، محسن / ۱۳۲۴

تفسیر سوره اسراء مؤلف: محسن قراآتی

ناشر: تهران / «مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن» / ۱۳۷۵.

ISBN: 978-964-5652-35-9 (دوره) ۴۵۰۰ ریال (دوره) ۱۴۴ ص.

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیپا

کتابنامه به صورت زیر نویس.

تفاسیر (سوره اسراء) ب. عنوان

۱۹۹۰۹-۸۱م

۲۹۷/۱۸

BP ۱۰۲ / ۴۴ ق ۷

تفسیر سوره اسراء

ناشر:	مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن
چاپ:	سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
نوبت چاپ:	سینزدهم - تابستان ۱۳۸۶
شمارگان:	۲۰/۰۰۰ نسخه
قیمت:	۴۵۰۰ ریال
شابک:	۹۷۸-۹۶۴-۵۶۵۲-۳۵-۹

مرکز پخش ۱: تهران - تلفن و نمابر ۴-۶۳۶۳-۶۶۹۴

مرکز پخش ۲: تهران - تلفن و نمابر ۱-۲۶۲۷-۸۸۹۲

www.Qaraati.ir

فهرست مطالب

معراج	آیه ۲
معنا و مراتب شکر	آیه ۳
یهود و بنی اسرائیل	آیه ۷
نگاهی به قرآن	آیه ۱۰
نامه عمل	آیه ۱۴
توحید	آیه ۲۲
احسان به والدین	آیه ۲۳
ذی القربی	آیه ۲۶
قبض و بسط رزق	آیه ۳۰
آثار زنا و فحشا	آیه ۳۲
حقوق ایتمام	آیه ۳۴
سخن بدون علم	آیه ۳۶
آداب راه رفتن	آیه ۳۷
تسبیح موجودات	آیه ۴۴
کلام نیکوتر	آیه ۵۳
شجره ملعونه	آیه ۶۰
راههای مشارکت شیطان	آیه ۶۴

- کرامت انسان آیه ۷۰
- کوری قیامت آیه ۷۲
- ولایت علی علیه السلام آیه ۷۳
- ارزش نماز شب آیه ۷۹
- صدق و صداقت آیه ۸۰
- معنای حق آیه ۸۱
- روح چیست؟ آیه ۸۵
- اعجاز قرآن آیه ۸۸
- بهبانهای ترک ایمان آیه ۹۴
- اسمای حسنی آیه ۱۱۰

مقدمه‌ی مؤلف

الحمد لله رب العالمين و صلى الله على سيدنا و نبينا محمد و

اهل بيته الطاهرين

در زمانی زندگی می‌کنیم که انواع تبلیغات، توطئه‌ها و انحرافات، فطرت، عقل و دین انسان‌ها را مورد تهاجم قرار داده است. جای تردید نیست که هرچه تاریکی بیشتر شود به نور بیشتری نیاز داریم و هرچه امواج خطرناک‌تر شوند، کشتی مطمئن‌تری لازم است.

قرآن، نور الهی و پیامبر و اهل بیت او عليهم السلام کشتی نجاتند، ولی بهره‌گیری از این دو سرچشمه‌ی زلال، نیاز به شناخت و ایمان دارد. لذا باید به سراغ قرآن برویم، اما نه در حد تلاوت و تجوید، بلکه در حد تدبیر و تفسیر و بالاتر از آن در حد عمل و تبلیغ.

گاه با خود می‌گوییم:

ای کاش، در مساجد ما پس از ادا‌ی نماز، پنج دقیقه‌ای یک آیه‌ی قرآن تفسیر می‌شد.

ای کاش، در نشریات و روزنامه‌های ما یک ستون کوتاه برای مفاهیم قرآنی باز می‌شد.

ای کاش، فارغ التحصیلان ما توان تلاوت صحیح قرآن و آشنایی با معارف آن را داشتند.

ای کاش، محتوای منابع و برنامه مراکز تبلیغی ما، بر محور قرآن و حدیث بود.

ای کاش، برای هر سنّ و صنفی، آیات مخصوص آنان تفسیر و در اختیارشان قرار می‌گرفت.

ای کاش، در کنار مسابقات حفظ و تلاوت، مسابقات تفسیر رونق بیشتری می‌یافت.

و ای کاش،...

به هر حال توفیق الهی شامل شد و در طول ده سال گذشته، تفسیر بیش از بیست و پنج جزء قرآن کریم در برنامه آینه وحی رادیو گفته شد که پس از تکمیل و اصلاح و بازبینی، به نام تفسیر نور چاپ و در اختیار علاقمندان قرار گرفت.

بعضی سوره‌های قرآن با هدف گسترش فرهنگ مطالعاتی تفسیر قرآن، به صورت جداگانه و در قطعی کوچک به چاپ رسید تا همگان بتوانند در هر مکانی آن را به همراه داشته و مطالعه نمایند.

در این راستا و با توجه به استقبال کم‌نظیر اقشار مختلف مردم مخصوصاً جوانان، چهارمین اثر (کتاب حاضر)، تهیه و در اختیار شما عزیزان قرار گرفته است که تقاضا داریم ضمن مطالعه دقیق، ما را از نقطه نظرات خود آگاه سازید.

محسن قرائتی

سیمای سوره‌ی اسراء

سوره‌ی «اسراء»، یکصد و یازده آیه دارد و بنابر قول مشهور مکی است. البتّه بعضی پنج آیه‌ی ۲۶، ۳۲، ۳۳، ۵۷ و ۷۸ را مدنی می‌دانند. **این سوره؛** به جهت کلمه‌ی اوّل آن، «سبحان» و به خاطر ماجرای معراج، «اسراء» و به سبب بازگویی داستان بنی اسرائیل، «بنی اسرائیل» نام‌گذاری شده است.

در این سوره همچون دیگر سوره‌های مکی، موضوعاتی از قبیل: توحید، معاد، نصایح سودمند و مبارزه با هرگونه شرک، ظلم و انحراف، سنّت‌ها و قوانین فردی و اجتماعی در تاریخ، تاریخچه آدم و ابلیس، پیامبر اسلام و موقعیت آن حضرت در مکه، بیان شده است. از مسائل عمده و قابل توجه در این سوره، معراج حضرت رسول ﷺ است.

شروع سوره با «تسبیح» خداست و پایان آن با «حمد» و ستایش او.

در روایات به تلاوت این سوره در شب‌های جمعه سفارش شده و از جمله فوائد آن، دیدار امام زمان علیه السلام دانسته شده است.^(۱)

۱. امام صادق علیه السلام فرمودند: «من قرء سورة بنی اسرائیل فی کل لیلة جمعة لم یت حتّی یدرک القائم و یكون من اصحابه». تفسیر نمونه.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

﴿ ۱ ﴾ سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا
إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

پاک و منزّه است آن (خدایی) که بنده‌اش را از مسجدالحرام تا مسجدالاقصی که اطرافش را برکت داده‌ایم شبانه بُرد، تا از نشانه‌های خود به او نشان دهیم. همانا او شنوا و بیناست.

نکته‌ها:

- **معراج**، مقدّس‌ترین سفر در طول تاریخ است، مسافرش پیامبر اسلام ﷺ فرودگاهش مسجدالحرام، گذرگاهش مسجدالاقصی، مهماندارش خدا، هدف آن دیدن آیات الهی، سوغاتش اخبار آسمان‌ها و ملکوت و بالا بردن سطح فهم بشر از این دنیای مادی بوده است.^(۱)
- بر اساس روایات، پیامبر **یک سال قبل** از هجرت، پس از نماز مغرب در مسجدالحرام، از طریق مسجدالاقصی به وسیله‌ی «بُرَاق»^(۲) به آسمان‌ها رفت و چون بازگشت، نماز صبح را در مسجدالحرام خواند.^(۳)
- **معراج پیامبر**، جسمانی و در بیداری بوده، نه در خواب و باروح! و اصل آن از ضروریات دین و مورد اتفاق همه‌ی فرقه‌های اسلامی است.^(۴) روایات متواتر^(۵) و برخی دعاها و زیارتنامه‌ها هم به این مسأله اشاره دارد و در برخی احادیث، منکر آن کافر معرفی شده است.

۱. در تفسیر فرقان آمده است: شب میلاد، شب معراج، شب بعثت، شب هجرت، شب ورود به مدینه و شب رحلت پیامبر، شب دوشنبه بوده است.
۲. تفسیر نورالتقلین. ۳. بحار، ج ۱۸، ص ۳۸۹.
۴. این آیه و آیات ۸ تا ۱۸ سوره‌ی نجم، بر این مطلب دلالت دارد.
۵. متواتر، به روایاتی می‌گویند که افراد بسیاری آن را نقل کرده باشند و جایی برای شبهه نباشد.

□ خداوند، حضرت آدم را از آسمان به زمین آورد، ولی حضرت رسول ﷺ را از زمین به آسمان برد.^(۱) پیامبر در آن شب، عوالم بالا، ملکوت آسمان ها و عجائب آفرینش را دیده^(۲)، با انبیا ملاقات کردند.^(۳) برخی احادیث قدسی در این سفر بر آن حضرت وارد شده است، و رهبری و ولایت علی عَلَيْهِ السَّلَام مطرح شد. در این سفر، حضرت رسول، بهشت و جهنم را دید، وضعیت بهشتیان و نعمت‌هایشان و دوزخیان و عذاب‌هایشان از مشاهدات دیگر پیامبر بود. وقتی پیامبر داستان معراج را بیان فرمود، بعضی مردم کم‌ظرفیت از دین برگشتند.^(۴)

□ پیامبری که امتش در آینده از فضاوردان نیز خواهند بود، لازم است به معراج و سفر آسمانی رفته باشد. ﴿سبحان الّذی اُسرئ بعبده﴾

پیام‌ها:

- ۱- معراج، لغو نیست، بلکه اسراری قابل توجه دارد. ﴿سبحان الّذی اُسرئ...﴾
- ۲- معراج، اردوی خصوصی و بازدید علمی پیامبر بود، و گرنه خداوند بی‌مکان است. ﴿سبحان الّذی اُسرئ﴾
- ۳- عبودیت، مقدمه پرواز است و خروج، بی‌خروج از صفات رذیله، ممکن نیست. ﴿اُسرئ بعبده﴾
- ۴- انسان اگر هم به معراج برود، باز «عبد» است. پس درباره‌ی اولیای خدا غلو نکنیم. ﴿اُسرئ بعبده﴾
- ۵- عبودیت، از افتخارات پیامبر و زمینه‌ی دریافت‌های الهی اوست. ﴿بعبده﴾
- ۶- برای قرب به خدا، شب بهترین وقت است.^(۵) ﴿اُسرئ... لیلاً﴾

۱. تفسیر کشف الاسرار.
 ۲. تفسیر نورالثقلین.
 ۳. کافی، ج ۸، ص ۱۲۱.
 ۴. «سری» به معنای سیر و حرکت شبانه است.
 ۵. تفسیر طبری.

۷- شب معراج، شب بسیار مهمی بوده است. ﴿لَيْلًا﴾ نکره است.

۸- اگر استعداد و شایستگی باشد، پرواز یکشنبه انجام می‌گیرد.

﴿أَسْرَىٰ بَعْدَهُ لَيْلًا﴾

۹- مسجد، بهترین سکوی پرواز معنوی مؤمن است. ﴿مِنَ الْمَسْجِدِ﴾

۱۰- مسجد باید محور کارهای ما باشد. ﴿مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ

الْأَقْصَىٰ﴾

۱۱- حرکت‌های مقدّس، باید از راهها و جایگاه‌های مقدّس باشد.

﴿أَسْرَىٰ... مِنَ الْمَسْجِدِ﴾

۱۲- سرسبزی و برکات، باید بر محور مسجد و پیرامون آن باشد.

﴿الْمَسْجِدِ... بَارَكْنَا حَوْلَهُ﴾

۱۳- بیت المقدّس و حوالی آن، محلّ نزول برکات آسمانی، مقرّ

پیامبران و فرودگاه فرشتگان در تاریخ بوده است. ﴿بَارَكْنَا حَوْلَهُ﴾

۱۴- ظرفیّت علمی انسان، از دانستنی‌های زمین بیشتر و شگفتی‌های

آسمان نیز از زمین بیشتر است. ﴿أَسْرَىٰ... لَنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا﴾

۱۵- هدف معراج، کسب معرفت و رشد معنوی بود. ﴿لَنُرِيَهُ مِنْ

آيَاتِنَا﴾

۱۶- آیات الهی آن قدر بی‌انتهاست که رسول خدا نیز توان دستیابی

به همه آنها را ندارد. ﴿مِنَ آيَاتِنَا﴾^(۱)

۱۷- خداوند، به مخالفان هشدار می‌دهد که آنان را می‌بیند و

سخنانشان را می‌شنود. ﴿السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾

اشکال و جواب:

□ بعضی در مورد معراج و سفر آسمانی پیامبر ﷺ سؤال‌ها یا شبهه‌هایی

را مطرح می‌کنند، از قبیل اینکه: در فضای بیرون جوّ، هوا نیست، گرمای

۱. در جای دیگر آمده است: ﴿لَقَدْ رَأَىٰ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَىٰ﴾ نجم، ۱۸.

سوزان و سرمای کشنده هست، مشکل بی‌وزنی وجود دارد، اشعه‌های کیهانی خطرناک است، یک شب برای سیر در آسمان‌ها کوتاه است و اگر کسی بخواهد در فضا سیر کند، باید سرعتی شبیه سرعت نور یا بیشتر داشته باشد، برای فرار از جاذبه باید سرعتی معادل ۴۰۰۰۰ کیلومتر در ساعت داشت و امثال اینها.

پاسخ اجمالی شبهات این است: اصل معراج در قرآن و روایات متواتر آمده^(۱) و آنچه مهم است، ایمان به اصل آن است و ایمان به جزئیاتش ضروری نیست.^(۲)

از طرفی معجزه باید عقلاً محال نباشد و چون معراج از معجزات پیامبر اسلام ﷺ است، مشمول قواعد کلی همه‌ی معجزات می‌شود. بقیه‌ی مشکلات و شبهات نیز با توجه به قدرت الهی قابل حلّ است. علاوه بر آنکه امروزه که انسان، هواپیما و قمر مصنوعی و سفینه‌های فضایی به کرات دیگر می‌فرستد، پذیرفتن معراج آسان است. چنانکه قرآن، جابه‌جایی تخت بلقیس را از کشوری به کشور دیگر در یک چشم به هم زدن مطرح می‌کند این مسأله، مشکل طیّ مسافت را حلّ می‌کند.

﴿ ۲ ﴾ وَءَاتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ
أَلَّا تَتَّخِذُوا مِن دُونِي وَكَيْلًا

ما به موسی کتاب (آسمانی) دادیم و او را هدایت‌گر بنی اسرائیل قرار دادیم، که غیر از من تکیه‌گاه و کارسازی نگیرید.

نکته‌ها:

□ در قرآن، بارها سفارش به توکل بر خدا و دوری از توکل به غیر او شده و در

۱. بحار، ج ۱۸، ص ۲۸۲ - ۴۱۰.

۲. البتّه بعضی روایات، مجعول است، مثل مشاهده‌ی خدا در حال جسم بودن، و برخی قابل قبول است با توجیه و تأویل، مانند: دیدار اهل بهشت و جهنّم و برخی هم بدون تأویل، پذیرفتنی است.

کنار فرمان به توکل، دلیل آن نیز بیان شده است. مثلاً می‌فرماید: چون خداوند علم بی‌نهایت دارد، بر او توکل کن.^(۱) و در سوره یوسف می‌فرماید: چون حکومت بدست اوست، پس بر او توکل کن.^(۲) و یا در سوره نساء می‌فرماید: چون مالک بی‌چون و چرا اوست، پس او را وکیل خود بگیر.^(۳)

□ رسالت حضرت موسی جهانی بوده است، هر چند در این آیه، موسی عَلَيْهِ السَّلَام را برای بنی اسرائیل هادی می‌داند، ولی در جای دیگر او را برگزیده و هادی تمام مردم می‌داند: ﴿نوراً و هدیً للّٰس﴾^(۴)، ﴿اصطفیٰک علی الناس﴾^(۵)

پیام‌ها:

- ۱- در تبلیغ، گاهی خویشی و هموطن و همشهری بودنِ مبلّغ با مخاطبان تاثیر دارد. ﴿هدیً لّٰبنی اسرائیل﴾
- ۲- **عصاره‌ی** دعوت پیامبران، توحید است. ﴿آتینا موسی الکتاب ... الاّ تتّخذوا﴾
- ۳- **انسان** نیاز به تکیه‌گاه دارد، و انبیا، خداوند را تکیه‌گاه واقعی او معرفی می‌کنند. ﴿الاّ تتّخذوا من دونی وکیلاً﴾

﴿ ۳ ﴾ ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا

(ای بنی اسرائیل!) ای فرزندانِ کسانی که آنان را همراه نوح، سوار (بر کشتی) کردیم و (نجات دادیم!) همانا نوح، بنده‌ای بسیار شکرگزار بود (شما هم مثل او باشید، تا نجات یابید).

نکته‌ها:

□ **حضرت** نوح را «پدر دوّم» انسان گفته‌اند، چون در طوفان نوح، همه‌ی مردم غرق شدند، جز آنان که در کشتی همراه نوح بودند. از این رو معنای

۱. اعراف، ۸۹. ۲. یوسف، ۶۸. ۳. نساء، ۱۳۱.
 ۴. انعام، ۹۱. ۵. اعراف، ۱۴۴.

«ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا» همانند جمله‌ی «یا بنی آدم» است.

□ حضرت نوح در میان پیامبران، بیش از همه عمر کرد و همواره گرفتار اذیت و آزار کفار و لجاجان بود، ولی بنده‌ای بسیار شاکر بود.^(۱) خدا نیز برای حضرت نوح، حساب و ویژه‌ای باز کرده و سلام مخصوص به او داده است.^(۲)

پیام‌ها:

- ۱- در مکتب انبیا بودن و همراهی با آنان، رمز نجات و بقای انسان است. «ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ»
- ۲- تاریخ گذشتگان، عامل تربیت و هشدار برای آیندگان است. «ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا»
- ۳- توجه دادن فرزندان به شرافت و ایمان نیاکان، راهی عاطفی برای تربیت و پذیرش دعوت و مسئولیت آنان است. «ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا»
- ۴- عبودیت و بندگی خدا، زمینه ایمنی از حوادث و مهالک است. «حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ أَنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا»
- ۵- تجلیل از مردان والا و اسوه، از عوامل تربیت است. «كَانَ عَبْدًا شَكُورًا»
- ۶- یکی از برکات شکور بودن، ذریه پایدار داشتن است. «ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ أَنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا»

شکر

□ «شکور» به کسی می‌گویند که بسیار شکرگزار باشد. شکور از صفات خداوند است، زیرا در برابر کار نیک انسان پاداش بسیار می‌دهد در برابر هر کار خیری، ده ثواب یا هفتصد و یا بدون حساب پاداش می‌دهد. حضرت نوح علیه السلام در هر صبح و شام سه بار باجملات مخصوص خدا را

۱. گوشه‌ای از دعاها و شکرهای آن حضرت در تفسیر مجمع البیان و اطیب البیان آمده است. ۲. «سلام علی نوح فی العالمین» صفات، ۷۹.

سپاس می‌کرد. (۱)

□ مراتب شکر عبارت است از: شکر قلبی، زبانی و عملی.

شکر قلبی آن است که نعمت‌های خدا را بشناسیم و باور کنیم همه الطاف از اوست و غیر او واسطه‌ای بیش نیست و به خاطر سختی‌ها و حوادث تلخ دست از او بر نداریم.

حضرت زینب رضی الله عنها که آن همه مصیبت دید، در سخن خود به حکومت بنی‌امیه فرمود: «ما رأیتُ الاّ جمیلاً»، من جز زیبایی ندیدم.

آری، در سفره‌ی هستی، همه‌ی آفریده‌ها در جای خود زیباست گرچه ما زیبایی آن را درک نکنیم. چنانکه افراد بزرگ که به سفره‌ای نگاه می‌کنند، مربا و شیرینی را زیبا می‌بینند و هم ترشی و فلفل و پیاز را، گرچه همین سفره را اگر نزد کودکی پهن کنیم، شیرینی‌ها را زیبا، ولی ترشی و فلفل و پیاز را بد می‌پندارد.

شکر زبانی آن است که با گفتن جملاتی از قبیل: «الحمد لله رب العالمین»، خدا را شکر کنیم.

شکر عملی آن است که از نعمت‌های الهی آنگونه که خداوند می‌خواهد بهره‌بردای کنیم. مثلاً اگر غذایی خوردیم از قدرت و انرژی آن، کار نیکی انجام دهیم، اگر قدرتی پیدا کردیم از نیازمند و ضعیفی دست‌گیری کنیم.

□ شکر خداوند، وسیله‌ی زیاد شدن نعمت‌هاست. شکر خداوند، وسیله‌ی بیمه شدن از وسوسه‌های شیطانی است، زیرا شیطان به خداوند گفت: من از هر سو مردم را گمراه خواهم کرد، زیرا اکثر مردم اهل شکر نیستند. (۲) و هر کس شاکر نباشد در دام او قرار خواهد گرفت.

﴿ ٤ ﴾ وَقَضَيْنَا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي

الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا

ما در کتاب (تورات)، به بنی اسرائیل اعلام کردیم که قطعاً شما دوبار در زمین فساد می‌کنید و برتری‌جویی بزرگی خواهید کرد.

نکته‌ها:

- ممکن است دو نوبت فساد بنی اسرائیل؛ یک بار به خاطر شهادت شعیا و مخالفت ارمیا و یک بار هم به خاطر قتل زکریا و یحیی بوده باشد، البته ماجراهای دیگری نیز احتمال دارد که در آیات بعد به آن اشاره می‌شود.
- بهشت مخصوص کسانی است که از هرگونه برتری‌طلبی و استکبار دوری کنند، نه کسانی که خود را برتر و بزرگ‌تر از دیگران بدانند. ﴿تلك الدار الآخرة نجعلها للذين لا يريدون علواً في الارض ولا فساداً﴾^(۱)
- فساد، شامل انواع فسادهای جانی، فرهنگی، اقتصادی، نظامی و سیاسی می‌شود. («لتفسدن»، مطلق آمده است)

پیام‌ها:

- ۱- کتاب‌های آسمانی، از آینده نیز خبر داده‌اند. ﴿وَقَضَيْنَا﴾
 - ۲- سوابق قوم یهود، در تورات هم ثبت شده است. ﴿في الكتاب﴾
 - ۳- برتری‌جویی و فساد در زمین، از خصلت‌های دنیاطلبان است. ﴿لتفسدن في الارض و لتعلن﴾
 - ۴- **فسادی** خطرناک‌تر است که ریشه استکباری داشته باشد و تکرار شود. ﴿لتفسدن... مرّتين و لتعلن﴾
 - ۵- گاهی مستضعفین نیز مستکبر می‌شوند. ﴿و لتعلن علواً کبیراً﴾ (با توجه به اینکه خود بنی اسرائیل، مستضعفین زمان فرعون بودند).
- ﴿ ۵ ﴾ فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ أُولَاهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا أُولَىٰ بَأْسٍ شَدِيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ وَكَانَ وَعْدًا مَّفْعُولًا

پس همین که وعده‌ی نخستین فتنه فرا رسد، گروهی از بندگان توانمند و جنگجوی خویش را (برای سرکوبی شما) برانگیزیم. پس درون خانه‌ها را جستجو کنند (تا فتنه‌گران را یافته کیفر دهند) و آن، وعده‌ای قطعی است.

نکته‌ها:

□ قرآن، برای آن گروهی که فسادگران بنی‌اسرائیل را سرکوب می‌کنند، مصداقی بیان نکرده، اما در تفاسیر، آن را به بخت‌النصر، طالوت، پادشاه روم، هیتلر و... تطبیق داده‌اند، ولی برخی از آنان، با کلمه‌ی مقدس «بَعثْنَا» که برای قیامت و بعثت انبیا آمده، و «عباداً لنا» که برای افرادی همچون پیامبران بکار رفته است، سازگار نیست. بنابراین شاید نظر آیه به آینده‌ای باشد که هنوز نیامده است و شاید هم مصداق دیگری داشته باشد.

پیام‌ها:

- ۱- از سنت‌های الهی، نابودی مستکبران طغیان‌گر است. ﴿بَعثْنَا عَلَيْكُمْ﴾
- ۲- تحقق وعده‌های الهی، به معنای کنار بودن انسان از وظیفه‌ی جهاد نیست. ﴿بَعثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَاداً﴾
- ۳- جهاد و مبارزه با مستکبران، مخصوص اسلام نیست. ﴿بَعثْنَا... اُولَىٰ بِأَسْ شَدِيدٍ﴾
- ۴- دست بالای دست بسیار است. بنی‌اسرائیل طغیان کرد، خدا هم برتر از آنان را برایشان مسلط می‌سازد. ﴿بَعثْنَا... اُولَىٰ بِأَسْ شَدِيدٍ﴾
- ۵- فراهم آوردن قدرت برای سرکوبی فتنه‌گران و سلب امنیت از آنان، حتی از طریق گشت خانه به خانه، کاری نیکو است. ﴿فَجَاسُوا خَلَالَ الدِّبَارِ﴾
- ۶- پیشگویی‌های آسمانی حتماً به وقوع می‌پیوندد. ﴿وَعَدَاءُ مَفْعُولاً﴾

﴿ ۶ ﴾ ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَأَمْدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ
وَجَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا

سپس، جنگ را به سود شما و علیه آنان برگردانیم و شما را با اموال و فرزندان کمک کنیم و نفرات شما را بیشتر قرار دهیم.

نکته‌ها:

□ ظاهر آیه این است که پس از فسادگری و شکست بنی اسرائیل، خداوند دوباره آنان را با سرمایه و فرزندان سروسامان دهد، ولی احتمال دارد مخاطب «رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ»، همان «عباداً لنا اولی باس» آیه قبل باشد، یعنی به بندگان سلحشور خویش دو لطف داریم: یکی تارومار کردن متجاوزان بنی اسرائیل، و دیگری به قدرت و حکومت رساندن آنان.

پیام‌ها:

- ۱- مهلت دادن و امتحان مجدد از طریق سرمایه و فرزندان، از سنت‌های الهی است. ﴿رَدَدْنَا لَكُم﴾
- ۲- سرمایه و نیروی انسانی، وسیله قدرت و حکومت است. ﴿أمددناکم باموال و بنین﴾
- ۳- لطف خدا هم شامل فرد گنهکاری می شود که توبه کند و هم امت گنهکار که گوشمالی شده و بازگشته باشد. ﴿رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ﴾
- ۴- کثرت جمعیت، از نعمت‌های الهی است. ﴿جعلناکم اکثر نفیراً﴾

﴿ ۷ ﴾ إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا فَإِنَّا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ لِيَسْتَوُوا وَجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيرًا

اگر نیکی کنید به خودتان نیکی کرده‌اید و اگر بدی کنید (باز هم) به خود بد کرده‌اید. پس همین که وعده‌ی (فسادگری) دوّم فرا رسد (جنگجویان نیرومند و مؤمن را برای قلع و قمع شما می‌فرستیم) تا سیمای (نظامی

و عزّت دنیوی) شما را زشت نمایند و (برای گرفتن قدرت) به مسجدالاقصی وارد شوند، همان گونه که بار نخست وارد شدند و تا آنچه را زیر سلطه در آورده‌اند، به سختی ویران کنند.

نکته‌ها:

□ آنچه در حوادث تاریخی اهمیّت داشته و موجب سازندگی می‌شود، عبرت‌ها و درسهای آن است، نه جزئیات حوادث. ماجرای تارومار شدن مستکبران یهود به دست بندگان مؤمن خدا که در دو آیه‌ی اخیر بیان شده، برای این است که بگوید: استکبار و کفر، بی‌پاسخ نیست. چون همین هدف کلی و تربیتی مقصود بوده است، لذا آیه به ذکر جزئیات درگیری و نفرات و سلاح نپرداخته است، مثل داستان حضرت یوسف علیه السلام که چون هدف تربیتی و عفاف‌آموزی دارد، خیلی از جزئیات داستان، حتی نام زلیخا نیز مطرح نشده است.

□ گرچه بعضی تفاسیر، استکبار و فساد یهود و قلع و قمع شدن آنان را در دو نوبت، به افرادی در گذشته‌های دور یا نزدیک نسبت داده‌اند و مسجدالاقصی در طول چند هزار سال، بارها شاهد حوادث و خاطرات تلخ بوده است، ولی شاید با توجه به آیات و روایات، باید منتظر تجاوز و استکبار گسترده اسرائیل در آینده و ریشه‌کن شدن آنان از سوی بندگان صالح خدا باشیم.^(۱)

□ روایات متعددی در ذیل این آیه در تفاسیر آمده است، که برخی نابودی یهودیان متجاوز را قبل از قیام حضرت مهدی علیه السلام توسط انقلابیون مؤمن

۱. ما امروز، از یک سو شاهد تجاوز گسترده‌ی اسرائیل و نقشه‌ی تصرف از نیل تا فرات و اخراج مسلمانان از وطن خود و ایجاد شبکه‌های جاسوسی در جهان و بدست گرفتن بوق‌های تبلیغاتی و گردآوری نیروهای خود از شرق و غرب و انواع کارهای فسادانگیز هستیم و از سوی دیگر شاهد انقلاب اسلامی و پیدا شدن جوانان حزب‌اللهی در فلسطین و هجوم به اسرائیل و پس گرفتن مسجدالاقصی هستیم که شاید آیه اشاره به این موارد باشد. والله العالم.

دانسته است، که شمشیرهای خود را بر دوش نهاده، تا مرز شهادت پیش می‌روند و زمینه‌ساز حکومت جهانی حضرت مهدی علیه السلام می‌شوند. و برخی وقوع آن را در زمان ظهور امام زمان دانسته که متجاوزان یهود، قلع و قمع خواهند شد. ^(۱)

پیام‌ها:

- ۱- نیکی و بدی ما، به خدا سود یا زیانی نمی‌رساند، بلکه نتیجه آن به خود ما باز می‌گردد. ﴿إِن أَحْسَنتم أَحْسَنتم لَانفْسکم و إِن أَسْأَتم فَلها﴾
- ۲- اوّل باید از نیکی‌ها دم زد، سپس از بدی‌ها. ﴿إِن احسنتم... إِن أَسْأَتم﴾
- ۳- انسان در انتخاب و چگونگی عمل خویش، آزاد است. ﴿إِن احسنتم... إِن أَسْأَتم﴾
- ۴- فراز و نشیب‌های تاریخ و نابودی یهود بدنبال بلندپروازی آن، بر پایه قانون و سنت الهی می‌باشد. ﴿إِن احسنتم احسنتم...﴾
- ۵- مساجد، پیوسته پایگاه قدرت ادیان و سمبل قدرت بوده و آزاد کردن مساجد از سلطه‌ی کفار از وظائف مؤمنان است. برای سرکوب یهودیان متجاوز، مردان خدا وارد بیت المقدس می‌شوند، چنانکه مسلمانان با فتح مکه وارد مسجدالحرام شدند. ﴿وَلیدخلوا المسجد﴾
- ۶- برای تقویت حق، قلع و قمع مستکبران لازم است. ﴿وَلیتبروا ما علوا تتبیرا﴾

نگاه کوتاه به بنی اسرائیل

□ خداوند در قرآن به بنی اسرائیل می‌فرماید: ﴿فَضَلْتکم علی العالمین﴾ ^(۲) من شما را بر همه جهانیان برتری دادم. ولی در آیاتی دیگر می‌فرماید:

﴿بِأَوْ بَغْضَبٍ﴾^(۱) آنها به قهر الهی گرفتار شدند. در اینجا سؤالی مطرح است که چگونه یک اَمّت برتر به یک اَمّت غضب شده تبدیل شدند؟! پاسخ: خداوند دلیل غضب خود را این می‌داند که آنان ارزش‌ها را از بین بردند، از جمله می‌فرماید:

- ۱- به آیات الهی کفر ورزیدند. ﴿ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانُوْا يَكْفُرُوْنَ بِآيَاتِ اللّٰهِ﴾
- ۲- انبیا را به ناحق کشتند. ﴿يَقْتُلُوْنَ النَّبِيِّنَّ بِغَيْرِ الْحَقِّ﴾
- ۳- اهل گناه و تجاوز شدند. ﴿بِمَا عَصَوْا وَكَانُوْا يَعْتَدُوْنَ﴾^(۲)
- ۴- علما و دانشمندان آنان، قانون الهی را تغییر داده و تحریف کردند. ﴿يَحْرَفُوْنَ الْكَلِمَ﴾^(۳)

۵- تجار و بازاریان آنان به سراغ رباخواری رفتند. ﴿وَ اِخْذِهِمُ الرِّبَا﴾^(۴)
 ۶- مردم یهود، روحیه‌ی شجاعت را از دست داده و ترسو شدند و در برابر فرمان پیامبرشان به شرکت در جهاد، گفتند: ما همین جا می‌مانیم! ﴿اَنَا هَاهُنَا قَاعِدُوْنَ﴾^(۵)

آری، امتی که به جای ایمان به سراغ کفر، به جای پیروی از انبیا، به سراغ کشتن آنان، به جای عدالت به سراغ تجاوز، به جای قانون الهی به سراغ سلیقه‌های شخصی، به جای تجارت به سراغ ربا و به جای شجاعت ترسو شد، خداوند برتری آنان را به ذلت تبدیل می‌فرماید. مسلمین صدر اسلام از مدینه آن هم از مسجدی که تنها ده ستون از تنه‌ی درخت خرما داشت، تا قلب اروپا پیش رفتند و امروز با داشتن جمعیت میلیاردي و ذخیره‌های نفتی و... به خاطر نبود اتحاد و شجاعت و نداشتن مسئولان لایق، به ضعف کشیده شده‌اند. اما همین آیه، آینده درخشانی را برای مردان خدا و بدبختی و ذلت بزرگی را برای یهود متجاوز وعده داده است.

۱. بقره، ۶۱. ۲. بقره: ۶۱. ۳. نساء، ۴۶.
 ۴. نساء، ۱۶۱. ۵. مائده، ۲۴.

﴿ ۸ ﴾ عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يَرْحَمَكُمْ وَإِنْ عُدتُّمْ عُدْنَا وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ
لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا

امید است که پروردگارتان بر شما رحم کند و اگر باز گردید (و دوباره فتنه کنید) ما نیز برمی گردیم (و قهر خود را می فرستیم) و ما دوزخ را برای کافران، زندانی سخت قرار داده ایم.

نکته ها:

□ «حصیر»، از «حصر» به معنای در تنگنا و محاصره افتادن است. به فرش حصیری نیز از آن جهت حصیر می گویند که در هم بافته شده است.

پیام ها:

- ۱- یأس و ناامیدی از رحمت الهی روا نیست. خدا، برای مفسدان نیز راه بازگشت را بازگذاشته است. ﴿عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يَرْحَمَكُمْ﴾
- ۲- محور کار مرئی باید رحمت و محبت باشد. ﴿رَبُّكُمْ، يَرْحَمَكُمْ﴾
- ۳- در شیوه‌ی هدایت، ابتدا از رحم و مهربانی بگوییم، سپس از هشدار و تهدید استفاده کنیم. ﴿يَرْحَمَكُمْ... عُدْنَا﴾
- ۴- قهر الهی، وابسته به عملکرد خود ماست. ﴿إِنْ عُدْتُمْ عُدْنَا﴾
- ۵- فسادی که توبه نداشته باشد، به کفر می انجامد. ﴿لِلْكَافِرِينَ﴾
- ۶- دوزخیان هیچ راه فراری ندارند. ﴿حَصِيرًا﴾

﴿ ۹ ﴾ إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ
الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا ﴿ ۱۰ ﴾ وَأَنَّ
الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا

همانا این قرآن به استوارترین راه، هدایت می کند و به مؤمنانی که کارهای شایسته انجام می دهند، بشارت می دهد که برایشان پاداش بزرگی است. و آنان که به آخرت ایمان نمی آورند، برایشان عذابی دردناک، آماده کرده ایم.

نکته‌ها:

□ جمله «یهدی للتی هی اقوم» را دو گونه می‌توان معنا کرد:

الف: قرآن به پایدارترین شیوه هدایت می‌کند.

ب: قرآن استوارترین ملت‌ها و امت‌ها را هدایت می‌کند.

پیام‌ها:

۱- خرافات و اوهام در منطق استوار قرآن راه ندارد. ﴿یهدی للتی هی اقوم﴾

۲- قرآن تنها کتابی است که قوانین ابدی و ثابت دارد. ﴿یهدی للتی هی اقوم﴾

۳- دریافت اجر به ایمان و عمل نیاز دارد، ﴿المؤمنین الذین یعملون﴾ ولی برای **دوزخی شدن**، کفر به تنهایی کافی است. ﴿الذین لایؤمنون... لهم عذاباً﴾

۴- عذاب الهی از هم اکنون آماده است. ﴿أعدنا﴾

۵- بیم و امید در کنار هم باید باشد. ﴿أجراً کبیراً... عذاباً الیماً﴾

نگاهی به قرآن

□ **قوانین و دستورات بشری** که برخاسته از اطلاعات و سلیقه‌های انسان است، دارای آفاتی است، از جمله:

۱- چون اطلاعات و سلیقه‌ها متفاوت است، قوانین نیز متفاوت و گاهی متضاد است.

۲- چون علم و اطلاعات بشر محدود است، همین که با گذشت زمان مسئله‌ی جدیدی کشف شد، پایه‌های آن دستورات متزلزل می‌شود.

۳- دستورات و قوانین بشری توجّه به تمام جهات ندارد، درست مثل دارویی است که مرضی را موقتاً درمان می‌کند، ولی سبب پیدایش بیماری‌های دیگری می‌شود. ممکن است دستور و قانونی در منطقه و محله‌ای برای

فرد یا گروهی و از جهتی و برای چند روزی مفید باشد، اما نمی‌توان برای همیشه و همه‌ی مردم در همه‌ی شرایط این فرمان را اجرا کرد. بنابراین قانون بشری، پایدار نیست.

۴- بی‌اعتنایی به قوانین بشری، مجازات دارد، ولی عمل به آن پاداش ندارد و هر قانونی که برای متخلف جریمه داشته باشد، ولی برای عامل و مجری آن پاداش نداشته باشد، ناقص است.

۵- چون سلیقه‌ها تغییر می‌کند، قوانین بشری نیز همواره در حال تغییر و تحوّل است.

۶- بسیاری از قوانین بشری با طبیعت و فطرت بشری هماهنگ نیست و لذا ماندگار نیست.

□ اما قانون الهی و کتاب آسمانی قرآن که به پایدارترین شیوه هدایت می‌کند، زیرا:

اولاً: از طرف خدایی است که علم و حکمتش بی‌نهایت است و به نکته جدیدی برخورد نمی‌کند تا قانونش را عوض کند.

ثانیاً: قانون آسمانی دستخوش سلیقه‌های شخصی، حزبی، قومی و نژادی نیست.

ثالثاً: قانون آسمانی جامع و مطابق فطرت است و هرگز قانونی ندارد که فطرت انسان از آن تنفّر داشته باشد.

آری، این تنها قرآن است که ﴿بهدی لّتی هی اقوم﴾ دلیل سخن ما دو چیز است:

اول: هر روز که مسئله‌ای از رموز قرآن کشف می‌شود، جلوه‌ای از جلوه‌های قرآن نمودار می‌شود.

دوم: هرگاه که مسلمین دستورات قرآن را رها کرده‌اند، به انواع ذلّت‌ها گرفتار شده و هرگاه گامی به سوی قرآن برداشته‌اند، عزّت و اقتدار یافته‌اند.

﴿ ۱۱ ﴾ وَيَدْعُ الْإِنْسَانَ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ

عَجُولاً

و انسان (شتابزده و نادان) همانگونه که خیر را می‌طلبد، شر را هم می‌طلبد و انسان همواره عجول است.

نکته‌ها:

□ در قرآن از شتاب‌زدگی انسان و شرخواهی او بارها سخن به میان آمده است: ﴿وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ﴾^(۱) یعنی از تو عذاب فوری می‌خواهند. در آیه‌ای دیگر از قول کافران می‌فرماید: ﴿أَمْطَرْنَا عَلَيْكَ حِجَارَةً مِّنَ السَّمَاءِ﴾^(۲) می‌گویند: خدایا اگر دین حق است، از آسمان بر ما سنگ بباران. سرچشمه‌ی این شتاب‌ها، جهل و عناد و تعصب است.

□ پیامبر اکرم ﷺ فرمودند: «أَمَّا أَهْلُكَ النَّاسُ الْعَجَلَةُ»^(۳) بیشترین هلاکت و تباهی انسان از عجله است. بسیاری از نفرین‌هایی را هم که انسان علیه خود یا فرزندانش می‌کند از همین عجله است.

پیام‌ها:

- ۱- عجله و شتاب، از آفات فکر و عمل بشر است. ﴿وَيَدْعُ الْإِنْسَانَ بِالشَّرِّ... عَجُولاً﴾
- ۲- انسان، فطرتاً خیرگراست. ﴿يَدْعُ الْإِنْسَانَ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ﴾ تشبیه شرخواهی انسان به خیرخواهی او، نشان آن است که انسان در اصل، خیرگرا می‌باشد.
- ۳- آنان که به هدایت استوار قرآن ﴿يَهْدِي لِلَّذِي هِيَ أَقْوَمُ﴾ راه نیابند، شتابزده سراغ شر خواهند رفت. ﴿يَدْعُ الْإِنْسَانَ بِالشَّرِّ﴾
- ۴- عجله در نهاد هر انسانی وجود دارد، اما باید جای استفاده صحیح آن را بشناسیم. ﴿كَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولاً﴾

﴿ ۱۲ ﴾ وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتَيْنِ فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَ

جَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا فَضْلاً مِّن رَّبِّكُمْ وَ

لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَا

تَفْصِيلاً

و ما شب و روز را دو نشانه (از قدرت خود) قرار دادیم، پس نشانه‌ی شب (روشنی ماه) را زدودیم و نشانه‌ی روز (خورشید) را روشنگر ساختیم تا فضل و روزی از پروردگارتان بجویید و تا شمار سالها و حساب را بدانید و ما هر چیز را به روشنی بیان کردیم.

نکته‌ها:

□ شاید دلیل اینکه در قرآن معمولاً کلمه‌ی شب مقدم بر روز آمده است، این باشد که تاریکی زمین از خودش است و روشنایی آن از خورشید.

پیام‌ها:

۱- گردش زمین به دور خود و پیدایش روز و شب و تغییرات آن، طبق اراده‌ی حکیمانه‌ی الهی است، نه تصادفی. ﴿جَعَلْنَا... مَحَوْنَا...

لِتَبْتَغُوا﴾

۲- روز برای کار و شب برای استراحت است. ﴿آیة النَّهَارِ مُبْصِرَةً

لِتَبْتَغُوا﴾

۳- با آنکه فضل و رحمت از خداوند است، ولی ما نیز باید تلاش

کنیم. ﴿لِتَبْتَغُوا فَضْلاً مِّن رَّبِّكُمْ﴾

۴- آماده‌سازی زمینه‌های کسب روزی، از شئون ربوبیت الهی است.

﴿لِتَبْتَغُوا فَضْلاً مِّن رَّبِّكُمْ﴾

۵- روزی، از سوی خداست، به زرنگی خود مغرور نشویم. ﴿فضلاً

مِّن رَّبِّكُمْ﴾

۶- تدبیر نظام آفرینش، بی‌هدف نیست و در این تدبیر، محور

هدف‌ها انسان است. ﴿لَتَبْتَغُوا ... لَتَعْلَمُوا﴾

۷- شب و روز، تقویمی طبیعی، دائمی، همگانی، آسان و قابل فهم و وسیله‌ای برای برنامه‌ریزی و نظم می‌باشد. ﴿لَتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِّينَ وَ الْحِسَابِ﴾

۸- در نظام هستی، همه چیز منظم، قانون مند و تفکیک شده است تا اصطکاک و تداخل و فروپاشی پیش نیاید. ﴿وَ كُلُّ شَيْءٍ فَصَلَانَهٗ تَفْصِيلاً﴾

﴿ ۱۳ ﴾ وَ كُلِّ اِنْسَانٍ اَلَزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِى عُنُقِهٖ وَ نَخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا

و کارنامه‌ی هر انسانی را در گردنش بسته‌ایم و روز قیامت برای او نوشته‌ای بیرون آوریم که آن را در برابر خود گشوده می‌بیند.

نکته‌ها:

□ کلمه «طائر» در آیه، کنایه از عمل و بهره انسان است. در گذشته با پرواز پرندگان، خوب و بد کاری را پیش‌بینی می‌کردند، سپس برای خود عمل و نتیجه آن، کلمه‌ی «طائر» بکار برده شد.

□ در قرآن بارها به مسأله نامه‌ی عمل اشاره شده و در آیات مختلف نکاتی مطرح گردیده است، از جمله:

۱- در آن نامه چیزی فروگذار نشده است. ﴿لَا يُعَادِرُ صَغِيرَةً وَ لَا كَبِيرَةً﴾^(۱)

۲- مجرمان از آن می‌ترسند. ﴿فَتَرَى الْمَجْرِمِينَ مَشْفِقِينَ مَآفِيهِ﴾^(۲)

۳- در قیامت خود انسان با خواندن نامه‌ی عملش، حاکم و داور است. ﴿اِقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا﴾^(۳)

۴- رستگاران، کتابشان به دست راست داده می‌شود و دوزخیان به دست

چپ. ﴿اَوْ قِيَّ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ... بِشِمَالِهِ﴾^(۱)

پیام‌ها:

- ۱- حساب، کتاب و نامه، برای همه است و استثنا ندارد. ﴿كُلَّ انْصَانَ﴾
- ۲- همه‌ی انسان‌ها با شناسنامه‌ی اعمال، در محشر حضور پیدا می‌کنند. ﴿كُلَّ انْصَانَ اَلْزَمْنَاه طَائِرَه فِی عُنُقِه﴾
- ۳- عمل انسان، ملازم انسان است. ﴿اَلْزَمْنَاه... فِی عُنُقِه﴾
- ۴- سعادت و شقاوت انسان بستگی به اعمال خود او دارد، نه عوامل اتفاقی مانند شانس و اقبال. ﴿اَلْزَمْنَاه طَائِرَه...﴾
- ۵- برای خدا همه‌ی عمل‌ها روشن است، به گردن آویختن نامه اعمال، برای فهمیدن خود انسان است. ﴿مُخْرَجٌ لَه﴾
- ۶- همه‌ی اعمال و حرکات انسان ثبت می‌شود. گرچه ثبت اعمال در دنیا برای انسان محسوس نیست، ولی در قیامت، کارنامه‌ی عمل او گشوده و افشا خواهد شد. ﴿كِتَابًا يَلْقَاه مَنشُورًا﴾

﴿۱۴﴾ اِقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ اَلْيَوْمَ عَلَيَّكَ حَسِيبًا

(در قیامت به انسان گفته می‌شود): کتابت را بخوان، کافی است که امروز، خودت حسابگر خویش باشی.

نکته‌ها:

- امام صادق ع می‌فرماید: انسان، اعمال خویش را در پرونده‌ی خود چنان واضح می‌بیند که گویی همان ساعت آن را مرتکب شده است.^(۲)
- فخر رازی می‌گوید: مراد از کتاب، صفحه‌ی روح است که اعمال انسان در آن اثر می‌گذارد و مراد از خواندن، درک و فهم آن است.^(۳) در تفسیر المیزان، کتاب، به حقیقت اعمال تفسیر شده است.
- در روایات بسیاری توصیه شده که انسان پیش از قیامت، به حساب کار

خود رسیدگی کند. «حاسبوا انفسکم قبل أن تحاسبوا»^(۱) و اینگونه محاسبه‌ها، زمینه‌ی بیداری انسان و نبود آن نشانه‌ی غفلت اوست. در حدیث آمده است: هر کس در دنیا از خود حساب بکشد، حسابش در آخرت آسان است. پس باید در همین دنیا کتاب زندگی و پرونده‌ی اعمال خود را بخوانیم تا ضعف‌ها را جبران و از بدی‌ها توبه کرده و به اعمال نیک خود بیافزاییم.

پدری از فرزندش خواست تمام کردار روزش را بنویسد، فرزند انجام داد. روز دیگر باز پدر همان تقاضا را تکرار کرد. فرزند به جزع افتاد که این کار دشوار است، معافم بدار. پدر گفت: فرزند عزیزم! اینگونه تمام اعمالت ثبت می‌شود و البته در قیامت کشف شده و از کردارت شرمنده خواهی شد.^(۲)

پیام‌ها:

- ۱- در قیامت، همه‌ی مردم قادر به خواندن نامه‌ی اعمال خود می‌شوند. ﴿اقرء﴾
- ۲- در قیامت، وجدان‌ها بیدار می‌شود. ﴿نفسک﴾
- ۳- قیامت، دادگاهی است که مجرم علیه خودش حکم می‌کند. ﴿کنی بنفسک الیوم علیک حسیباً﴾

﴿ ۱۵ ﴾ مِّنْ أَهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَ لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا

هر کس هدایت یافت، پس همانا به سود خویش هدایت یافته است و هر کس گمراه شد، تنها به زیان خویش گمراه شده است و هیچ کس بار گناه دیگری را به دوش نمی‌کشد و ما هرگز عذاب‌کننده نبوده‌ایم، مگر آنکه پیامبری بفرستیم (و اتمام حجّت کنیم).

۲. تفسیر کشف‌الاسرار.

۱. بحار، ج ۷۰، ص ۷۳.

نکته‌ها:

□ با توجه به آیات ۲۵ انعام و ۱۳ عنکبوت و روایات، پیشوایان کفر و گمراهی، علاوه بر بار گناهان خود، بار گناه پیروان خود را نیز بر دوش می‌کشند، بدون آنکه از گناه پیروان، چیزی برداشته شود. زیرا اسباب گمراهی آنان را فراهم کرده‌اند.

پیام‌ها:

- ۱- انسان در انتخاب راه، آزاد است. ﴿مَنْ اهْتَدَى ... مَنْ ضَلَّ﴾
- ۲- هدایت‌پذیری به سود خود انسان و کفر و اعراض، به زیان خود اوست و سود و زینانی به خدا نمی‌رسد. ﴿يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ ... يَضِلُّ عَلَيْهَا﴾
- ۳- هر کس، گرفتار عمل خویش است. ﴿لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾
- ۴- اول باید از مثبت‌ها سخن گفت، بعد از منفی‌ها. «مَنْ اهْتَدَى» قبل از «مَنْ ضَلَّ» آمده است.
- ۵- **سنت** خدا بر آن است که کسی یا امتی را بدون بیان و اتمام حجت، عذاب نکند. ﴿مَا كُنَّا مَعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا﴾ و انبیا برای هدایت بشر، از ابتدای خلقت بوده‌اند.
- ۶- **عقل**، به تنهایی برای سعادت بشر کافی نیست، هدایت انبیا لازم است. ﴿حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا﴾

﴿ ۱۶ ﴾ وَ إِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا

فَحَقَّقْنَا عَلَيْهَا الْقَوْلَ فَدَمَّرْنَاَهَا تَدْمِيرًا

و هرگاه بخواهیم (مردم) منطقه‌ای را (به کیفر گناهشان) هلاک کنیم، به خوشگذرانان آنان فرمان می‌دهیم، پس در آن مخالفت و عصیان می‌کنند، که مستحق عذاب و قهر الهی می‌شوند، سپس آنجا را به سختی درهم می‌کوبیم.

نکته‌ها:

□ «أمرنا مُترفيها»، یعنی بزرگان قوم را فرمان به اطاعت می‌دهیم، زیرا خداوند به فسق و گناه دستور نمی‌دهد، بلکه به عدل و احسان فرمان می‌دهد. شیوهی هلاک کردن خدا به این نحو است که به اطاعت دستور می‌دهد، مرفّهان بی‌درد مخالفت می‌کنند و افراد عادی هم از آنان پیروی می‌کنند، آنگاه قهر الهی بر همگان حتمی و محقق می‌شود، و عذاب و غضب الهی فرا می‌رسد.

□ اراده قهر خدای حکیم، براساس زمینه‌های گناه و خصلت‌های منفی ماست، و گرنه خداوند مهربان، بی‌جهت اراده هلاک قومی را نمی‌کند. به فرموده‌ی حضرت رضا علیه السلام: اراده‌ی عذاب الهی در این آیه، مشروط به فسق ماست. ^(۱)

پیام‌ها:

- ۱- یکی از شیوه‌های قهر و کیفر الهی، رفاه زدگی و فرورفتن در نعمت‌هاست. ﴿اردنا أن نُهلك قرية...﴾
- ۲- وجود مترفین فاسق در جامعه، زمینه‌ساز قهر الهی است. ﴿فسقوا فيها فحقّ...﴾
- ۳- سقوط اخلاقی و اجتماعی جامعه، به دست رؤسای مرفّه آنان است. ﴿أمرنا مُترفيها ففسقوا﴾
- ۴- مرفّهان بی‌درد، پیش از دیگران در برابر دعوت انبیاء ایستند، چون رفاه، معمولاً سرچشمه‌ی فساد است. ﴿أمرنا مترفيها ففسقوا﴾
- ۵- مهلت دادن به نافرمانان، سنت الهی است. ﴿أمرنا، ففسقوا، فحقّ﴾
- ۶- تهدیدهای الهی را جدی بگیریم و خود را اصلاح کنیم، چون

- عامل تحقق اجرای تهدیدهای الهی وابسته به عملکرد خود ماست. ﴿ففسقوا فیها فحقّ علیها القول﴾
- ۷- بدون اتمام حجّت، عذاب الهی نازل نمی شود. ﴿أمرنا، ففسقوا، فحقّ، فدمرنا﴾
- ۸- قهر و عذاب الهی، شدید است. ﴿فدمرناها تدمیراً﴾
- ۹- همه چیز و همه کار با قدرت الهی انجام می شود. ﴿أردنا، نُهلک، أمرنا، دمرنا﴾

﴿ ۱۷ ﴾ وَ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ وَ كَفَىٰ بِرَبِّكَ

بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا

و چه بسیار مردمانی را که پس از نوح (به کیفر گناه و کفرشان) نابود کردیم و همین کافی است که پروردگارت به گناهان بندگانش آگاه و بیناست.

نکته‌ها:

- این آیه که انقراض نسلی از بشر و آغاز نظام نوینی در زندگی بشر را بازگو می کند، نشان می دهد که زمان حضرت نوح عَلَيْهِ السَّلَام نقطه‌ی عطفی در تاریخ بشر بوده است. زندگی قبل از نوح، بسیار ساده و با جمعیتی محدود بوده و تاریخ پرماجرایی نداشته است و تداوم نسل بشر، با چند مؤمنی صورت گرفته که در کشتی همراه نوح عَلَيْهِ السَّلَام بودند.
- آیه، ضمن اینکه هشدار به غافلان و عبرت برای مردم است، مایه تسکین و آرامش پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ است، که اگر کافران از آزارشان دست بردارند، گرفتار قهر الهی خواهند شد.
- پس از قوم نوح، قوم عاد، ثمود، لوط، اصحاب مدین، فرعون، هامان، قارون و اصحاب فیل هم، گرفتار قهر الهی شدند. ﴿و کم اهلکنا من القرون من بعد نوح﴾

پیام‌ها:

- ۱- ملت‌هایی که در طول تاریخ، به دلیل نافرمانی، گرفتار قهر و غضب خدا شده‌اند بسیارند. ﴿کم اهلکنا﴾
- ۲- قهر الهی مخصوص قیامت نیست، در دنیا هم هلاک می‌کند. ﴿کم اهلکنا﴾
- ۳- تاریخ، سرچشمه‌ی عبرت و درس گرفتن است. ﴿من القرون﴾
- ۴- توجه به علم و آگاهی خدا به گناهان، برای تربیت ما کافی است. ﴿کفی بریک﴾
- ۵- برای عذاب و مجازات مجرمان، آگاهی خداوند کافی است و نیازی به شاهد و بینة ندارد. ﴿کفی بریک...﴾
- ۶- انسان گنهکار، نیز بنده‌ی خداست. ﴿بذنوب عباده﴾ و نفرمود: «بذنوب الناس»
- ۷- خداوند به باطن ما خبیر و به ظاهر ما بصیر است. ﴿خبیراً بصیراً﴾

﴿ ۱۸ ﴾ مَن كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَن

نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلَاهَا مَذْمُوماً مَّدْحُوراً

هر کس پیوسته زندگی دنیای زودگذر را بخواهد، به مقداری که بخواهیم و برای هرکه اراده کنیم، در این دنیا بشتاب فراهم می‌کنیم، سپس جهنم را برایش قرار می‌دهیم که با شرمندگی و طرد شده، وارد آن خواهد شد.

نکته‌ها:

□ از دیدگاه قرآن، دنیاطلبی و دنیاگرایی اگر سبب غفلت از آخرت و انحصار خواسته‌ها در دنیا باشد، نکوهیده است. این نکته در آیات فراوانی مطرح شده است، از جمله: ﴿يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ

﴿غَافِلُونَ﴾^(۱)، ﴿فَأَعْرَضَ عَنْ مَنْ تَوَلَّىٰ عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدِ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾^(۲) و ﴿أَرْضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾^(۳)

□ در جهان مادیات نزاع و درگیری زیاد است و همه کس به همه آرزوهایش نمی‌رسد، پس باید اندازه و سهمیه‌ای باشد که چه کسی چه مقدار داشته باشد: ﴿عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ﴾، اما در دنیای معنویات، چون تزاحم و محدودیتی نیست، همه صد درصد کامیاب می‌شوند و راه برای بیشتر هم باز است. ﴿كَانَ سَعِيمٌ مُشْكُورًا﴾^(۴)

پیام‌ها:

- ۱- دنیا زودگذر است. ﴿العاجلة﴾
- ۲- انسان، با اراده خلق شده و در انتخاب آزاد است، ولی اراده‌ی الهی اصل است. ﴿یرید... لمن تُرید﴾
- ۳- آنچه زشت است، خصلت دنیاگرایی است، نه اصل دنیا. ﴿كان یرید العاجلة﴾
- ۴- خواست انسان بی‌حدّ و حصر است، پس باید در چهارچوب اراده‌ی الهی محدود شود. ﴿ما نشاء﴾
- ۵- همه‌ی دنیاخواهان، به دنیا نمی‌رسند. ﴿لمن تُرید﴾
- ۶- دنیاطلبان دو دسته‌اند: برخی دنیا و آخرت را می‌بازند، ﴿خسر الدنيا و الآخرة﴾ بعضی به بخشی از خواسته‌های دنیایی‌شان می‌رسند. ﴿عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاء﴾
- ۷- دنیاطلبان و صاحبان اهداف مادی، شاید به مقداری از نام و نان برسند، ولی قیامتشان تباه است. ﴿جعلنا له جهنم﴾
- ۸- پایان دنیاطلبی، پشیمانی و دوزخ است. ﴿جعلنا له جهنم﴾

۳. توبه، ۳۸.

۲. نجم، ۲۹.

۱. روم، ۷.

۴. اسراء، ۱۹.

۹- دنیاطلبان، هم در آتش می سوزند (عذاب جسمی)، هم تحقیر می شوند (عذاب روحی). ﴿يَصْلِيهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا﴾

﴿ ۱۹ ﴾ وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ
فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا

و هر کس خواهان آخرت باشد و برای آن تلاش شایسته و در خور کند، و مؤمن باشد، پس تلاش آنان سپاس گزارده می شود.

پیام‌ها:

- ۱- انسان، آزاد و دارای اراده و اختیار است. ﴿مَنْ أَرَادَ﴾
- ۲- آخرت، بدون تلاش به دست نمی آید. ﴿سَعَىٰ لَهَا﴾
- ۳- برای سعادت اخروی، تلاش ویژه‌ای لازم است. ﴿سَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا﴾
- ۴- ایمان، شرط نتیجه‌گیری از تلاش‌های دنیوی است. ﴿وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا﴾
- ۵- تلاش مؤمنان مورد تقدیر و سپاس است، چه به نتیجه دنیایی برسد یا نرسد. ﴿كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا﴾
- ۶- دست‌یابی دنیاگرایان به دنیا، احتمالی است، ﴿عَجَلْنَا... لَنْ نَرِيْدَ﴾ ولی دست‌یابی مؤمنان آخرت‌گرا به پاداش، قطعی است. ﴿كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا﴾
- ۷- اراده و تلاش انسان در سعادت او نقش دارد. ﴿أَرَادَ... سَعَىٰ... كَانِ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا﴾
- ۸- تشکر از تلاش دیگران، کاری الهی است. ﴿كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا﴾
- ۹- سپاس خدا از مؤمنان، بالاتر از باغ بهشت است، چون تشکر هر کس، به اندازه‌ی شعاع وجودی اوست. ﴿كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا﴾
- ۱۰- هر سعی و تلاشی مورد تقدیر و ستایش خدا نیست. ﴿مَنْ أَرَادَ

الْآخِرَةَ وَ سَعَىٰ لَهَا... كَان سَعِيمٌ مَشْكُورًا ﴿

﴿ ۲۰ ﴾ كَلَّا نُمَدُّ هَؤُلَاءِ وَ هَؤُلَاءِ مِنْ عَطَاءِ رَبِّكَ وَ مَا كَانَ عَطَاءُ

رَبِّكَ مَحْظُورًا

ما از عطای پروردگارت، اینان (فرصت طلبان) و آنان (دنیا طلبان) را کمک می‌کنیم و عطای پروردگارت از کسی منع نمی‌شود.

نکته‌ها:

□ خداوند انسان‌ها را آزاد آفرید و با در اختیار قرار دادن امکانات، آنان را آزمود تا نحوه‌ی عمل و گزینش آنان روشن شود و معامله‌کنندگان با خدا، از دیگران جدا شوند، مثل سازمان آب و برق که این دو نعمت را در اختیار همه‌ی خانه‌ها قرار می‌دهد، تا افراد با انتخاب خود، از آنها استفاده‌ی خوب یا بد بکنند.

پیام‌ها:

- ۱- سنت خدا براین است که نعمت و امداد خویش را در اختیار همگان قرار دهد، تا هرکس صفات خوب و بد خویش را بروز دهد. ﴿كَلَّا نُمَدُّ﴾
 - ۲- ایمان به خداوند و آخرت‌طلبی، با برخورداری از امکانات مادی منافاتی ندارد. ﴿كَلَّا نُمَدُّ﴾
 - ۳- الطاف الهی از شئون ربوبیت و تفضل اوست، و گرنه ما طلبی از او نداریم. ﴿عطاء ربك﴾
 - ۴- عطای خداوند، همیشگی است. ﴿ما كان عطاء ربك محظوراً﴾
- ﴿ ۲۱ ﴾ أَنْظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ وَ لِلْآخِرَةِ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَ أَكْبَرُ تَفْضِيلاً
- بنگر که چگونه بعضی از آنان را بر بعض دیگر برتری دادیم، و قطعاً درجات آخرت، بزرگتر و ارزشمندتر است.

نکته‌ها:

□ **برتری‌های** افراد بر یکدیگر دو نوع است: گاهی به خاطر استعداد، ذوق، فکر، شرایط خانوادگی، جغرافیایی و امثال آن انسان دریافت‌هایی دارد که اینها لطف خداوند و همراه با مسئولیت و آزمایش است که این آیه به همین برتری‌ها اشاره دارد و گاهی برتری‌ها بر اساس ظلم و استثمار و استعمار است که حساب جداگانه‌ای دارد.

□ پیامبر ﷺ فرمود: درجات بهشت، به مقدار عقل اهل بهشت است.^(۱)

پیام‌ها:

- ۱- اختلاف و تفاوت‌ها در خلقت، حکیمانه و درک آن نیاز به تأمل و دقت دارد. ﴿أَنْظِرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا﴾
- ۲- جایگاه همه در آخرت، یکسان نیست و برتری‌های بس بزرگی وجود دارد. ﴿اَكْبَرُ دَرَجَاتٍ﴾

﴿ ۲۲ ﴾ لَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُومًا مَّخْدُورًا

با خداوند معبود دیگری قرار مده که نکوهیده و سرافکنده خواهی نشست.

نکته‌ها:

□ گرچه مخاطب آیه پیامبر اکرم ﷺ است، ولی مقصود تمام مردم می‌باشد. نظیر اینگونه خطاب در آیات قرآن کریم فراوان است، از جمله آیه‌ی بعد که می‌فرماید: ﴿وَأَمَّا يَلْبَغُنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرُ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهَا أُمَّةٌ﴾ یعنی هرگاه یکی از پدر و مادر یا هر دوی آنان، نزد تو به پیری رسیدند، به آنان اُمَّةً مگو، با آنکه پیامبر پدر و مادر خود را در کودکی از دست داده بود.

در این آیه نیز مراد از «لا تجعل» مردم هستند که به دلیل رهبری پیامبر، آن

۱. تفسیر نورالثقلین.

حضرت مورد خطاب واقع شده است.

پیام‌ها:

- ۱- شکوفایی و عزت انسان در سایه‌ی توحید است و شرک و پرستش غیر خدا انسان را خوار و ذلیل می‌کند. ﴿مَلُومًا مَّخْذُولًا﴾
- ۲- پیروی از مکاتب غیر الهی، انسان را به بن‌بست و رکود و باتلاق می‌کشاند. ﴿فَتَقَعْدُ مَلُومًا مَّخْذُولًا﴾
- ۳- مشرک، مورد نکوهش خدا، فرشتگان، مؤمنین، وجدان‌های بیدار و خردمندان جهان است. ﴿مَلُومًا مَّخْذُولًا﴾ زیرا نامی از مذمت‌کننده نیامده است، تا مطلق و فراگیر باشد.

توحید

☐ توحید که به معنای ایمان به یکتایی خداوند است، اولین سخن تمام انبیاست.

توحید، یعنی نفی پول پرستی، مقام پرستی، زور پرستی و...

توحید، یعنی زیر بار غیر او نرفتن. یعنی او که مرا آفریده، چرا دیگری را اطاعت کنم؟!

توحید، یعنی به کارها رنگ الهی دادن؛ مهرها و قهرها تنها برای او دانستن و تنها تسلیم قانون او شدن.

او مرا آفرید و از هر کس بیشتر مرا دوست دارد.

توحید، یعنی مرگ و حیاتم، عزت و ذلتم، دنیا و آخرتم و بود و نبودم تنها از اوست. او زود راضی می‌شود و دیگران دیر، او می‌بخشد و دیگران انتقام می‌گیرند.

او مرا برای خودم می‌خواهد، دیگران مرا برای خودشان می‌خواهند.

او خالق است و دیگران مخلوق، او عزیز است و دیگران ذلیل، او پایدار و جاودان است، دیگران زود گذر، او قوی است و دیگران ضعیف.

تنها اراده‌ی اوست که می‌تواند با تار عنکبوتی پیامبرش را در غار حفظ کند. تنها با اراده‌ی اوست که هستی نظام و سر و سامان دارد. تنها با اراده‌ی اوست که من هستم اگر او بخواهد حتی خودم را فراموش می‌کنم. وبا اراده‌ی او می‌بینم، می‌خوانم، می‌خورم، می‌فهمم و باور می‌کنم. □ دلیل توحید، نظمی است که بر تمام هستی حاکم است. **دلیل توحید**، همان است که هنگام گسستن وسائل مادی همه‌ی دلها متوجه به یک نقطه می‌شود.

﴿ ۲۳ ﴾ وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا ۖ إِنَّمَا يُبَلِّغُنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا آفٌ وَ لَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا

پروردگارت مقرر داشت که جز او را نپرستید و به پدر و مادر نیکی کنید. اگر یکی از آن دو یا هر دو نزد تو به پیری رسیدند، به آنان «آف» مگو و آنان را از خود مران و با آنان سنجیده و بزرگوارانه سخن بگو.

نکته‌ها:

□ در احادیث، در مورد احسان به والدین بسیار سفارش شده و از آزردن آنان نکوهش به عمل آمده است:

پاداش نگاه رحمت به والدین، حج مقبول است. رضایت آن دو رضای الهی و خشم آنان خشم خداست. احسان به پدر و مادر عمر را طولانی می‌کند و سبب می‌شود که فرزندان نیز به ما احسان کنند. در احادیث آمده است: حتی اگر تو را زدند، تو «آف» نگو، خیره نگاه مکن، دست بلند مکن، جلوتر از آنان راه نرو، آنان را به نام صدا نزن، کاری مکن که مردم به آنان دشنام دهند، پیش از آنان منشین و پیش از آنکه از تو چیزی بخواهند به آنان کمک کن.^(۱)

□ مردی مادرش را به دوش گرفته طواف می‌داد، پیامبر را در همان حالت دید، پرسید: آیا حقّ مادرم را ادا کردم؟ فرمود: حتی حقّ یکی از ناله‌های زمان زایمان را ادا نکردی.^(۱)

□ از پیامبر اکرم ﷺ سؤال شد: آیا پس از مرگ هم احسانی برای والدین هست؟ فرمود: آری، از راه نماز خواندن برای آنان و استغفار برایشان و وفا به تعهداتشان و پرداخت بدهی‌هایشان و احترام دوستانشان.^(۲)

□ مردی از پدرش نزد پیامبر شکایت کرد. حضرت پدر را خواست و پرسش نمود، پدر پیر گفت: روزی من قوی و پولدار بودم و به فرزندم کمک می‌کردم، اما امروز او پولدار شده و به من کمک نمی‌کند.

رسول خدا ﷺ گریست و فرمود: هیچ سنگ و شنی نیست که این قصه را بشنود و نگرید! سپس به آن فرزند فرمود: «أَنْتَ وَمَالُكَ لِأَبِيكَ» تو و دارایی‌ات از آن پدرت هستید.^(۳)

□ در حدیث آمده است: حتی اگر والدین فرزند خود را زدند، فرزند بگوید: «خدا شما را ببخشد» که این کلمه همان «قول کریم» است.^(۴)

□ احسان به والدین، از صفات انبیاست. چنانکه در مورد حضرت عیسیٰ ﷺ توصیف ﴿بِرَّأ بوالدتی﴾^(۵) و در مورد حضرت یحییٰ ﷺ ﴿بِرَّأ بوالدیه﴾^(۶) آمده است.

□ والدین، تنها پدر و مادر طبیعی نیستند. در برخی احادیث، پیامبر اکرم ﷺ و امیرالمؤمنین ﷺ پدر امت به حساب آمده‌اند. «أنا و علیّ ابوا هذه الامة»^(۷) همچنان که حضرت ابراهیم، پدر عرب به حساب آمده است.^(۸)

﴿مَلَّةٌ اَبِيكُمْ اِبْرَاهِيمَ﴾^(۹)

۱. تفسیر نمونه. ۲. تفسیر مجمع‌البیان. ۳. تفسیر فرقان.
 ۴. کافی، ج ۲، ص ۱۵۷. ۵. مریم، ۳۹. ۶. مریم، ۱۴.
 ۷. بحار، ج ۱۶، ص ۹۵. ۸. تفسیر نورالثقلین.
 ۹. حج، ۷۸.

□ اگر والدین توجّه کنند که پس از توحید مطرحند، انگیزه‌ی دعوت فرزندان به توحید در آنان زنده می‌شود. ﴿قَضَىٰ رَبِّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا آيَاهُ وَ بِالْوَالِدِينَ إِحْسَانًا﴾

□ سفارش قرآن به احسان، متوجّه فرزندان است، نه والدین. ﴿و بِالْوَالِدِينَ إِحْسَانًا﴾ زیرا والدین نیازی به سفارش ندارند و به طور طبیعی به فرزندان خود احسان می‌کنند.

پیام‌ها:

- ۱- توحید، در رأس همه‌ی سفارش‌های الهی است. ﴿قَضَىٰ رَبِّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا آيَاهُ﴾
- ۲- خدمتگزاری و احسان به پدر و مادر، از اوصاف موحد واقعی است. ﴿الَّا تَعْبُدُوا إِلَّا آيَاهُ وَ بِالْوَالِدِينَ إِحْسَانًا﴾
- ۳- فرمان نیکی به والدین مانند فرمان توحید، قطعی و نسخ‌نشدنی است. ﴿قَضَىٰ﴾
- ۴- احسان به والدین در کنار توحید و اطاعت از خداوند آمده است تا نشان دهد این کار، هم واجب عقلی و وظیفه انسانی است، هم واجب شرعی. ﴿قَضَىٰ رَبِّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا آيَاهُ وَ بِالْوَالِدِينَ إِحْسَانًا﴾
- ۵- نسل نو باید در سایه‌ی ایمان، بانسل گذشته، پیوند محکم داشته باشند. ﴿لَا تَعْبُدُوا إِلَّا آيَاهُ وَ بِالْوَالِدِينَ إِحْسَانًا﴾
- ۶- در احسان به والدین، مسلمان بودن شرط نیست. ﴿بِالْوَالِدِينَ﴾
- ۷- در احسان به پدر و مادر، فرقی میان آن دو نیست. ﴿بِالْوَالِدِينَ إِحْسَانًا﴾
- ۸- نیکی به پدر و مادر رابی واسطه و به دست خود انجام دهیم. ﴿بِالْوَالِدِينَ إِحْسَانًا﴾
- ۹- احسان، شامل محبت، ادب، آموزش، مشورت، اطاعت، تشکر،

مراقبت و امثال اینها می شود. ﴿بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا﴾

۱۰- احسان به والدین، حدّ و مرز ندارد. ﴿بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا﴾ (نه مثل فقیر، که تا سیر شود، و جهاد که تا رفع فتنه باشد و روزه که تا افطار باشد).

۱۱- هرچه نیاز جسمی و روحی والدین بیشتر باشد، احسان به آنان ضروری تر است. ﴿يَبْلُغُنَّ عَلَيْكَ الْكِبَرُ﴾

۱۲- پدر و مادر سالمند را به آسایشگاه نبریم، بلکه نزد خود نگهداریم. ﴿عِنْدَكَ﴾

۱۳- وقتی قرآن از رنجاندن سائل بیگانه‌ای نهی می کند، ﴿أَمَّا السَّائِلُ فَلَا تَنْهَرْ﴾ تکلیف پدر و مادر روشن است. ﴿فَلَا تَنْهَرْهُمَا﴾

۱۴- هم احسان لازم است، هم سخن زیبا و خوب. ﴿إِحْسَانًا... قُلْ لَهَا قَوْلًا كَرِيمًا﴾ (یکی از نمونه‌های احسان، گفتار کریمانه مهم‌ترین شیوه‌ی برخورد با والدین است).

۱۵- در احسان به والدین و قول کریمانه، شرط مقابله نیامده است. یعنی اگر آنان هم با تو کریمانه برخورد نکردند، تو کریمانه سخن بگو. ﴿وَقُلْ لَهَا قَوْلًا كَرِيمًا﴾

﴿۲۴﴾ وَ أَحْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ

أَرْحَمُهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا

و از روی مهربانی و لطف، بال تواضع خویش را برای آنان

فرود آور و بگو: پروردگارا! بر آن دو رحمت آور، همان گونه که

مرا در کودکی تربیت کردند.

پیام‌ها:

۱- فرزند در هر موقعیتی که هست، باید متواضع باشد و کمالات خود را به رُخ والدین نکشد. ﴿وَاحْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ﴾

۲- تواضع در برابر والدین باید از روی مهر و محبت باشد، نه ظاهری و ساختگی، یا برای گرفتن اموال آنان. ﴿واخض لها... من الرّحمة﴾

۳- فرزند باید از خداوند برای والدین خود رحمت بخواهد. ﴿واخض... و قل ربّ ارحمها﴾

۴- دعای فرزند در حقّ پدر و مادر مستجاب است، وگرنه خداوند دستور به دعانمی داد. ﴿وقل ربّ ارحمها...﴾

۵- دعا به پدر و مادر، فرمان خدا و نشانه‌ی شکرگزاری از آنان است. ﴿قل ربّ ارحمها...﴾

۶- در دعا از کلمه‌ی «ربّ» غفلت نکنیم. ﴿قل ربّ ارحمها﴾

۷- رحمت الهی، جبران زحمات تربیتی والدین است. ﴿ربّ ارحمها کما ربّیانی﴾ گویا خدا به فرزند می‌گوید: تو رحمت را دریغ مدار و از من استمداد کن که ادای حقّ آنان از عهده تو خارج است.

۸- گذشته خود و تلخی‌ها و مشکلات دوران کودکی و خردسالی را که بر والدین تحمیل شده است از یاد نبرید. ﴿کما ربّیانی صغیراً﴾

۹- پدر و مادر باید بر اساس محبّت فرزندان را تربیت کنند. ﴿ارحمها کما ربّیانی﴾

۱۰- انسان باید از مربیان خود تشکر و قدردانی کند. ﴿ارحمها کما ربّیانی﴾

﴿ ۲۵ ﴾ رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ إِن تَكُونُوا صَالِحِينَ فَإِنَّهُ

كَانَ لِلأَوَّابِينَ غَفُوراً

پروردگارتان به آنچه در درون شماست، آگاه‌تر (از خودتان) است. اگر

صالح باشید، قطعاً او آمرزنده توبه‌کنندگان است.

پیام‌ها:

- ۱- از شئون ربوبیت خدا، آگاهی اوست. ﴿رَبِّكُمْ اعْلَم﴾
 - ۲- انگیزه ما در هر کار و در خدمت به والدین زیر نظر اوست. ﴿رَبِّكُمْ اعْلَم...﴾
 - ۳- صلاحیت‌ها مربوط به درون و انگیزه‌هاست. ﴿فِي نَفْسِكُمْ اِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ﴾
 - ۴- اگر دل و درون، صاف و صالح باشد، در توبه باز است. ﴿تَكُونُوا صَالِحِينَ... لِلاَّوَابِينَ غَفُوراً﴾
 - ۵- توبه‌ی خود را با انابه‌ی پی در پی انجام دهیم. ﴿اَوَابِينَ﴾
 - ۶- **خداوند** بخشاینده است، اما شرط برخورداری ما از مغفرت الهی، توبه است. ﴿اِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ... لِلاَّوَابِينَ غَفُوراً﴾
 - ۷- اگر از روی نادانی برخورد نامناسبی با والدین داشته‌ایم، با توبه رحمت خدا را جلب کنیم. ﴿صَالِحِينَ... غَفُوراً﴾ (و آیه قبل)
 - ۸- عفو و بخشش الهی از شئون ربوبیت اوست. ﴿رَبِّكُمْ... غَفُوراً﴾
 - ۹- یکی از نشانه‌های صالح بودن انسان، توبه کردن است. ﴿اِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ... لِلاَّوَابِينَ﴾
 - ۱۰- گاهی از افراد صالح نیز لغزشی سر می‌زند، که البته باید این کوتاهی‌ها را با توبه جبران کرد. ﴿اِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ... اَوَابِينَ﴾
- ﴿ ۲۶ ﴾ وَعَاتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَ
لَا تُبَذِّرْ تَبْذِيراً
حَقِّ خويشاوند و بیچاره و در راه مانده را ادا کن و هیچ گونه ریخت و پاش و اسراف‌ی نکن.

نکته‌ها:

□ «تَبْذِير» از ریشه‌ی «بَذر» به معنای ریخت و پاش است. مانند آنکه

برای دو نفر مهمان، غذای ده نفر را تهیه کنیم.

□ امام صادق علیه السلام فرمود: هر کس چیزی را در غیر مسیر طاعت خدا مصرف کند، مبدّر است. (۱)

آن حضرت در پاسخ به این سؤال که آیا در مخارج حلال نیز اسراف وجود دارد؟ فرمودند: بلی، زیرا کسی که دارایی خود را چنان بخشش کند که چیزی برای خود نگذارد، در مصرف حلال اسراف کرده است. (۲)

□ پس از نزول این آیه، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به دنبال مراد خداوند از «ذی القربی» بود. خداوند به او وحی کرد که «فدک» را به فاطمه علیها السلام بدهد و آن حضرت «فدک» (۳) را به فاطمه بخشید. اما پس از آن حضرت، فدک را از اهل بیت به ناحق گرفتند و اهل بیت برای گرفتن حق خود همواره به این آیه استناد می‌کردند.

□ مفسران شیعه و سنی مانند طبری، با الهام از روایات، می‌نویسند: امام سجاد علیه السلام در دوران اسارت وقتی همراه قافله اسرا به شام رسید، در مقام محاجّه با آنان که اسرای اهل بیت را بی‌دین و خارجی می‌خواندند، با استناد به این آیه فرمودند: مراد از «ذی القربی» ما هستیم! (۴)

□ برخی روایات آیه را مربوط به خمس دانسته و برخی دیگر موضوع آیه را بالاتر از مسائل مادی دانسته و گفته‌اند: آیه، به پیامبر صلی الله علیه و آله فرمان می‌دهد

۱. بحار، ج ۷۵، ص ۳۰۲.

۲. تفسیر نورالثقلین.

۳. فدک، مزرعه‌ی بسیار بزرگی بود که بدون جنگ در اختیار پیامبر قرار گرفت. آن حضرت با توجه به محبوبیت، عصمت، زهد، امانت و دقت اهل بیت علیهم السلام و پشتیبانی اقتصادی برای تبلیغ خط و راه آنان و فقرزایی از امت، آن را در اختیار اهل بیت علیهم السلام گذاشت. اما پس از رحلت پیامبر ابوبکر آن را گرفت، سپس عمر بن عبدالعزیز آن را بازگرداند، باز غصب کردند و در زمان مأمون برگردانده شد و باز هم غصب کردند. درباره‌ی فدک، بحث‌های تاریخی، حقوقی و سیاسی فراوانی است که در ذیل این آیه در تفاسیر آمده که از همه‌ی آن مباحث، صرف نظر می‌کنیم.

۴. احتجاج طبرسی، ج ۲، ص ۳۳؛ تفسیر نورالثقلین.

که حقّ علی بن ابی طالب علیه السلام را با وصیّت به جانشینی او ادا کند.^(۱) و مراد از تبتذیر در آیه که از آن نهی شده، «غُلُو» است.^(۲)

پیام‌ها:

۱- دستورات دینی با فطرت هماهنگ است. انسان به طور فطری در درجه اول به والدین و سپس به نزدیکان علاقه دارد، دستور ادای حقّ در اسلام نیز بر این اساس است. با توجّه به آیات قبل و ﴿آتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمَسْكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ﴾

۲- در انفاق، باید اولویّت‌ها را در نظر گرفت. اول والدین، سپس فامیل، بعداً فقرا و ابن السبیل. ﴿آتِ ذَا الْقُرْبَىٰ...﴾

۳- خویشاوندان، به گردن ما حقّ دارند و ما متّی بر آنان نداریم. ﴿آتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ﴾

۴- خویشاوندی، فقر و در راه ماندگی سبب پیدایش حقوق ویژه است. ﴿آتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمَسْكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ﴾

۵- در پرداخت حقّ خویشاوندان، فقر شرط نیست. ﴿آتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمَسْكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ﴾

۶- در انفاق باید اعتدال را رعایت کنیم و از حد نگذریم. ﴿آتِ... وَ لَا تَبْذُرْ﴾

۷- ریخت و پاش و مصرف بی مورد مال، حرام است. ﴿وَلَا تَبْذُرْ﴾

۸- انسان در مصرف مال و ثروت خود به هر شکلی آزاد نیست. ﴿و لَا تَبْذُرْ تَبْذِيرًا﴾

﴿۲۷﴾ إِنَّ الْمُبْذِرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ

۱. امام صادق علیه السلام درباره این آیه فرمودند: حقّ علی بن ابی طالب علیه السلام جانشینی رسول خدا و داشتن علوم نبوی است. کافی، ج ۱، ص ۲۹۴.

۲. تفسیر فرقان.

لِرَبِّهِ كَفُورًا

همانا اسرافکاران برادران شیطان‌هایند و شیطان نسبت به پروردگارش بسیار ناسپاس بود.

نکته‌ها:

□ کلمه‌ی «آخ» در عربی هم به معنای برادر، هم به معنای ملازم و همراه می‌باشد. مثل «آخو السفر» به کسی که پیوسته در سفر است، و «آخو الکرّم» که به انسان کریم گفته می‌شود. برادری گاهی نسبی است، گاهی مسلکی و مرامی؛ اسرافکاران برادران مسلکی شیطانند. «إخوان الشیاطین» یعنی کسانی که در مسیر شیطان و همراه اویند.

□ در قرآن، پیوسته از وسوسه یا ولایت شیطان بر افراد، سخن به میان آمده است، اما تنها موردی که «إخوان الشیاطین» آمده این آیه است، یعنی اسرافکاران همکار شیطانند، نه تحت امر او. پس کار از وسوسه شدن گذشته و به مرحله همکاری و معاونت رسیده است. چنانکه در جای دیگر آمده است: ﴿نُقِیْضُ لَهُ شِیْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِیْنٌ﴾^(۱)

□ «تَبْذِیر»، گرچه بیشتر در مسائل مالی است، ولی در مورد نعمت‌های دیگر نیز وجود دارد، مانند هدر دادن عمر و جوانی، به کار گرفتن فکر، چشم، گوش و زبان در راه ناصحیح، سپردن مسؤلیت‌ها به افراد ناصالح، پذیرش مسؤلیت بدون داشتن لیاقت و بیش از حد توان و ظرفیت، آموزش و آموختن مطالب غیر ضروری و غیر مفید و امثال اینها.^(۲)

پیام‌ها:

- ۱- مصرف مال و ریخت و پاش کاری شیطانی و نوعی ناسپاسی است. ﴿المبذّرين... إخوان الشیاطین﴾
- ۲- مبذّر و اهل ریخت و پاش باید تحقیر شود، نه آنکه مورد تقدیر و

احترام قرار گیرد. ﴿إخوان الشياطين﴾
 ۳- مؤمن با مؤمن برادر است، ﴿أَنَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ﴾^(۱) و اسرافکار با شیطان. ﴿إِنَّ الْمُبْذَرِينَ... إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ﴾
 ۴- تَبذیر، نشانه‌ی کفران و ناسپاسی است، نه نشانه‌ی سخاوت و بخشندگی. ﴿الْمُبْذَرِينَ... لِرَبِّهِ كَفُورًا﴾

﴿۲۸﴾ وَ إِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ابْتِغَاءَ رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ تَرْجُوهَا
 فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَّيْسُورًا

و اگر به انتظار رحمتی از پروردگارت که به آن امیدواری، از آنان اعراض می‌کنی، پس با آنان سخنی نرم بگو.

نکته‌ها:

□ این آیه، درباره‌ی برخورد مناسب با مردم است. لذا پیامبر حتی آنگاه که در انتظار گشایش و رحمت الهی بود، اگر کسی از ایشان چیزی درخواست می‌کرد که حضرت آن را نداشت، برایش دعا می‌کرد و می‌فرمود: خداوند، ما و شما را از فضل خویش روزی دهد.^(۲)

□ قرآن درباره‌ی نحوه‌ی سخن گفتن با مردم، دستورهایی دارد، از جمله اینکه با آنان سخنی نرم، ملایم، آسان، استوار، معروف و رسا گفته شود. ﴿قَوْلًا مَّيْسُورًا﴾، ﴿قَوْلًا لَّيِّنًا﴾^(۳)، ﴿قَوْلًا كَرِيمًا﴾^(۴)، ﴿قَوْلًا سَدِيدًا﴾^(۵)، ﴿قَوْلًا مَّعْرُوفًا﴾^(۶) و ﴿قَوْلًا بَلِيغًا﴾^(۷)

پیام‌ها:

۱- پیامبران نیز گاهی دستشان برای کمک به دیگران خالی است. ﴿ابْتِغَاءَ رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ تَرْجُوهَا﴾

۱. حجرات، ۱۰. ۲. تفسیر لاهیجی. ۳. طه، ۴۴.
 ۴. اسراء، ۲۳. ۵. نساء، ۹. ۶. نساء، ۸.
 ۷. نساء، ۶۳.

- ۲- باید به رحمت الهی امیدوار باشیم. ﴿رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ﴾
- ۳- ما از خدا طلبکار نیستیم، آنچه هم بدهد از رحمت اوست.
﴿رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ﴾
- ۴- تلاش و امید باید در کنار هم باشد و هیچکدام به تنهایی کافی نیست. ﴿ابْتَغَاء... تَرْجُوها﴾
- ۵- مؤمن در جستجوی امکانات برای رسیدگی به محرومان است.
﴿ابْتَغَاءِ رَحْمَةٍ﴾
- ۶- امکانات مادی در جهت تربیت و تکامل انسان است. ﴿رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ﴾
- ۷- اگر نیاز مالی کسی را برطرف نکردیم، لااقل دل او را با سخن شایسته به دست آوریم. ﴿قُلْ لَهُمْ قَوْلًا مِيسُورًا﴾
- ۸- به فقرا وعده‌ای بدهید که بتوانید عمل کنید و مشکل‌زانا باشد.
﴿قُلْ لَهُمْ قَوْلًا مِيسُورًا﴾

﴿ ۲۹ ﴾ وَ لَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ

الْبَسِطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا

و نه دست خود را به گردنت بسته بدار (که هیچ انفاقی نکنی) و نه آن را کاملاً باز گذار که (چیزی برای خودت نماند و) سرزنش شده و حسرت خورده (به کنجی) نشینی.

نکته‌ها:

- امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام فرمود: مراد از «مَحْسُور» حسرت فقر و تنگدستی است.^(۱)
- بعضی گفته‌اند: «ملامت» مربوط به اول آیه است که درباره بخل است و «حسرت» مربوط به آخر آیه و ولخرجی است.
- زنی پسر خود را نزد پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرستاد و از آن حضرت پیراهنش را به

عنوان تبرک درخواست کرد. پیامبر تنها پیراهن خود را داد و چون لباس دیگری نداشت، برای نماز از خانه بیرون نیامد. این آیه نازل شد تا پیام دهد که سخاوت، آن نیست که یکتا پیراهن خود را بدهی.

در روایتی دیگر آمده است: مقداری طلا، نزد پیامبر ﷺ آوردند، پیامبر در همان زمان همه را انفاق کرد. روز بعد فقیری از حضرت درخواستی کرد. حضرت چیزی نداشت که به او بدهد. مرد فقیر حضرت را سرزنش کرد. پیامبر ﷺ از اینکه چیزی نداشت تا به او کمک کند اندوهناک شد که این آیه نازل شد. (۱)

پیام‌ها:

- ۱- مؤمن باید از بخل دوری کرده و به دیگران کمک نماید. ﴿لَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً﴾
- ۲- اسلام مکتب اعتدال و میانه‌روی حتی در انفاق است. ﴿لَا تَجْعَلْ، لَا تَبْسُطُهَا﴾
- ۳- افراط و تفریط، محکوم و میانه‌روی شیوه پسندیده است. ﴿لَا تَجْعَلْ، لَا تَبْسُطُهَا﴾
- ۴- نتیجه‌ی ولخرجی و زیاده‌روی در انفاق، خانه‌نشینی و ملامت و حسرت است. ﴿فَتَقَعْدَ مَلُومًا مَحْسُورًا﴾
- ۵- اسلام، هرگز به ذلت و خواری مسلمانان راضی نیست و از هر عملی که آنان را به ذلت کشاند، نهی کرده است. ﴿لَا تَجْعَلْ... لَا تَبْسُطُهَا... فَيَقَعْدَ مَلُومًا مَحْسُورًا﴾
- ۶- توجه به عاقبت شوم کار، سبب دوری از آن است. ﴿لَا تَجْعَلْ... فَيَقَعْدَ...﴾
- ۷- آینده‌نگری، از اصول مدیریت است. ﴿لَا تَجْعَلْ... فَيَقَعْدَ...﴾

﴿ ۳۰ ﴾ إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَن يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ كَانَ

بِعِبَادِهِ خَيْرًا بَصِيرًا

همانا پروردگارت برای هر کس بخواهد، روزی را گشاده یا تنگ می‌سازد، همانا او نسبت به بندگانش آگاه و بیناست.

نکته‌ها:

□ در قرآن بطور گسترده درباره‌ی رزق و روزی، بحث شده است. برخی از نکات آن آیات عبارت است از:

الف: رزق هر جنبنده‌ای بر عهده خداست. ﴿ما من دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا﴾^(۱)

ب: سرچشمه‌ی روزی، در آسمان است. ﴿و فِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ﴾^(۲)

ج: اگر همه‌ی مردم رزق گسترده داشته باشند، فساد گسترش می‌یابد. ﴿و لَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ﴾^(۳)

د: مردم باید تلاش کنند و دنبال رزق بروند. ﴿فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ﴾^(۴)
ه: **تقوا**، از عوامل گشایش و موجب توسعه در رزق است. ﴿وَمَن يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ﴾^(۵)

□ حضرت علی عليه السلام می‌فرماید: «قَدَّرَ الْأَرْزَاقَ فَكَثَّرَهَا وَقَلَّلَهَا وَقَسَمَهَا عَلَى الضِّيقِ وَالسَّعَةِ فَعَدَلَ فِيهَا لِيَتَلَى مَنْ أَرَادَ بِمِسُورِهَا وَمَعْسُورِهَا وَيَخْتَبِرَ بِذَلِكَ الشُّكْرَ وَالصَّبْرَ مِنْ غَنِيِّهَا وَفَقِيرِهَا»^(۶)

خداوند، روزی مردم را با کم و زیاد کردن، تقدیر کرد تا هر که را بخواهد در تنگناها و گشایش‌ها بیازماید و غنی و فقیر را با شکر و صبری که از خود بروز می‌دهد، امتحان و گزینش کند.

۱. هود، ۶. ۲. ذاریات، ۲۲. ۳. شوری، ۲۷.
۴. عنکبوت، ۱۷. ۵. طلاق، ۲. ۶. نهج البلاغه، خطبه ۹۱.

پیام‌ها:

- ۱- وسعت یا تنگی رزق، از شئون ربوبیت خدا و در جهت رشد و تربیت انسان‌هاست. ﴿إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ... وَ يَقْدِرُ﴾
- ۲- کمی و زیادی رزق به دست خداست. ﴿إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ... وَ يَقْدِرُ﴾
- ۳- خواست خداوند بر اساس بصیرت و آگاهی اوست. ﴿لَمَنْ يَشَاءُ... خَيْرًا بَصِيرًا﴾

۴- از ترس فقرِ خود، بخل نورزید و برای نفی فقر دیگران تمام اموال خود را یکجا نبخشید، که روزی بدست خداست و فقر برخی حکیمانه است. ﴿لَا تَجْعَلْ يَدَكَ... إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ﴾

﴿۳۱﴾ وَ لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَ

إِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا

فرزندان خود را از بیم تنگدستی نکشید. این ما هستیم که آنان و شما را روزی می‌دهیم. یقیناً کشتن آنان گناهی است بزرگ!

نکته‌ها:

- «املاق» به معنای فقر و تنگدستی است.
- این آیه، سیمای نابسامان اقتصاد دوران جاهلیت را نشان می‌دهد. امروز هم که دنیا به خاطر نگرانی از افزایش جمعیت و کمبودهای اقتصادی، سقط جنین را مجاز می‌داند، گرفتار نوعی جاهلیت شده است.

پیام‌ها:

- ۱- کودک، حقّ حیات دارد و والدین نباید این حق را از او بگیرند. ﴿لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ﴾
- ۲- فقر و تهیدستی حتّی در قوی‌ترین عواطف انسانی تأثیرگذار است. ﴿لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ﴾

- ۳- ترس از ضرر و زیان و فقر، مجوز گناه و نادیده گرفتن حقوق دیگران نیست. ﴿لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ أَمَلِق﴾
- ۴- اگر امنیت روانی و ایمان نباشد، نه فقط فقر که ترس از فقر نیز سبب آدم‌کشی می‌شود. ﴿لَا تَقْتُلُوا... خَشْيَةَ أَمَلِق﴾
- ۵- توجه به ضمانت الهی، مانع گناه است. ﴿لَا تَقْتُلُوا... نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ﴾
- ۶- ایمان و توکل را از یاد نبرید. ﴿نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ﴾
- ۷- خداوند از پدر و مادر مهربان‌تر است، به او سوءظن نبرید. ﴿نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ﴾
- ۸- رزق به دست خداست و فرزند عامل فقر نیست. ﴿نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ و اِيَّاكُمْ﴾
- ۹- گاهی رزق و روزی ما در سایه‌ی روزی فرزندان است. ﴿نَرْزُقُهُمْ و اِيَّاكُمْ﴾
- ۱۰- فرزندکشی و سقط جنین، گناه و جنایت است، چه پسر باشد، چه دختر. ﴿لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ... خَطَاً كَبِيراً﴾
- ۱۱- گناهان یکسان نیستند، برخی صغیره و برخی کبیره هستند. ﴿خَطَاً كَبِيراً﴾

﴿۳۲﴾ وَلَا تَقْرُبُوا الزَّوْجَ إِذْ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا

به زنا نزدیک نشوید، که کار زشت و راه بدی است.

نکته‌ها:

- رابطه‌ی نامشروع جنسی (زنا)، مفاسد و زیان‌های فردی، اجتماعی و خانوادگی فراوانی را بدنبال دارد و لذا در اسلام حرام شده است و در قرآن کریم، در کنار شرک، قتل^(۱) و سرقت^(۲) آمده است.

۱. ﴿...وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ﴾ فرقان، ۶۸.

۲. ﴿...يُبَايِعُكُمْ عَلَىٰ أَنْ لَا يَشْرِكُوا بِاللَّهِ وَلَا يَسْرِقُونَ وَلَا يَزْنُونَ...﴾ ممتحنه، ۱۲.

گوشه‌ای از مفاسد زنا از این قرار است:

- ۱- سرچشمه‌ی بسیاری از درگیری‌ها، خودکشی‌ها، فرار از خانه‌ها، فرزندان نامشروع، بیماری‌های مقاربتی و دلهره برای خانواده‌های آبرومند است.
 - ۲- زناکاران چون برای شهوترانی سراغ یکدیگر می‌روند، میانشان انس و الفت عمیق و آرامش نیست.
 - ۳- زناکار، طرف مقابل را شریک زندگی نمی‌داند، وسیله‌ی اطفای شهوت می‌داند.
 - ۴- زنا، سبب کاهش تشکیل خانواده از طریق ازدواج و موجب به وجود نیامدن ارتباط‌های فامیلی و قطع صله‌ی رحم است. چون باز شدن راه زنا، بی‌رغبتی به ازدواج را در پی دارد.
 - ۵- در زنا، احساس تعهد و تکلیف نسبت به بقای نسل و تربیت کودک نیست و احساس پدری و مادری از میان می‌رود.
 - ۶- زنا، نظام ارث‌بری را بر هم می‌زند و وارث واقعی معلوم نمی‌شود.
 - ۷- سبب از بین رفتن شخصیت و هویت انسانی می‌شود و موجب مرگ‌های زودرس می‌گردد. «یذهب بالبهاء و یعجل الفناء»^(۱)
 - ۸- چون ارتکاب زنا، بدون زحمت و خرج نیست، زناکار برای ارضای هوس خود، به سراغ گناهان زیادی می‌رود. مثلاً گاهی برای کامیابی خود، به تهمت، ارباب و دزدی دست می‌زند و حتی مرتکب قتل می‌شود.
 - ۹- در جامعه، فرزندان نامشروع و بی‌هویت پدید می‌آید، که زمینه‌ی بسیاری از مفاسد و جرائم است و مصداق روشنی برای فحشا است.
- اسلام برای پیشگیری از زنا، برنامه‌هایی ارائه داده است، از قبیل:
- ۱- ممنوعیت اختلاط زن و مرد در بعضی مکان‌ها.
 - ۲- ممنوعیت خلوت مرد با زن نامحرم.

- ۳- حرمت زینت زن برای نامحرمان.
- ۴- حرمت نظر به نامحرم و دست دادن با نامحرم و پرهیز از فکر زنا و تماشای عکس‌های تحریک کننده.
- ۵- مجازات شدید برای زناکار.
- ۶- توصیه به ازدواج و پایین گرفتن مهریه.
- ۷- نکوهش از ازدواج دیر هنگام.
- ۸- عبادت شمردن همسر داری و تلاش برای خانواده.

پیام‌ها:

- ۱- **جاذبه بعضی گناهان** به حدی است که نزدیک شدن به آن هم خطر دارد. ﴿لاتقربوا﴾
- ۲- نه فقط زنا، از مقدمات زنا هم باید پرهیز کرد. (گاهی یک نگاه، تلفن، نامه و تماس، زمینه ارتباط نامشروع می شود). ﴿لاتقربوا﴾
- ۳- زنا، در طول تاریخ عملی زشت و ناپسند، و در ادیان دیگر نیز حرام بوده است. ﴿كان فاحشة﴾
- ۴- در نهی از منکر، زشتی گناه را بیان کنیم. ﴿لاتقربوا... ساء سیلا﴾
- ۵- زنا هم گناه است، هم راهی برای گناهان دیگر و هم سبب بدعاقبتی است. ﴿ساء سیلاً﴾

﴿ ۳۳ ﴾ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قَتَلَ
مَظْلُوماً فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطٰنًا فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ
كَانَ مَنصُورًا

و کسی را که خداوند، (قتل او را) حرام کرده است نکشید، مگر به حق.
و هر کس مظلوم کشته شود، قطعاً برای ولی او تسلط (و اختیار دیه یا
قصاص) قرار داده‌ایم، پس نباید در کشتن (و قصاص) زیاده‌روی کند،
چرا که آن (ستم‌دیده به طور عادلانه) یاری و حمایت شده است.

نکته‌ها:

□ «فلا یسرف فی القتل» یعنی در قصاص بیش از قاتل رانکشید و یا او را مثله نکنید، چنانکه در جاهلیت چنین رسمی وجود داشته است.

□ قتل نفس و آدم‌کشی از گناهان کبیره است. هر کس در غیر مورد قصاص یا فساد، کسی را بکشد، گویا همه مردم را کشته است، ﴿مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا﴾^(۱) و کیفر چنین قتلی دوزخ ابدی است. ﴿مَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مَتَعِدًّا فَجَزَاءُ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا﴾^(۲) این کیفر، برای کسی که اسلحه بکشد و تهدید به قتل کند و به عنوان مفسد و محارب شناخته شود، نیز ثابت است.^(۳)

□ در روایات یکی از مصادیق «ولی»، حضرت مهدی علیه السلام شمرده شده که انتقام جدّ عزیزش امام حسین علیه السلام را خواهد گرفت.^(۴) ﴿فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا﴾

□ حمایت خداوند از مظلوم و سپردن حقّ قصاص به ولیّ دم، هم عامل بازدارنده از آدم‌کشی است و هم بازدارنده از اسراف در قصاص. ﴿جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا﴾

پیام‌ها:

۱- هر انسانی حقّ حیات دارد، حتی غیر مسلمانی که با مسلمانان سر جنگ نداشته باشد، مصونیت جانی و مالی دارد. ﴿لَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ...﴾

۲- خودکشی، حرام است. ﴿لَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ...﴾

۳- قانون الهی، محور ارزشها و حرمت‌هاست. ﴿حَرَّمَ اللَّهُ﴾

۴- از نظر اسلام، کشتن افراد، در موارد حق (همچون قصاص، دفاع،

۳. مائده، ۳۳.

۲. نساء، ۹۳.

۱. مائده، ۳۲.

۴. تفسیر نورالتقلین.

ارتداد، لواط یا زناى محصنه) جایز است. ﴿الْبَاطِلُ﴾
 ۵- مظلوم، هر که باشد باید مورد حمایت قرار گیرد. ﴿مَنْ قَتَلَ
 مَظْلُومًا... مَنصُورًا﴾

۶- قرار دادن حَقِّ قصاص، برای حمایت از مظلوم است. ﴿جَعَلْنَا
 لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا﴾

۷- اولیای مقتول دارای حَقِّ قصاص و کشتن قاتل هستند. ﴿جَعَلْنَا
 لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا﴾

۸- در قصاص باید خشم و غضب مهار شود و عدالت مراعات
 گردد. ﴿فَلَا يَسْرِفُ فِي الْقَتْلِ﴾ اسلام حَتَّى برای متجاوزات به جان
 انسان‌ها، عدالت را شرط دانسته است. اولیای مقتول، حَقِّ ندارند
 به عنوان قصاص، بیش از یک نفر را بکشند و از قانون قصاص
 سوء استفاده کنند.

۹- قاتل را مثله نکنید و در نوع و کیفیت قصاص، ناجوانمردی
 نکنید. ﴿فَلَا يَسْرِفُ فِي الْقَتْلِ﴾

۱۰- از سنت‌های الهی، حمایت از مظلوم است. ﴿أَنَّهُ كَانَ مَنصُورًا﴾

﴿۳۴﴾ وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى

يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَ أَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا

و به مال یتیم، جز به بهترین راه (که به نفع یتیم باشد) نزدیک نشوید، تا
 آنکه به حد بلوغ و رشدش برسد (آنگاه اموالش را به او بر می‌گردانید).
 و به پیمان وفا کنید، که (در قیامت) از عهد و پیمان سؤال خواهد شد.

نکته‌ها:

□ کلمه **ی** «أَشُدُّ» از «شَدُّ»، به معنای استحکام و رشد است در اینجا منظور

مرحله‌ی رشد یتیم و استحکام جسمی و روحی در حفظ اموالش می‌باشد.

□ قرآن درباره حفظ حقوق یتیم و مراعات حال او و رسیدگی و تکفل امور

یتیمان سفارش فراوان کرده است. ولی چون احتمال لغزش مالی و سوء استفاده کردن از اموال یتیمان بسیار است، لذا هشدار بیشتری لازم است، به گونه‌ای که از نزدیک شدن به آن نیز نهی شده و تصرف ظالمانه در اموال یتیمان، خوردن آتش شمرده شده است.^(۱)

□ وقتی این آیه نازل شد، مسلمانان از حضور بر سر سفره‌ی ایتام کناره گرفتند و آنان را منزوی ساختند. آیه‌ی دیگری نازل شد که مراد از نزدیک نشدن، سوءاستفاده است، و الاً افراد مصلح نباید به بهانه‌ی تقوا، یتیمان را رها کنند. «و ان تخالطوهم فاخوانکم واللّه یعلم المفسد من المصلح»^(۲)

□ در حدیث می‌خوانیم: مراد از عهد و پیمانی که مورد سؤال است، محبت و دوستی و اطاعت از علی علیه السلام است.^(۳)

پیام‌ها:

- ۱- اسلام، پشتیبان محرومان، ضعیفان و یتیمان است. ﴿لاتقربوا مال الیتیم﴾
- ۲- هر جا احتمال سوءاستفاده باشد، باید بیشتر سفارش کرد.^(۴) ﴿لا تقربوا مال الیتیم﴾
- ۳- کودکان، حق مالکیت دارند. ﴿مال الیتیم﴾
- ۴- جاذبه‌ی مال به قدری زیاد است که نزدیک شدن به آن هم گاهی گناه و حرمت را در پی دارد. ﴿ولا تقربوا مال...﴾
- ۵- ارث یکی از اسباب مالکیت است. ﴿مال الیتیم﴾
- ۶- تصرف در مال یتیم مشروط به رعایت بالاترین و پرمهرترین شیوه‌هاست. (اگر منافع یتیم در گردش مال اوست، باید آن را به

۱. نساء، ۱۰. ۲. بقره، ۲۲۰. ۳. بحار، ج ۲۴، ص ۱۸۷. ۴. به همین دلیل، حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه، در مورد رعایت حقوق اجیر، کشاورز، زن و یتیم، سفارش بیشتری کرده است. مانند: «اللّه اللّه فی الایتام» نهج البلاغه، نامه ۴۷.

کار انداخت، نه آنکه بی تفاوت ماند.) ﴿لَاتَقْرَبُوا... الْآبَالْتَىٰ هِيَ احسن﴾

٧- در تصمیم‌گیری‌های مالی، باید منافع و مصالح یتیمان مراعات شود. ﴿الْآبَالْتَىٰ هِيَ احسن﴾

٨- تصرف نابجا و حیف و میل اموال یتیمان، ممنوع است. ﴿لَاتَقْرَبُوا... الْآبَالْتَىٰ هِيَ احسن﴾

٩- زمان واگذاری مال یتیم به خود او، وقتی است که به بلوغ فکری و اقتصادی و جسمی برسد. ﴿حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ﴾

١٠- به یتیمان‌ها - هرچه و با هر که باشد - وفادار باشیم. ﴿اَوْفُوا بِالْعَهْدِ﴾

١١- توجه به مسئولیت، انسان را از گناه باز می‌دارد. ﴿إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا﴾

﴿٣٥﴾ وَ أَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ
ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا

و چون با پیمانانه داد و ستد کنید، پیمانانه را تمام دهید و با ترازوی درست وزن کنید که این بهتر و سرانجامش نیکوتر است.

نکته‌ها:

□ «قِسْطَاس» از ترکیب دو کلمه‌ی «قِسْط» به معنای عدل و «طاس» به معنای کفه‌ی ترازو می‌باشد.^(۱) در حدیث آمده است: امام معصوم، نمونه و مصداق «قِسْطَاسِ مُسْتَقِيمِ» در جامعه‌ی اسلامی است.^(۲)

□ مسائل داد و ستد و رعایت حقوق مردم در معاملات، چنان مهم است که قرآن بارها بر آن تأکید کرده و بزرگ‌ترین آیه قرآن،^(۳) مربوط به آن و

١. تفسیر المیزان. ٢. بحار، ج ٢٤، ص ١٨٧.

٣. بقره، ٢٨٢.

سوره‌ای به نام «مطفئین» (کم‌فروشان) نام نهاده شده است. اولین دعوت بعضی پیامبران، همچون شعیب عَلَيْهِ السَّلَام نیز ترک کم‌فروشی بوده است.^(۱)

پیام‌ها:

- ۱- بازار مسلمانان، باید از تقلب و کم‌فروشی دور و فروشنده باید امین، دقیق، درستکار و با حساب و کتاب باشد. ﴿اوفوا الکیل﴾
- ۲- ایفای کیل و پیمان‌های صحیح، از نمونه‌های وفای به پیمان است (که در آیه‌ی قبل گذشت)، زیرا معامله، نوعی تعهد است. ﴿اوفوا بالعهد... اوفوا الکیل﴾
- ۳- ترازو و وسایل سنجش و محاسبات تجاری، باید سالم و دقیق باشد. ﴿وزنوا بالتقسطاس المستقیم﴾
- ۴- دقت در ترازو، وزن و محاسبات، عامل خیر و برکت است و کم‌فروشی، خیر و برکت را می‌برد. ﴿ذک خیر﴾
- ۵ - فلسفه‌ی فرمان‌های الهی، خیر خود انسان‌هاست. ﴿اوفوا، زنوا... ذک خیر﴾
- ۶- درستکاری اقتصادی، برتر از دارایی و کسب مال از راه کم‌فروشی است. نتیجه دادوستد درست و رعایت حقوق مردم، به خود انسان باز می‌گردد، چون ایجاد اعتماد می‌کند، ولی کم‌فروشی و نادرست بودن میزان و حساب، جامعه را به فساد مالی و سلب اعتماد می‌کشاند. پس پایان و پیامد خوب، در گرو درستکاری است. ﴿ذک خیر﴾
- ۷- کسب و کار صحیح، موجب خوش عاقبتی است. ﴿احسن تأویلاً﴾ (کم‌فروش گرچه به سود موقت می‌رسد، ولی از دست دادن اعتبار دنیوی، نابسامانی اقتصادی و روانی جامعه و فراهم

شدن عذاب اخروی، کار او را بدفرجام می‌کند.

﴿ ۳۶ ﴾ وَ لَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ
الْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولاً

و از آنچه به آن علم نداری پیروی مکن، چون گوش و چشم و
دل، همه‌ی اینها مورد بازخواست قرار خواهد گرفت.

نکته‌ها:

□ ذکر چشم و گوش و دل در آیه، شاید از باب نمونه باشد، زیرا در قیامت علاوه بر خود انسان، از دست و پا و اعضای دیگر هم سؤال می‌شود^(۱) و آنها به سخن آمده، اعتراف می‌کنند.^(۲) و ممکن است برای این باشد که انگیزه پیروی از دیگران از طریق دیدن یا شنیدن، یا اندیشه و درک است.

□ در طول تاریخ، بسیاری از فتنه‌ها و نزاع‌ها، از قضاوت‌های عجولانه یا حرف‌های بی‌مدرک و نظریه‌های بدون تحقیق و علم، بروز کرده است. عمل به این آیه، فرد و جامعه را در برابر بسیاری از فریب‌ها و خطاها بیمه می‌کند. چرا که خوش‌بینی بیجا، زودباوری و شایعه‌پذیری، جامعه را دستخوش ذلت و تسلیم دشمن می‌کند.

□ تقلید کورکورانه، پیروی از عادات و خیالات، تبعیت از نیاکان، باور کردن پیشگویی‌ها، خواب‌ها، حدس‌ها و گمان‌ها، قضاوت بدون علم، گواهی دادن بدون علم، موضعگیری، ستایش یا انتقاد بدون علم، تفسیر و تحلیل و نوشتن و فتوا دادن بدون علم، نقل شنیده‌های بی‌اساس و شایعات، نسبت دادن چیزی به خدا و دین بدون علم، تصمیم در شرایط هیجانی و بحرانی و بدون دلیل و برهان، تکیه به سوگندها و اشک‌های دروغین دیگران،

۱. نور، ۲۴؛ یس، ۶۵؛ فصلت، ۲۰.

۲. شاید عبارت «کل اولئك» اشاره باشد که این سه عضو، از باب نمونه است، وگرنه بدون «کل اولئك» هم معنای آیه تمام بود.

همه‌ی اینها مصداق «لا تَقَفْ ما لیس لك به علم» بوده و ممنوع است. □ به مقتضای روایات متواتر و معتبر، پیروی از اصول قطعی شرعی (مانند فتوای مجتهد، یا علمی که به اطمینان‌های نزدیک به یقین اطلاق می‌شود) پیروی از علم است. همچنان که مردم از نسخه‌ی پزشک متخصص و دلسوز، علم پیدا می‌کنند، از فتوای مجتهد جامع‌الشرایط و متقی نیز علم به حکم خدا پیدا می‌کنند. بنابراین این مرحله از علم کافی است، هر چند علم درجاتی دارد و مراحل عمیق‌تر آن مانند: علم الیقین، حقّ الیقین و عین الیقین می‌باشد.

□ امامان معصوم علیهم‌السلام، اصحاب خود را از شنیدن و گفتن هر سخنی باز می‌داشتند و به آنان توصیه می‌کردند که دربانِ دل و گوش خود باشید. و در این امر، به این آیه «لا تَقَفْ ما لیس لك به علم» استناد می‌کردند. چنانکه امام صادق علیه‌السلام برای متنبّه کردن شخصی که هنگام رفتن به دستشویی، توقف خود را در آنجا طول می‌داد تا صدای ساز و آواز همسایه را بشنود، این آیه را تلاوت کرد و فرمود: گوش از شنیده‌ها، چشم از دیده‌ها و دل از خاطرات مؤاخذه می‌شود. امام سجاد علیه‌السلام نیز فرمود: انسان حقّ ندارد هرچه می‌خواهد بگوید.^(۱)

پیام‌ها:

- ۱- زندگی باید براساس علم و اطلاعات صحیح و منطقی و بصیرت باشد. ﴿لا تَقَفْ ما لیس لك به علم﴾
- ۲- بازار شایعات را داغ نکنیم و با نقل شنیده‌های بی‌اساس، آبرو و حقوق افراد را از بین نبریم. ﴿لا تَقَفْ...﴾
- ۳- قرآن بساط ساحران، کاهنان و پیش‌گویان را که مردم ساده‌لوح را دور خود جمع می‌کنند، برهم می‌زند. ﴿لا تَقَفْ ما لیس لك به علم﴾

۴- راه شناخت، تنها حس نیست، دل نیز یکی از راههای شناخت است. ﴿السمع و البصر و الفؤاد﴾

۵- در قیامت، از باطن و نیات هم بازخواست می شود. ﴿الفؤاد﴾

۶- ایمان به قیامت و حسابرسی خداوند، عامل پیدایش تقواست. ﴿کلّ اولئک کان مسؤلاً﴾

۷- استفاده صحیح نکردن از اعضا، جوارح و امکانات، مؤاخذه خواهد داشت. ﴿کلّ اولئک کان مسؤلاً﴾

﴿ ۳۷ ﴾ وَ لَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرْحاً إِنَّكَ لَنْ تُخْرِقَ الْأَرْضَ وَ

لَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طَوْلاً

و در زمین با تکبر و سرمستی راه مرو، قطعاً تو زمین را

نخواهی شکافت و در بلندی به کوه‌ها نخواهی رسید.

﴿ ۳۸ ﴾ كُلُّ ذَلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهاً

همه‌ی اینها، گناهش نزد پروردگارت ناپسند است.

نکته‌ها:

□ از جامعیت اسلام اینکه علاوه بر مسائل اعتقادی، سیاسی، نظامی و اقتصادی، برای کارهای جزئی مانند رفت و آمد بیرون خانه نیز دستور دارد. از جمله اینکه:

الف: ﴿واقصد فی مشیک﴾^(۱) در راه رفتن، میانه‌رو باش.

ب: ﴿ولا تمش فی الارض مرحاً﴾ در زمین با تکبر و سرمستی راه مرو.

ج: ﴿و عباد الرحمن الذین یمشون علی الارض هوناً﴾^(۲) بندگان خدا آنانند که در زمین با آرامش و بی تکبر راه می‌روند.

د: از قارون ثروتمند هم انتقاد می‌کند، چون هنگام عبور در کوچه و بازار، با تکبر و جلال و جبروت ظاهر می‌شد.^(۳)

□ در سیره‌ی پیامبر اسلام است که وی حتّی روز فتح مکه بر الاغی بدون پالان سوار شد. امام حسن مجتبیٰ علیه السلام نیز با داشتن مرکب‌های زیاد، پیاده به مکه می‌رفت. اینها نشانه فروتنی اولیای دین است.

حضرت علی علیه السلام در خطبه ۱۹۳ نهج البلاغه، نیز از اوصاف متّقین، راه رفتن متواضعانه را برمی‌شمارد. «و مَشِيهِم التواضع»

پیام‌ها:

- ۱- تکبّر، حتّی در راه رفتن، از نظر قرآن نکوهیده است. ﴿وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا﴾
- ۲- راه مقابله با تکبّر، توجّه دادن به ضعف‌ها و عجزهاست. ﴿أَنْتَ لَنْ تَخْرُقَ الْأَرْضَ﴾
- ۳- خصلت‌های درونی در رفتار انسان اثرگذار است. ﴿وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا﴾
- ۴- بدی اعمال زشت در همه‌ی ادیان الهی امری ثابت است. ﴿كَانَ سَيِّئًا... مَكْرُوهًا﴾
- ۵- اوامر و نواهی پروردگار، در جهت رشد و تربیت انسان است. ﴿عِنْدَ رَبِّكَ﴾

﴿ ۳۹ ﴾ ذَلِكْ مِمَّا أَوْحَى إِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِ وَلَا تَجْعَلْ مَعَ

اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتُلْقَى فِي جَهَنَّمَ مَلُومًا مَّدْحُورًا

این (دستورات) از حکمت‌هایی است که پروردگارت بر تو وحی کرده است، و با خدا معبودی دیگر قرار نده که سرزنش شده و رانده، در دوزخ افکنده خواهی شد.

نکته‌ها:

□ برخی مفسران می‌گویند: مراد از «حکمت»، احکام ثابتی است که در آیات قبل گفته شده و در ادیان دیگر هم بوده و نسخ شدنی نیست. در آیه‌ی

۲۲، نهی از شرک اولین حکمت بود و در این آیه نهی از شرک، پایان حکمت‌هاست.

□ گاهی خداوند با خطابی تند به پیامبرش، در واقع به کفار هشدار می‌دهد که امید خود را از پیامبر قطع کنند، مثل اینکه می‌فرماید: ای پیامبر! اگر به سراغ غیر خدا بروی، به جهنم افکنده می‌شوی.

پیام‌ها:

- ۱- او امر و نواهی خداوند، بر پایه‌ی حکمت، علم به نیازهای تربیتی بشر و مطابق با عقل است. ﴿أَوْحَى إِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِ﴾
- ۲- عقل و فطرت، انسان را از وحی بی‌نیاز نمی‌کند، بلکه انسان نیازمند وحی است. ﴿ذَلِكَ مِمَّا أَوْحَى إِلَيْكَ﴾
- ۳- در زشتی شرک، همین بس که اگر پیامبر نیز در پی آن رود، نابود می‌شود. ﴿لَا تَجْعَلْ ... فَتَلْقَ فِي جَهَنَّمَ﴾
- ۴- پایان شرک، دوزخ و مشرک مستحقّ دوری از رحمت خداست. ﴿فَتَلْقَ ...﴾
- ۵ - مشرکان در دوزخ علاوه بر سوختن، عذاب روحی نیز دارند. ﴿مَلُومًا مَدْحُورًا﴾

﴿ ۴۰ ﴾ أَفَأَصْفَاكُمْ رَبُّكُم بِالْبَنِينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا
إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا

آیا (می‌پندارید) پروردگارتان شما را با داشتن پسران برگزیده و خودش از فرشتگان، دخترانی گرفته است؟ همانا شما سخن (و تهمت) بزرگی می‌گویید.

نکته‌ها:

□ از جمله عقاید انحرافی مشرکان این بود که فرشتگان را دختران خدا می‌پنداشتند و قرآن بارها با این مسأله برخورد کرده و آن را دروغ و تهمتی

بزرگ شمرده است، از جمله: ﴿أُمُّ لَه الْبَنَاتِ وَ لَكُمُ الْبَنُونَ﴾^(۱)، ﴿أَلْكُمْ الذَّكْرَ وَ لَه الْأُنثَى﴾^(۲) البتّه عقیده به فرزند داشتن خدا، نزد یهود و نصارا هم بوده است، ولی اعتقاد به دختر داشتن، مخصوص بت پرستان است.

پیام‌ها:

۱- برتری پسر بر دختر، پنداری بی اساس است. ﴿أَفَاصْفَاكُم...

بِالْبَنِينَ﴾

۲- عقیده به فرزند داشتن خداوند، بی اساس و محکوم است.

﴿لَتَقُولُنَّ قَوْلًا عَظِيمًا﴾

۳- پندار اینکه فرشتگان دخترند، غلط است. ﴿الْمَلَائِكَةُ إِنَاثًا... قَوْلًا

عَظِيمًا﴾

۴- انسان نباید آنچه را خود نمی پسندد، برای دیگران بیسندد، چه

رسد آنکه برای خدا باشد! ﴿لَتَقُولُنَّ قَوْلًا عَظِيمًا﴾

﴿٤١﴾ وَ لَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِيَذَّكَّرُوا وَمَا يَزِيدُهُمْ

إِلَّا نُفُورًا

و به یقین، ما در این قرآن (حقایق را با بیان های گوناگون و)

مکرّر بیان کردیم، تا پند گیرند، و جز بر رمیدگی آنان نیفزود.

نکته‌ها:

□ «صَرَّفْنَا»، بیان گوناگون و متنوّع و تکرارهای مختلف گفتار در جهت روشن تر شدن موضوع بحث است.

□ انسان فطرتاً تنوّع طلب است، خواه در طبیعت باشد، یا کتاب الهی. و این رمز برخی تکرارها و تنوّع بیان‌ها در قرآن می باشد.

□ همچنان که از بارش باران پاکیزه بر یک لاشه‌ی متعفن، بوی تعفن

برمی خیزد، ورود آیات الهی نیز در دل‌های خوگرفته به تکبر و لجاجت، عفونت تنفر را بیشتر می‌کند. ﴿ما یزیدهم الا نفورا﴾

پیام‌ها:

- ۱- تکرار مطلب، باید متنوع و جذاب باشد. ﴿صرفنا﴾ (یکنواختی اغلب خستگی‌آور است).
- ۲- انسان پیوسته نیازمند تذکر است و چه بسا در هر بار تکرار، گروهی جذب شوند. ﴿صرفنا... لیدکروا﴾
- ۳- تکرار در آیات قرآن، برای تذکر و پندگیری است. ﴿صرفنا، لیدکروا﴾
- ۴- تکرار حقایق، برای دوستان دلربا، ولی برای لجوجان نفرت‌آور. ﴿ما یزیدهم الا نفورا﴾

﴿٤٢﴾ قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُ ءَالِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذًا لَّابْتَعُوا إِلَىٰ ذِي

الْعَرْشِ سَبِيلًا

بگو: اگر با خداوند، خدایانی بود - آنگونه که مشرکان می‌گویند - در آن هنگام آن خدایان در پی یافتن راه نفوذی به سوی خدای صاحب عرش بودند (تا قدرت را از او بگیرند).

﴿٤٣﴾ ﴿سُبْحٰنَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيْرًا

خداوند منزّه و برتر است از آنچه می‌گویند، برتری بزرگ!

نکته‌ها:

□ مشرکان، خداوند را قبول داشتند و «اللّه» را آفریدگار هستی می‌دانستند، ولی بت‌ها را شفیع خود یا شریک خدا می‌پنداشتند. این آیه وجود چنین رابطه‌ای را میان خدا و بت‌ها نفی می‌کند، چون بت‌ها نه می‌توانند قدرت را از دست خدای بزرگ بیرون آورند، نه راهی برای تقویت خود دارند.

پیام‌ها:

۱- نظام هستی، بهترین دلیل بر یکتایی خداست. (اگر خدایان دیگر بودند، رقابت و تعارض پیش می‌آمد و نظام بهم می‌خورد.) ﴿اذأ لا بتغوا الی ذی العرش سیلاً﴾

۲- هرگاه نسبت ناروایی داده شود، تبرئه و تنزیه لازم است. ﴿سبحانه﴾

۳- خداوند از هرگونه شریک پاک است و میان ذات مقدس او و خرافاتی که می‌گویند، فاصله و برتری بسیاری است. ﴿سبحانه و تعالی عما یقولون﴾

۴- هر که و به هر مقدار خدا را ستایش کند، باز خداوند برتر از آن گفته‌ها و توصیف‌هاست. ﴿تعالی عما یقولون علواً کبیراً﴾

﴿ ۴۴ ﴾ تَسْبِیحُ لَهُ السَّمَوَاتُ الْأَسْبَعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا

آسمان‌های هفتگانه و زمین و هر که در آنهاست، تسبیح خداوند را می‌گویند و هیچ چیز نیست مگر آنکه با ستایش، از او به پاکی یاد می‌کند، ولی شما تسبیح آنها را نمی‌فهمید. همانا او بردبار و آمرزنده است.

نکته‌ها:

□ این آیه می‌گوید: همه هستی برای خداوند تسبیح و سجده و قنوت دارند. برخی مفسران این تسبیح را تسبیح تکوینی دانسته‌اند، یعنی ساختار وجودی هر ذره‌ای از عالم، نشان از اراده، حکمت، علم و عدل خدا دارد. بعضی دیگر معتقدند که هستی، شعور و علم دارد و همه در حال تسبیح‌اند، ولی گوش ما صدای آنها را نمی‌شنود. این نظر با ظاهر آیات سازگارتر

است. نطق داشتن اشیا محال نیست، چون در قیامت تحقق می‌یابد، ﴿أَنْطِقَ كُلُّ شَيْءٍ﴾^(۱) حتی سنگ هم علم و خشیت دارد و از خوف خدا از کوه سقوط می‌کند، ﴿وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ﴾^(۲) حضرت سلیمان سخن مورچه را می‌فهمید و منطلق الطیر می‌دانست. هدهد انحراف مردم را تشخیص می‌داد که نزد سلیمان آمد و گزارش داد. خداوند کوهها را مخاطب قرار داده: ﴿يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ﴾^(۳) ای کوهها! همراه با داود نیاش کنید. در قرآن علاوه بر این موارد از تسبیح دیگر موجودات نیز سخن به میان آمده است.

جمله ذرات عالم در نهان با تو می‌گویند روزان و شبان
ما سمیعیم و بصیریم و هُشیم با شما نامحرمان، ما خامشیم
□ تسبیح‌گویی حیوانات و موجودات، در روایات هم آمده است، از جمله:

الف: به چهره‌ی حیوانات سیلی نزنید، که تسبیح خدا می‌گویند.^(۴)

ب: هرگاه صید تسبیح نگوید، شکار صیاد می‌شود.^(۵)

ج: هیچ درختی قطع نمی‌شود، مگر به خاطر ترک تسبیح خداوند.^(۶)

د: سنگریزه در دست پیامبر ﷺ به نبوت او گواهی داد.^(۷)

ه: زنبور عسل تسبیح می‌گوید.^(۸)

ح: صدای گنجشک‌ها تسبیح آنهاست.^(۹)

همه این روایات، گویای تسبیح واقعی است، نه زبان حال.

هر کس به زبانی صفت حمد تو گوید

بلبل به غزلخوانی و قمری به ترانه

۱. فصلت، ۲۱. ۲. بقره، ۷۴. ۳. سبأ، ۱۰.
۴. تفسیر نورالثقلین. ۵. تفسیر نورالثقلین. ۶. تفسیر روح‌الجنان.
۷. تفسیر المیزان. ۸. بحار، ج ۹۵، ص ۳۷۲.
۹. بحار، ج ۶۴، ص ۲۷.

پیام‌ها:

- ۱- همه‌ی هستی خدا را تسبیح می‌گویند، پس چرا انسان از این کاروان عقب بماند. ﴿تَسْبِیحُ لَهُ السَّمَوَاتُ...﴾
- ۲- در آسمان‌ها نیز موجودات زنده و با شعور هست. ﴿مَنْ فِيهِنَّ﴾
- ۳- تسبیح هستی، همراه با حمد و ستایش است. ﴿يَسْبِیحُ بِحَمْدِهِ﴾
- ۴- بعضی صداها را ممکن است بشنویم، اما نمی‌فهمیم که تسبیح است. ﴿لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ﴾
- ۵- همه‌ی هستی شعور دارند، ولی اطلاعات انسان از هستی ناقص است. ﴿إِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يَسْبِیحُ... لَا تَفْقَهُونَ﴾
- ۶- حقایق، از غیر اهلش پوشیده است. ﴿لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ﴾
- ۷- تحمل عقاید خرافی و سخنان ناروا، برخاسته از حلم و بردباری خداست. ﴿عَمَّا يَقُولُونَ... حَلِيمًا غَفُورًا﴾ اگر برگشتیم حتماً او می‌بخشد.

﴿٤٥﴾ وَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ لَا

يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا مَسْتُورًا

و هرگاه قرآن می‌خوانی، میان تو و کسانی که به قیامت ایمان

ندارند، حجابی ناپیدا (و معنوی) قرار می‌دهیم (تا از درک

معارف حق محروم بمانند).

نکته‌ها:

□ قرآن وسیله‌ی هدایت متقین است، ﴿هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ﴾^(۱) و از نشانه‌های متقین، یقین به آخرت است، ﴿و بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ﴾^(۲) پس قرآن برای آنان که به قیامت ایمان ندارند، هدایت‌گر نیست. این همان حجاب پنهانی است که سبب می‌شود انسان از فهم وحی و لذت درک معارف الهی محروم

بماند، گرچه از زبان خود پیامبر ﷺ نیز وحی را بشنود.

پیام‌ها:

- ۱- اگر انسان، قابلیت هدایت نداشته باشد، تلاوت قرآن، توسط رسول الله هم بی اثر است. ﴿اِذَا قَرَأْتَ... حِجَاباً مُّسْتَوِراً﴾
- ۲- قهر الهی، پس از لجاجت و کفر انسان است. ﴿جَعَلْنَا... لَا یُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ... حِجَاباً﴾
- ۳- تلاوت قرآن می‌تواند انسان را از شرّ کفّار، ایمن کند. ﴿اِذَا قَرَأْتَ، جَعَلْنَا... حِجَاباً﴾
- ۴- تلاوت قرآن، روح تبرّی از مشرکان را در انسان تقویت می‌کند. ﴿اِذَا قَرَأْتَ جَعَلْنَا... حِجَاباً﴾
- ۵- محرومیت از درک وحی، عذاب و قهر الهی است. ﴿جَعَلْنَا... حِجَاباً مُّسْتَوِراً﴾ چوب خدا، صدا ندارد.
- ۶- ایمان به معاد، عامل پذیرش دعوت انبیا و کفر به معاد، سبب نپذیرفتن نبوت و معارف الهی است. ﴿لَا یُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ... حِجَاباً مُّسْتَوِراً﴾
- ۷- خداوند حقایق و معارف را از غیر اهلش پوشیده داشته است. ﴿حِجَاباً مُّسْتَوِراً﴾

﴿ ۴۶ ﴾ وَجَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا

وَإِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْآنِ وَحْدَهُ وَلَوَّا عَلَىٰ أَدْبَارِهِمْ نُفُورًا

و بر دل‌های آنان (کفّار) پوشش‌هایی قرار دادیم تا آن را نفهمند و در گوش‌هایشان سنگینی (تأخّر) را نشنوند. و چون پروردگارت را در قرآن به یگانگی یاد کنی، آنان پشت کرده و گریزان می‌شوند.

نکته‌ها:

□ «أَكِنَّةً» جمع «کنان»، یا «کن»، به معنای وسیله‌ی پوشاندن است.

«وَقَرَّ»، به معنای سنگینی در گوش است. شبیه این آیه در سوره‌های دیگر^(۱) هم آمده است.

□ بیش از هزار بار در قرآن، از توحید یاد شده است،^(۲) ولی متأسفانه کوردلان از شنیدن آیات توحید و بهره‌گیری از آنها محروم و ناراحتند، اما از شنیدن سخن شرک و یاوه خرسند می‌شوند. ﴿وَاِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوْبُ الَّذِيْنَ لَا يُؤْمِنُوْنَ بِالْآخِرَةِ وَاِذَا ذُكِرَ الَّذِيْنَ مِنْ دُوْنِهِ اِذَا هُمْ يَسْتَبِشِرُوْنَ﴾^(۳) امروز نیز هرگاه بحث از توحید می‌شود، بعضی متنفرند، ولی سخن شرقی‌ها و غربی‌ها برایشان جاذبه دارد. قرآن چنین گروه‌های گریزان از حق را به الاغ‌هایی تشبیه کرده که از شیران رم می‌کنند. ﴿كَانَ هُمْ حَمِرٌ مُّسْتَنْفِرَةٌ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ﴾^(۴)

پیام‌ها:

- ۱- روح بسته و دل مرده، معارف ناب قرآن را نمی‌پذیرد. ﴿اَكْتَنَّةً اَنْ يَّفْقَهُوْهُ﴾
- ۲- شنیدن و فهمیدن ساده، غیر از فهم عمیق و لذت بردن از آن است. ﴿يَّفْقَهُوْهُ﴾
- ۳- محروم ماندن از درک معنویات، نوعی قهر الهی است. ﴿جَعَلْنَا عَلٰی قُلُوْبِهِمْ اَكْتَنَةً اَنْ يَّفْقَهُوْهُ﴾
- ۴- یاد غیر خدا کفر است، یاد خدا و غیر خدا شرک، و تنها یاد خدای یکتا توحید است. ﴿ذَكَرْتُ... وَحْدَهُ﴾
- ۵- توحید در ربوبیت، سخت‌ترین چیز برای مشرکان است. ﴿ذَكَرْتُ رَبِّكَ فِي الْقُرْآنِ وَحْدَهُ وَوَلَّوْا...﴾

۲. تفسیر اطیب البیان.

۱. فصلت، ۴۴؛ انعام، ۲۵؛ کهف، ۵۷.

۳. زمر، ۴۵. ۴. مدثر، ۵۰.

﴿ ۴۷ ﴾ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ وَإِذْ

هُم نَجْوَىٰ إِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَّسْحُورًا

ما داناتریم که چون به تو گوش می دهند، برای چه گوش می دهند و آنگاه که (برای خنثی کردن تبلیغات پیامبر) با هم نجوا می کنند (نیز بهتر می دانیم چه می گویند). آن زمان که ستمگران (به دیگران) می گویند: شما جز از مردی افسون شده پیروی نمی کنید (آن را هم می دانیم).

نکته‌ها:

□ در تفاسیر آمده است که هر یک از سران کفار، شبانه وبدون اطلاع یکدیگر مخفیانه پشت خانه‌ی پیامبر حاضر می شدند تا در تاریکی، صوت قرآن را بشنوند و سپس تحلیل کنند. گاهی هم در تاریکی به هم برمی خوردند و یکدیگر را شناخته ملامت می کردند که ما خود، دل از صوت محمد نمی کنیم، مردم چه کار کنند!

□ این آیه، به پیامبر دلگرمی می دهد که از فرار و بی احترامی کفار، متأثر نشود، چون همه چیز بر خدا روشن است.

پیام‌ها:

- ۱- خداوند، از اهداف و اغراض مردم نیز آگاه است. ﴿نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِ﴾
- ۲- همه‌ی شنوندگان، حسن نیت ندارند. ﴿نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِ﴾
- ۳- مبلغ حق، نباید با فرار یا تهمت مردم عقب‌نشینی کند، بلکه باید بداند که زیر نظر خداست و دلگرم باشد. ﴿نَحْنُ أَعْلَمُ ...﴾
- ۴- دشمنان، چون توجه مردم را به رهبران الهی می بینند، با تهمت و دروغ به آنان ضربه می زنند. ﴿رَجُلًا مَّسْحُورًا﴾

﴿ ۴۸ ﴾ اُنْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلا

يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلاً

(ای پیامبر!) بنگر که چگونه برای تو مثلها زدند و در نتیجه

گمراه شدند، پس نمی‌توانند راه حق را بیابند.

پیام‌ها:

۱- پیامبر ﷺ و رهبران دینی و مؤمنین، باید از شیوه تبلیغات دشمن آگاه باشند. ﴿انظر کیف﴾

۲- هم برای اثبات حق، هم برای مکدر ساختن حقایق، می‌توان از مثال و تمثیل استفاده کرد. ﴿کیف ضربوا لك الامثال﴾

۳- آنان که برای رد کردن دین، منطقی ندارند، با مثل زدن، به پیامبر بدگویی و او را تحقیر می‌کنند. ﴿ضربوا لك الامثال﴾

۴- توهین به رهبران الهی، عامل گمراهی است. ﴿ضربوا لك الامثال
فضلوا﴾

۵- گمراهی انسان‌ها به تدریج حاصل می‌شود، اول گرفتار توهین و ضرب‌المثل نابجایی می‌شود، آنگاه به انحراف، سپس به بن‌بست می‌رسد. ﴿ضربوا لك الامثال، فضلوا، فلا يستطيعون سبيلاً﴾

۶- کفر، سرانجامی ندارد. کفار با بهره‌گیری از انواع تهمت و مثلها برای ضربه زدن به اسلام، بازهم موفق نشدند. ﴿ضربوا لك الامثال،
فلا يستطيعون سبيلاً﴾

﴿ ۴۹ ﴾ وَقَالُوا اءِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا اءِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا

جَدِيدًا

و گفتند: آیا آنگاه که ما استخوان‌های پوسیده و پراکنده شویم،

آیا برآستی ما با آفرینشی تازه، برانگیخته می‌شویم؟

نکته‌ها:

□ «رُفَات» به معنای گِل خورد شده است.^(۱)

□ در قرآن، هیچ جا دلیلی از سوی منکران معاد بیان نشده و هرچه هست، تعجّب و سؤال و استبعاد است و با طرح سؤال ایجاد شبهه می‌کنند. قرآن نیز در پاسخ آنان، تکیه بر علم و قدرت و حکمت خدا در آفرینش و ذکر نمونه‌هایی در طبیعت و تاریخ و خود انسان دارد که اول نبوده و سپس پدید آمده است. پس خدا می‌تواند بار دیگر موجودات را پس از مرگ، زنده کند.

﴿ ۵۰ ﴾ قُلْ كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا

بگو: (استخوان خرد شده که آسان است، شما) سنگ باشید یا آهن.

﴿ ۵۱ ﴾ أَوْ خَلْقًا مِّمَّا يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ فَسَيَقُولُونَ مَن

يُعِيدُنَا قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ

رُءُوسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتَى هُوَ قُلْ عَسَىٰ أَن يَكُونَ قَرِيبًا

یا هر مخلوقی از آنچه که در نظر شما از آن هم سخت‌تر است (باز خدا می‌تواند شما را دوباره زنده کند) آنان بزودی خواهند گفت: چه کسی ما را باز می‌گرداند؟ بگو: همان کسی که نخستین بار شما را آفرید. پس بزودی سرهای خویش را (با تعجّب) به سوی تو تکان خواهند داد و گویند: آن روز، چه زمان خواهد بود؟ بگو: شاید نزدیک باشد!

نکته‌ها:

□ گرچه انسان پس از مرگ، متلاشی و خاک می‌شود، ولی خاک، سرچشمه و دروازه‌ی حیات و زندگی است. گیاهان از خاک می‌رویند و موجودات زنده در خاک پرورش می‌یابند. پس زنده کردن مردگان از خاک، نزد خداوند متعال مهم و دشوار نیست، حتی اگر شما سنگ و آهن و سخت‌تر از اینها هم باشید، که فاصله‌شان با حیات، دورتر است، باز هم خداوند، شما را زنده

خواهد کرد.

□ منکران، دلیلی بر انکار معاد ندارند، تنها سؤال دارند که چه کسی و چه زمانی و چگونه ما را زنده می‌کند؟ پاسخ قرآن این است که همان خدا که اولین بار شما را آفرید، قدرت بازآفرینی شما را دارد، زمان آن نیز خیلی دور نیست، شاید نزدیک باشد! ﴿مَنْ يُعِيدِنَا مِنِّي هُوَ عَسَىٰ أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا﴾

پیام‌ها:

۱- پیامبر، مأمور پاسخگویی به سؤالات، شبهات و ایرادهاست.

﴿قُلْ﴾

۲- زنده ساختن مجدد مردگان، حتی اگر سنگ و آهن هم شده باشند، بر خدا آسان است. ﴿حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا أَوْ خَلْقًا...﴾

۳- معاد جسمانی است. ﴿كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا...﴾

۴- بسیاری از چیزها، تنها در ذهن و دل ما بزرگ می‌نماید، ولی در واقع بزرگ نیست. ﴿يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ﴾

۵- دلیل انکار معاد، غفلت از قدرت الهی است. ﴿مَنْ يُعِيدِنَا... الَّذِي

فَطَرَكُمْ﴾

۶- افراد لجوج با شنیدن دلیل نیز از روی استهزا و انکار و استبعاد،

سر تکان می‌دهند. ﴿فَسِيئِعْضُونَ إِلَيْكَ رُئُوسَهُمْ﴾

۷- عمر دنیا نسبت به آخرت، کم و کوتاه است و هرکس باید مرگ و

قیامت را نزدیک بداند. ﴿أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا﴾

﴿۵۲﴾ يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ وَتَظُنُّونَ إِن

لَبِئْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا

روزی که شما را (از قبرهایتان) فرامی‌خواند، پس شما

حمدگویان اجابت می‌کنید و می‌پندارید که جز مدت کوتاهی (در

دنیا یا برزخ) درنگ نکرده‌اید.

پیام‌ها:

- ۱- قیامت را فراموش نکنید. ﴿یوم﴾ (قبل از «یوم»، کلمه‌ی «أذکر» در تقدیر است).
- ۲- قیامت، روز فراخوانی عمومی مردم است. ﴿یدعوکم﴾
- ۳- هنگام رستاخیز، همه‌ی مردم ثناگوی خدایند (ولی برای کافران سودی ندارد). ﴿فتستجیون بحمده﴾
- ۴- مدت دنیا و برزخ، نسبت به قیامت، بسیار کوتاه است. ﴿إن لبثتم الاّ قليلاً﴾

﴿٥٣﴾ وَ قُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ

يَنْزَعُ بَيْنَهُمْ إِنْ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُّبِينًا

و به بندگانم بگو: سخنی گویند که نیکوتر است، چرا که شیطان (با سخنان ناموزون) میان آنان فتنه و فساد می‌کند. همانا شیطان همواره برای انسان، دشمنی آشکار بوده است.

نکته‌ها:

□ خداوند، آفریدگار بهترین‌هاست؛ ﴿احسن کلّ شیء خلقه﴾^(۱)، ﴿فاحسن صورکم﴾^(۲)، ﴿احسن تقویم﴾^(۳) از ما نیز بهترین‌ها را می‌خواهد؛ بهترین عمل، ﴿لیبلوکم ایّکم احسن عملاً﴾^(۴) بهترین سخن ﴿يقولوا الّتی هی احسن﴾ و بهترین حرف‌ها را پیروی کردن. ﴿فیتبّعون احسنه﴾^(۵)

□ گویا مسلمانان در نحوه‌ی برخورد با کفار و نیشخندهای آنان و نحوه‌ی مقابله به مثل، سوالاتی داشتند که آیه با «قل» پاسخ داده است، چرا که گاهی بدگویی به بت‌های کفار، آنان را گستاخ می‌کرد که آنان نیز به خداوند

۱. سجده، ۷. ۲. غافر، ۶۴. ۳. تین، ۴. ۴. هود، ۷. ۵. زمر، ۱۸.

ناسزا گویند.

□ «کلام احسن» شامل هر نوع سخن شایسته است، همچون: سلام، دعا، ارشاد، اظهار محبت، امر به معروف و نهی از منکر، ذکر خدا، توبه و استغفار و امثال آن.

پیام‌ها:

- ۱- در دعوت به مرام نیکو، باید خود نیکو سخن بود. ﴿يقولوا الّتی هی احسن﴾
- ۲- کلام و گفتار خوب، زمینه‌ساز محبت، و سخن ناروا، زمینه‌ساز انواع و سوسه‌های شیطانی است. آری، سخن نیکو، زمینه‌ی وسوسه را می‌زداید. ﴿يقولوا الّتی هی احسن انّ الشیطان ینزغ...﴾
- ۳- لازمه‌ی عبودیت، خوش‌گفتاری با دیگران است. ﴿لعبادی، يقولوا الّتی هی احسن﴾
- ۴- القای دشمنی میان مردم، کار شیطان است و کسی که چنین کند، همکار شیطان است. ﴿ینزغ بینهم﴾
- ۵- شیطان، همواره دشمن انسان بوده و در دشمنی لحظه‌ای درنگ نکرده است. ﴿انّ الشیطان کان للانسان عدواً﴾
- ۶- شیطان در فتنه‌گری و دشمنی با انسان، بسیار جدی است. ﴿انّ... کان... عدواً مبیناً﴾

﴿٥٤﴾ رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِكُمْ اِنْ يَشَأْ يَرْحَمْكُمْ اَوْ اِنْ يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ

وَمَا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلاً

پروردگار شما به شما داناتر است، اگر بخواهد بر شما رحمت می‌آورد، یا اگر بخواهد (به خاطر کردارتان) شما را عذاب می‌کند. و ما تو را به عنوان وکیل مردم نفرستادیم (تا به ایمان آوردن مجبورشان کنی).

نکته‌ها:

□ در آیه‌ی قبل، تأکید بر خوب حرف زدن بود، در این آیه نمونه‌هایی از آن بیان شده است: انسان خود را برتر از دیگران نداند، آنان را تحقیر نکند و حتی به کفار نگوید: شما اهل دوزخید و ما اهل بهشت، چرا که چنین روشی، سبب فتنه می‌شود. به علاوه ما چه می‌دانیم عاقبت خوش با کیست؟ خدا آگاه‌تر است، اگر بخواهد می‌بخشد یا عذاب می‌کند.

پیام‌ها:

- ۱- به ایمان خود مغرور نشویم. ﴿رَبِّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ﴾
 - ۲- کارهای الهی بر اساس علم اوست. ﴿أَعْلَمُ بِكُمْ، يَرْحَمُكُمْ، يَعْذِبُكُمْ﴾
 - ۳- علم خدا و مهر و قهر او، از شئون ربوبیت خداوند است. ﴿رَبِّكُمْ، يَرْحَمُكُمْ، يَعْذِبُكُمْ﴾
 - ۴- سخن از رحمت و عطوفت، پیش از قهر و عذاب است. ﴿يَرْحَمُكُمْ، يَعْذِبُكُمْ﴾
 - ۵- انسان باید همواره بین خوف و رجا باشد. ﴿يَرْحَمُكُمْ، يَعْذِبُكُمْ﴾
 - ۶- انسان‌ها در انتخاب عقیده آزادند، حتی پیامبران هم مأمور اجبار مردم بر ایمان نیستند. ﴿مَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلاً﴾
 - ۷- مبلغ دین، نباید خود را وکیل و سرپرست مردم بداند. ﴿وَكَيلاً﴾
- ﴿۵۵﴾ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَىٰ بَعْضٍ وَءَاتَيْنَا دَاوُدَ زَبُوراً
- و پروردگارت به هر که در آسمان‌ها و زمین است، داناتر است.
و البته ما بعضی از پیامبران را بر بعض دیگر برتری بخشیدیم
و به داود زبور دادیم.

نکته‌ها:

□ در آیه‌ی قبل، علم خدا به انسان‌ها مطرح شد، اینجا علم او به همه‌ی

موجودات آسمانی و زمینی بیان شده است.

□ در احادیث آمده است: پیامبران، یکصد و بیست و چهار هزار نفر بوده‌اند؛ بعضی مبعوث بر همه‌ی مردم و دارای کتاب آسمانی بودند، برخی نیز در منطقه یا بر قوم خاصی مأمور بودند و تحت فرمان پیامبر بزرگ‌تری انجام وظیفه می‌کردند.

پیام‌ها:

- ۱- پیامبران تحت توجه خاص الهی می‌باشند. ﴿رَبِّكَ﴾
- ۲- عالم، محضر خداست و او بر همه چیز آگاه است. ﴿رَبِّكَ اعْلَم﴾
- ۳- در آسمان‌ها نیز موجودات با شعور وجود دارند. ﴿مَنْ فِي السَّمَوَاتِ﴾
- ۴- در میان پیامبران نیز سلسله مراتب و برتری وجود دارد. بهترین افراد نیز با هم یکسان نیستند. ﴿فَضَّلْنَا﴾
- ۵- تفاوت و برتری دادن‌های الهی، بر اساس علم همه جانبه‌ی او بر همه چیز و همه کس است. ﴿رَبِّكَ اعْلَم، فَضَّلْنَا﴾
- ۶- کتاب آسمانی، از نشانه‌های برتری یک پیامبر است. ﴿فَضَّلْنَا، آتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا﴾
- ۷- برتری فرهنگی، اساسی‌ترین برتری است، نه مال و مقام و عمر. ﴿فَضَّلْنَا، زَبُورًا﴾

﴿ ۵۶ ﴾ قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِّنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفِ

الضَّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا

بگو: کسانی را که غیر خداوند گمان می‌کردید (معبود شمایند) بخوانید. آنها نه مشکلی را می‌توانند از شما برطرف کنند و نه تغییری در آن دهند.

پیام‌ها:

۱- سراغ غیر خدا رفتن و به آن امید داشتن، خیالی بیش نیست.

﴿زعمتم﴾

۲- در شیوه‌ی تبلیغ، ضمن آنکه باید حقیقت را بیان کرد، باید مردم را در انتخاب به حال خود گذاشت تا آن را با اختیار رد کرده یا بپذیرند. ﴿قُلْ أَدْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ... لَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضَّرِّ﴾

۳- از انگیزه‌های پرستش، پناه‌جویی به یک قدرت است و بت‌ها این توان را ندارند. ﴿فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضَّرِّ﴾

۴- غیر خدا، نه می‌تواند خطر را رفع کند و نه آن را به دیگری برگرداند، و یا آن را تبدیل کند و یا تخفیف دهد. ﴿كَشْفَ الضَّرِّ، تَحْوِيلاً﴾ (عقیده به شفاعت اولیای خدا برای رفع مشکلات و عذاب، به اذن خداست و حساب دیگری دارد.)

﴿٥٧﴾ أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ
أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ
كَانَ مَحْذُورًا

آنان را که (مشرکان به جای خدا) می‌خوانند (مانند عیسی و فرشتگان) خودشان وسیله‌ای برای تقرب به پروردگارشان می‌جویند، وسیله‌ای هر چه نزدیک‌تر، و به رحمت او امیدوارند و از عذابش بیمناک. همانا عذاب پروردگارت در خور پرهیز و وحشت است.

نکته‌ها:

□ آیه را چنین نیز ترجمه کرده‌اند: پیامبرانی که مردم را به حق دعوت می‌کنند، خودشان نیز (در حرکت معنوی) به سوی پروردگارشان، به سراغ وسیله می‌روند، آن هم وسیله‌ای که بیشتر و سریعتر آنان را به خدا نزدیک کند، یا هر پیامبری مقرب‌تر است، بیشتر سراغ خداوند می‌رود.

□ در روایات بسیاری ذیل این آیه آمده است که دو کفّهی بیم و امید در انسان باید یکسان باشد، وگرنه یا مأیوس می شود، یا مغرور.

پیام‌ها:

۱- بیم و امید، نشان وابستگی و ضعف است، پس کسی که خود در پی وسیله می رود، چگونه او را وسیله قرار می دهید؟ ﴿یبتغون الی ربّهم الوسیلة﴾

۲- برای قرب به خدا، راهها و وسائلی وجود دارد. ﴿یبتغون الی ربّهم الوسیلة﴾

۳- سراغ وسیله رفتن و شفاعت طلبی، نباید انسان را از عذاب غافل کند. ﴿یبتغون... یخافون عذابه﴾

۴- در تقرّب به خدا، سبقت و مسابقه ارزش دارد. ﴿أیّهم أقرب﴾ (هر که به خدا نزدیک تر است، تلاشش برای توسّل بیشتر است).
۵- بهترین وسیله آن است که انسان را به خدا نزدیک تر کند. ﴿أیّهم أقرب﴾

۶- رحمت الهی بر غضبش سبقت دارد. (امید به رحمت، پیش از خوف از عذاب آمده است). ﴿یرجون... یخافون﴾

۷- عذاب، از شئون ربوبیت خداوند است، آن را شوخی نگیریم. ﴿عذاب ربّک... محذوراً...﴾

﴿ ۵۸ ﴾ وَإِنْ مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ أَوْ

مُعَذِّبُوهَا عَذَاباً شَدِيداً كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُوراً

و هیچ منطقه آبادی نیست، مگر آنکه پیش از روز قیامت، آن را هلاک می کنیم یا (به خاطر گناهانشان) به شدت عذاب می کنیم، این در کتاب الهی (و لوح محفوظ) ثبت شده است.

نکته‌ها:

□ «قریة» محلّ اجتماع مردم و آبادی است، چه شهر باشد چه روستا. و مراد از «الکتاب»، یا لوح محفوظ است، یا قرآن که علل سقوط و هلاکت امت‌ها در آن بیان شده است.

پیام‌ها:

- ۱- زندگی برای هیچ کس ماندگار و پایدار نیست. ﴿وَإِنْ مِنْ قَرْيَةٍ...﴾
- ۲- برجیده شدن بساط زندگی روی زمین، نه یک تصادف، بلکه بر اساس قانونی است که خداوند، از پیش تعیین و ثبت کرده است. ﴿فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا﴾

﴿ ۵۹ ﴾ وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأُولُونَ
وَءَاتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا نُرْسِلُ
بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا

و هیچ چیزی ما را از فرستادن آیات و معجزات (مورد درخواست مردم) باز نداشت، جز اینکه امت‌های پیشین آنها را تکذیب کردند (و هلاک شدند). ما به قوم ثمود ماده‌شتری دادیم که روشنگر (اندهان مردم) بود، اما به آن ستم کردند و ما آیات و معجزات (درخواستی) را نمی‌فرستیم مگر برای بیم دادن.

نکته‌ها:

□ کفّارِ بهانه‌جوی مکه، از پیامبر تقاضای معجزات متعدّدی داشتند، از جمله می‌خواستند بعضی از کوه‌های مکه (کوه صفا) را به طلا تبدیل کند، یا کوه‌ها جابه‌جا شده و زمین برای کشاورزی به وجود آید. خداوند می‌فرماید: به تجربه‌ی تاریخ، کفّار لجوج با دیدن این نشانه‌ها نیز ایمان نمی‌آوردند و نظام آفرینش، دستخوش هوسهای افراد لجوج نمی‌شود. و اگر معجزه به پیشنهاد مردم ارائه شود و به آن کفر ورزند، عقوبت دنیوی آنان

حتمی است.

□ شتر یک حیوان است، ولی خداوند درباره‌ی شتر صالح می‌فرماید: ﴿نَاقَةُ اللَّهِ﴾، چون هرچه به خدا منسوب شود قداست دارد، حتی نام ابولهب و شیطان چون در قرآن است، بی‌وضو به آن در متن قرآن نمی‌توان دست زد.

پیام‌ها:

- ۱- پیامبران با داشتن معجزه‌های گوناگون، پیوسته گرفتار افراد لجوج بودند. ﴿كَذَّبَ بِهَا الْأَوْلُونَ﴾
- ۲- خداوند بر هر کاری تواناست، اما کارش براساس حکمت است، نه ارضای هوسهای مردم. ﴿مَا مَنَعْنَا...﴾
- ۳- توهین به مقدّسات و تکذیب معجزات، قهر و عذاب الهی را به دنبال دارد. ﴿آتَيْنَا... فَظَلَمُوا بِهَا﴾
- ۴- آنچه از سوی خداوند است و رنگ خدایی دارد، حسابش از امور عادی جداست. ﴿آتَيْنَا... مَبْصُرَةً فَظَلَمُوا بِهَا﴾
- ۵- معجزات، وسیله‌ی شناخت و بیش و هشدار مردم است. ﴿مَبْصُرَةً، تَخْوِيفًا﴾

﴿٦٠﴾ وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا

الَّتِي آرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَطْعُونَةَ فِي

الْقُرْآنِ وَنَحْوَهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا

و (به یادآور) آنگاه که به تو گفتیم: همانا پروردگارت بر مردم احاطه دارد و آن رؤیایی را که نشانت دادیم و آن درخت نفرین شده در قرآن را، جز برای آزمایش مردم قرار ندادیم. و ما مردم را بیم می‌دهیم، ولی (هشدار ما) جز طغیان و سرکشی بزرگ، چیزی بر آنان نمی‌افزاید.

نکته‌ها:

- در آیه‌ی قبل سخن از کشتن ناقه‌ی صالح بود و در این آیه، سخن از شجره ملعونه که قاتل اهل بیت پیامبر ﷺ بودند. در روایات می‌خوانیم که اهل بیت فرمودند: ما کمتر از ناقه‌ی صالح نیستیم، جسارت به ما هلاکت را به دنبال دارد.^(۱)
- در قرآن، چند رؤیا برای پیامبر اسلام بیان شده است: یک رؤیا در آستانه‌ی جنگ بدر، که خداوند دشمنان را به چشم پیامبر اندک نشان داد، تا مسلمانان سست نشوند.^(۲) دیگری رؤیای ورود فاتحانه به مسجدالحرام.^(۳) و یکی هم خوابی که در این آیه مطرح است. دو خواب قبلی پس از هجرت و در مدینه بوده، اما این خواب در مکه بوده است. البته برخی رؤیا را مربوط به معراج دانسته‌اند، در حالی که معراج در بیداری بود و رؤیا ظهور در خواب دیدن دارد.
- آن خواب و شجره‌ی ملعونه یکی است، چون نتیجه‌ی واحدی دارد و آن فتنه‌بودن برای مردم است. خداوند این شجره‌ی ملعونه و اعمالشان را در خواب به پیامبر ﷺ نشان داد و فرمود که این سبب فتنه‌ی امت توست و با جمله‌ی «إِنَّ رَبَّكَ احاط بالناس»، آن حضرت را دلداری داد.
- «شجرة»، هم به معنای درخت است، هم هر اصلی که شاخه‌ها و فروعی داشته باشد. لذا به قبیله هم شجره گفته می‌شود. پیامبر نیز فرمود: من و علی از یک شجره‌ایم «أنا و علیُّ من شجرة واحدة».^(۴) به سلسله‌ی نسب و نژاد نیز «شجره‌نامه» گفته می‌شود. پس شجره‌ی ملعونه، قومی ریشه دارند که ملعونند.
- در آخر این آیه آمده است که هشدارهای الهی نسبت به شجره‌ی ملعونه،

۱. بحار، ج ۲۸، ص ۲۰۶ و ج ۵۰، ص ۱۹۲. ۲. انفال، ۴۳.

۳. فتح، ۲۷. ۴. بحار، ج ۳۸، ص ۳۰۹.

نتیجه‌ای جز افزایش طغیان بزرگ اینان ندارد. و «طغیان کبیر» تنها یکبار و در همین آیه به کار رفته است. پس باید در قرآن از یک شجره ملعونه واز قوم و قبیله‌ای سراغ گرفت که به ظاهر مسلمان، ولی در باطن دارای نفاق و سبب فتنه‌ی مردم‌اند.

در قرآن، امور متعدّدی لعنت شده است، مثل: ابلیس، یهود، منافقان، مشرکان، علمایی که حق را کتمان کردند، آزاردهندگان پیامبر، اما تنها منافقانند که همراه مسلمانان و موجب فتنه آنانند، زیرا ابلیس و اهل کتاب و مشرکین، چهره‌ای روشن دارند، ولی منافقان به ظاهر مسلمان، پیوسته عامل فتنه بوده‌اند.^(۱)

□ بعضی پنداشته‌اند شجره‌ی ملعونه، همان «درخت زقوم» است که وسیله‌ی عذاب الهی است، ولی چیزهای دیگری هم وسیله‌ی عذاب الهی بوده است که این نشانه‌ی لعنت شدن آن وسیله نیست، مثل رود نیل که فرعون را غرق کرد، یا فرشتگان که بر اقوامی عذاب نازل کردند، یا مؤمنان که در جنگ‌ها بازوی خدا در عذاب و نابودی کفار بودند. «قاتلوهم یعدّهم الله بایدیکم»^(۲)

□ علامه‌ی طباطبایی رحمته‌الله علیه در بحث روایی سوره‌ی قدر، از برجستگان اهل سنت مثل خطیب بغدادی، ترمذی، ابن جریر، طبرانی، بیهقی، ابن مردویه و از علمای شیعه مثل مرحوم کلینی صاحب کتاب کافی نقل می‌کند که پیامبر صلی الله علیه و آله در خواب، بالا رفتن بوزینگان را از منبر خود دید و بسیار غمگین شد. جبرئیل نازل شد. حضرت خواب خود را بر او بیان کرد. جبرئیل به آسمان رفت و چون برگشت، این آیات را با خود آورد: ﴿أَفْرَأَيْتَ إِنْ مَتَّعْنَاهُمْ سِنِينَ . ثُمَّ جَاءَهُمْ مَا كَانُوا يُوعَدُونَ . مَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَالُهُمْ مَا كَانُوا

۱. عمیق‌ترین نظر در باره‌ی این آیه که با روایات همراه است، در تفسیر المیزان آمده است.
۲. توبه، ۱۴.

يَمْتَعُونَ ﴿١﴾ آیا نمی بینی که اگر ما سالیانی آنان را بهره مند سازیم، سپس عذابی که به آنان وعده داده شده، سراغشان آید، بهره گیری های دنیوی برایشان سودی نخواهد بخشید. این رؤیا، همچنین سبب نزول سوره ی قدر شد، تا به پیامبر تسلی بدهد که اگر بنی امیه هزار ماه حکومت می کنند، در عوض ما به تو شب قدر دادیم که بهتر از هزار ماه است.

مسأله خواب دیدن بوزینه هایی که حکومت را به دست گرفتند و بر منبر پیامبر بالا می رفتند، از امام باقر و امام صادق علیهما السلام نیز روایت شده است. (۲) و مفسران شیعه و سنی مراد از شجره ملعونه را «بنی امیه» می دانند. امام سجاد علیه السلام فرمود: جبرئیل بوزینه ها را بر بنی امیه تطبیق داد. پیامبر صلی الله علیه و آله پرسید: آیا این حادثه در زمان من رخ می دهد؟ پاسخ داد: نه، حدود چهل سال بعد از هجرت تو رخ می دهد. (۳)

در میان بنی امیه هم، آن کس که بیش از همه طغیان کرد و حادثه ی کربلا را به وجود آورد، «یزید» بود و این فاجعه، بزرگ ترین طغیان در تاریخ بود.

پیام ها:

- ۱- خداوند، گاهی از طریق خواب، بعضی حقایق را به پیامبر و دیگران الهام می کند. ﴿أَرَيْنَاكَ﴾
- ۲- هر حادثه ای، حتی تعبیر خواب، می تواند وسیله ی آزمایش مردم قرار گیرد. ﴿الرؤیا... فتنة﴾
- ۳- قبایل و گروه هایی که عامل انحراف شوند، «شجره ی ملعونه» اند. ﴿فتنة للناس و الشجرة الملعونه﴾
- ۴- در دل لجوجان متعصب، هشدارها اثر ندارد. (نرود میخ آهنین در سنگ) ﴿فما یزیدهم الا طغیاناً کبیراً﴾

۲. تفسیر تبیان.

۱. شعراء، ۲۰۵ - ۲۰۷.

۳. تفسیر لاهیجی.

﴿ ۶۱ ﴾ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ

قَالَ أَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا

و به یاد آور زمانی که به فرشتگان گفتیم: برای آدم سجده کنید.
پس سجده کردند، مگر ابلیس که گفت: آیا برای کسی سجده کنم
که از گل آفریده‌ای؟!

نکته‌ها:

□ در قرآن بارها به مسأله سجود فرشتگان و سرپیچی ابلیس اشاره شده است.

□ ابلیس، از جنّ است، ﴿كَانَ مِنَ الْجِنِّ﴾^(۱) و لشکریانی دارد، ﴿وَجَنودِ ابْلِيسِ اِجْمَعُونَ﴾^(۲) و سپاه او پیاده و سواره، ﴿وَ اَجْلَبَ عَلَيْهِم بِحَيْلِكَ وَ رَجْلِكَ﴾^(۳) و عامل انحراف و سجده نکردنش نیز قیاس خاک و آتش بود.
﴿خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ﴾^(۴)

پیام‌ها:

- ۱- سجده برای غیر خدا، اما به فرمان خداوند، مانعی ندارد. ﴿وَ اِذْ قُلْنَا... اَسْجُدُوا لِآدَمَ﴾
- ۲- فرشتگان، تسلیم فرمان خدایند. ﴿وَ اِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا... فَسَجَدُوا﴾
- ۳- انسان گل سرسبد موجودات است، چرا که فرشتگان معصوم در برابر او سجده کردند. ﴿اَسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا﴾
- ۴- اعتقاد به برتری‌های موهوم، شیطانی است، زیرا شیطان، به برتری نوع خود عقیده داشت. ﴿اَسْجُدْ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا﴾
- ۵- اعتراض به حکمت، عدل و امر خدا، بدتر از سجده نکردن است.

﴿ءاسجد...﴾

۶- ابلیس موجودی سنجش‌گر و دارای اختیار است. ﴿الّا ابلیس قال

ءاسجد...﴾

۷- اجتهاد در مقابل نصّ ممنوع است. (ابلیس، در برابر نصّ

خداوند، اجتهاد کرد) ﴿قلنا... أسجدوا... ءاسجد لمن خلقت طیناً﴾

۸- ریشه‌ی معصیت گاهی خودبرتربینی است. ﴿ءاسجد لمن خلقت

طیناً﴾

۹- حسد ابلیس، چشم حقیقت‌بین او را بست، خاک و گل بودن آدم

را دید، ﴿ءاسجد... طیناً﴾ ولی روح الهی او را ندید. ﴿نفخت فیه من

روحی﴾^(۱)

۱۰- ابلیس، ملاک ارزش را عناصر مادی می‌پندارد. ﴿طیناً﴾

﴿۶۲﴾ قَالَ أَرَأَيْتَكَ هَذَا الَّذِي كَرَّمْت عَلَيَّ لَئِنِ أَخَّرْتَنِ إِلَىٰ

يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلاً

ابلیس گفت: به من خبر ده، این است آن کسی که بر من گرامی

داشتی؟ اگر تا قیامت مهلتم دهی، یقیناً بر نسل او افسار زده، به

زیر سلطه می‌کشم، مگر اندکی را.

نکته‌ها:

□ «أرأيت» به معنای «أخبرنی»، به من خبر ده می‌باشد. «أحتنکن» از

«حنک»، طنابی است که به گردن حیوان انداخته و او را می‌کشند.

«إحتناک»، به معنای از ریشه درآوردن و سلطه کامل نیز می‌باشد.^(۲)

پیام‌ها:

۱- خودپرستی، انسان را به طغیان در برابر خدا می‌کشد. ﴿هذا الَّذِي

﴿كَرَّمَتْ عَلِيَّ﴾

۲- دل‌کندن از جاه و مقام، یکی از سخت‌ترین امتحانات است.

﴿كَرَّمَتْ عَلِيَّ﴾^(۱)

۳- حسادت، به تدریج به کینه و اقدام علیه دیگران تبدیل می‌شود.

﴿لَنْ آخِرْتَن... لِأَحْتَكَنَّ ذَرِّيَتَهُ﴾

۴- برخی حسدها و کینه‌ها نسل‌های آینده را نیز در برمی‌گیرد.

﴿ذَرِّيَتَهُ﴾

۵- ابلیس هم از قیامت آگاه بود و هم به آن ایمان داشت. ﴿آخِرْتَن اِلَى

يَوْمِ الْقِيَامَةِ﴾

۶- انسان در برابر وسوسه‌های شیطان، آزاد است و حق انتخاب

دارد. ﴿الَّا قَلِيلاً﴾

۷- برخی از خطر سلطه‌ی ابلیس درامانند. ﴿الَّا قَلِيلاً﴾

﴿۶۳﴾ قَالَ أَذْهَبَ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَأُكُمْ جَزَاءً

مَوْفُوراً

(خداوند به ابلیس) گفت: برو، هر کس از آدمیان از تو پیروی

کند، قطعاً کیفرتان دوزخ است، کیفری کامل!

پیام‌ها:

۱- خداوند، مهلت‌خواهی ابلیس را پذیرفت. ﴿أَذْهَبَ﴾

۲- انسان در پذیرش راه خدا یا پیروی از شیطان، آزاد است. ﴿فَمَنْ

تَبِعَكَ﴾

۳- جایگاه ابلیس و پیروانش، دوزخ است. ﴿جَزَأُكُمْ جَهَنَّمَ﴾

۴- کیفر الهی کامل است، گنهکاران هم کیفر گناهان خود را

۱. در سخن بزرگان آمده است: «آخر ما يخرج من رؤوس الصديقين حبّ الرئاسة»
آخرین چیزی که انسان در خودسازی از آن دل می‌کند، جاه و مقام است.

می‌چشند، هم کیفر گمراه کردن دیگران را به طور کامل دریافت می‌کنند. ﴿موفورا﴾

﴿ ۶۴ ﴾ وَ اسْتَفْزِرُ مَنْ اسْتَطَعَتْ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَ أَجْلِبُ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَ رَجْلِكَ وَ شَارِكُهُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَ الْأَوْلَادِ وَ عَدَّهُمْ وَ مَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا

و (ای شیطان!) هر کس از مردم را می‌توانی با صدای خود بلغزان و نیروهای سواره و پیاده‌ات را بر ضد آنان گسیل‌دار و در اموال و فرزندان با آنان شریک شو و به آنان وعده بده، و شیطان جز فریب، وعده‌ای به آنان نمی‌دهد.

نکته‌ها:

- «استفزاز» به معنای لغزاندن با سرعت و تردستی و هل دادن است.
- ابلیس برای فریب انسان از یک راه وارد نمی‌شود، بلکه با تبلیغات، وعده‌ها، آرزوها، وسوسه‌ها، همراهی و مشارکت، پیاده و سواره، انسان را محاصره می‌کند و در این میان عده‌ای همراه او می‌شوند.
- در روایات می‌خوانیم: کسی که باکی ندارد که چه می‌گوید و یا درباره‌ی او چه گفته می‌شود و دست به هر کاری می‌زند و علناً گناه یا غیبت می‌کند، شریک شیطان است.^(۱) همچنین حرام‌خواری، زنا و به وجود آوردن نسلی فاسد و منحرف،^(۲) از موارد شریک شدن شیطان است. و کسی که اهل بیت پیامبر ﷺ را دشمن بدارد، شیطان در نسل او شریک شده است.^(۳)
- هر کجا که دست استعمار در تولید و مصرف، و سرمایه‌گذاری شرکت‌ها و کارخانجات خارجی، و ایجاد مراکز علمی، فرهنگی، هنری و مسابقات بین‌المللی در کار باشد نوعی مشارکت شیطان است.

۱. تفسیر نورالتقلین. ۲. بحار، ج ۱۰۱، ص ۱۳۶.

۳. کافی، ج ۵، ص ۵۰۲.

پیام‌ها:

- ۱- قدرت ابلیس محدود است. ﴿مَنْ اسْتَطَعْتُ﴾
- ۲- تبلیغات فاسد، در انحراف مردم نقش دارد. ﴿بصوتک﴾
- ۳- تهاجم تبلیغاتی و فرهنگی دشمن، مقدم بر تهاجم نظامی است. «صوت» قبل از «خیل» آمده است. ﴿بصوتک، اجلب علیهم بخیلک﴾ (شیطان ابتدا با تبلیغات، انگیزه‌ی توحیدی انسان را می‌گیرد، سپس با تسلیحات و لشکریانش بر او هجوم می‌آورد).
- ۴- ابلیس، هم خود مایه‌ی گمراهی است، ﴿استغزز﴾ و هم نیروهای او. ﴿خیلک﴾
- ۵- شیوه شیطان، در کمین نشستن و جلب و ربودن است. ﴿اجلب﴾
- ۶- شرکت ابلیس در مال و فرزند انسان، از آغاز آن شروع می‌شود و تا لقمه‌ی حرام و مشتبه و زنا ادامه می‌یابد. ﴿شارکههم﴾
- ۷- هر آزادی و اختیاری نشان لطف الهی نیست، گاهی قدرت مانور، نوعی قهر الهی است. ﴿استغزز، اجلب، شارکههم، عدهم﴾
- ۸- بستر نفوذ شیطان، آرزوهای انسان است که با وعده‌های خیالی شیطان تقویت می‌شود. ﴿عدهم و ما یعدهم الشیطان الا غرورا﴾
- ۹- شیطان، علاوه بر فریب، گناه را توجیه می‌کند، وعده‌ی دروغ شفاعت می‌دهد و توبه را به تأخیر می‌اندازد. ﴿و ما یعدهم الشیطان الا غرورا﴾

﴿ ۶۵ ﴾ اِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطٰنٌ وَّ كَفَىٰ بِرَبِّكَ وِكِيْلًا

قطعاً تو بر بندگان (خالص) من تسلطی نداری و حمایت و

نگهبانی پروردگارت (برای آنان) کافی است.

نکته‌ها:

□ با آنکه همه‌ی مردم بندگان خدایند، ولی خداوند بعضی را از روی احترام و

تکریم به خود نسبت داده است. ﴿عبادی﴾ همان گونه که در مورد اشیا و جامدات نیز چنین نسبتی داده شده است. «بیقی»

▣ عباد خدا، در آیه دیگری با ویژگی‌های ایمان و توکل، معرفی شده‌اند که شیطان را بر آنان تسلطی نیست. ﴿انّ له سلطان علی الذّین آمنوا و علی ربّهم یتوکلون﴾^(۱) البتّه شیطان و سوسه می‌کند و تماس می‌گیرد، ولی آنان متذکر شده و مقاومت می‌کنند. ﴿انّ الذّین اتّقوا اذا مسّهم طائف من الشیطان تذکّروا﴾^(۲) در حدیث آمده است: اذان و نماز، عامل طرد شیطان است.^(۳)

پیام‌ها:

- ۱- بندگان واقعی خداوند، کم هستند. ﴿انّ عبادی لیس لك علیهم سلطان﴾ در آیه ۶۲ خواندیم که ابلیس گفت: ﴿لاحتکنّ ذرّیته الاّ قلیلاً﴾ من همه‌ی مردم را گمراه می‌کنم مگر عده‌ی اندکی را.
- ۲- بندگی خدا، انسان را در برابر تبلیغات و لشکرکشی‌های ابلیسی بیمه می‌کند. ﴿انّ عبادی لیس لك علیهم سلطان﴾ (آری کسی که به قدرت بی‌نهایت متصل شد، نفوذناپذیر می‌شود).
- ۳- انسان آزاد است و در برابر هجوم ابلیس می‌تواند با پناه بردن به ایمان و عبودیت، مقاومت کند. ﴿عبادی لیس لك علیهم سلطان﴾
- ۴- کسی که عبد خدا شد، خداوند هم وکیل، حافظ و عهده‌دار او می‌شود. ﴿عبادی... کفی برّبک وکیلاً﴾
- ۵- پیامبر تحت حفاظت خاصّ الهی است و از نفوذ شیطان در امان است. ﴿انّ عبادی... کفی برّبک وکیلاً﴾

۱. نحل، ۹۹. ۲. اعراف، ۲۰۱.

۳. بحار، ج ۶۳، ص ۲۶۸ و ج ۵۳، ص ۱۸۲.

﴿ ۶۶ ﴾ رَبُّكُمْ الَّذِي يُرْجِي لَكُمْ الْفُلْكَ فِي الْبَحْرِ لَتَبْتَغُوا مِنْ

فَضْلِهِ إِنَّهُ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا

پروردگار شما کسی است که برایتان کشتی را در دریا به حرکت در می‌آورد، تا با تلاش خود از فضل و رحمتش بهره‌برید. البته او همواره نسبت به شما مهربان است.

نکته‌ها:

□ راه دریایی از نظرِ ارزانی، همیشگی و عمومی بودن، نقش خوبی در نقل و انتقال اشخاص و اجناس دارد و برکات کشتیرانی در حمل و نقل بار و مسافر و ماهیگیری، فراوان است. سهم دریا در اکسیژن‌سازی، تولید بخار و ابر و باران و پرورش ماهی و تغذیه و شگفتی‌های جمادی و گیاهی و حیوانی آن بسیار است. در دعای جوشن کبیر می‌خوانیم: «یا مَنْ فِي الْبَحْرِ عَجَائِبُهُ»

پیام‌ها:

- ۱- تأمین نیازهای مادی انسان، نشانه قدرت خداوند بر کفایت انسان است. ﴿كَفَىٰ بَرِّكَ وَكَيْلًا رَبُّكُمْ الَّذِي...﴾
- ۲- امکانات و فضل از سوی خداست و کار و تلاش از ما. ﴿يُرْجِي، لَتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ﴾
- ۳- آنچه از نعمت دریا بدست می‌آوریم، تفضل او است. ﴿مِنْ فَضْلِهِ﴾
- ۴- ربوبیت خداوند همراه رحمت دائمی او است. ﴿رَبِّكُمْ... كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا﴾

﴿ ۶۷ ﴾ وَإِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا آيَاهُ

فَلَمَّا نَجَّكُمْ إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ وَكَانَ الْإِنْسَانُ كَفُورًا

و هرگاه در دریا به شما محنت و رنج رسد، هر که را جز خداوند می‌خوانید، محو و گم می‌شود، پس چون شما را نجات دهد و به خشکی رساند، از او رومی‌گردانید. و انسان بسیار ناسپاس است.

نکته‌ها:

□ یکی از دلایل فطری بودن توحید، این است که انسان در حالت درماندگی و ناامیدی از همه وسایل مادی، متوجه یک نقطه غیبی می‌شود که او را نجات دهد.

□ شخصی منکر خدا، از امام صادق علیه السلام دلیلی بر اثبات خدا می‌خواست. حضرت پرسید: آیا تاکنون سوار کشتی شده‌ای که دچار حادثه شود؟ گفت: آری، یک بار در سفری دریایی کشتی ما متلاشی شد و من بر تخته پاره‌ای سوار شدم. امام پرسید: آیا در آن هنگام، دل تو متوجه قدرتی بود که تو را نجات دهد؟ گفت: آری. فرمود: همان قدرت غیبی، خداست.

پیام‌ها:

۱- ایمان و توبه موسمی و موضعی ارزشی ندارد. ﴿مَسْكُمُ الضَّرَّ...﴾
 ۲- در گرداب خطر، انسان یکتاپرست می‌شود، ﴿الْآيَاتِ﴾ و نارسایی همه اسباب ظاهری و پنداری روشن می‌گردد. ﴿ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ﴾
 ۳- فاصله گرفتن از وسایل مادی، عامل درک بهتر حقایق است. ﴿مَسْكُمُ الضَّرَّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ الْآيَاتِ﴾

۴- جز خداوند، هر معبودی محو و نابود می‌شود. ﴿ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ الْآيَاتِ﴾

۵- دعای خالصانه، مستجاب است. ﴿الْآيَاتِ فَلَمَّا نَجَّكُمْ﴾

۶- آسایش، زمینه ساز غفلت است. ﴿نَجَّكُمْ... اعْرَضْتُمْ﴾

۷- جاذبه‌های دنیا به قدری دلفریب است که انسان پس از ساعتی نجات از مهلکه، همه چیز را فراموش می‌کند. ﴿فَلَمَّا نَجَّكُمْ... اعْرَضْتُمْ﴾

۸- فراموش کردن خداوند پس از نجات، جلوه‌ی روشن کفران است. ﴿وَكَانَ الْإِنْسَانُ كَفُورًا﴾

﴿ ۶۸ ﴾ أَفَأَمِنْتُمْ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ

حَاصِبًا ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا

پس آیا ایمن شده‌اید از این‌که شما را در ناحیه خشکی (به قهر خود) فرو

برد، یا باران ریگ بر شما بباراند، سپس نگهبانی برای خود نیابید؟

نکته‌ها:

□ هلاکت اقوام پیشین، به گونه‌های متفاوت بوده است؛ خداوند برخی متجاوزان و دشمنان را در زمین فروبرد، بعضی را در دریا غرق کرد، بعضی را سنگباران و با صاعقه‌ی آسمانی نابود کرد. پس دست خداوند برای هلاکت کفار باز است، اگر امروز شما را از دریا به سلامت به ساحل رساند، گمان نکنید راهی برای تنبیه شما نیست، یا دیگر عذاب نخواهید شد!

پیام‌ها:

۱- به نعمت‌های الهی مغرور نشویم. ﴿نَجَاكُمْ... أَفَأَمِنْتُمْ﴾ (نجات از یک حادثه، نشانه‌ی نجات ابدی نیست، شاید در وقتی دیگر یا در نقطه‌ای دیگر دچار مصیبت شویم).

۲- احساس امنیت از عقوبت، زمینه‌ساز غفلت و تجاوز است.

﴿أَفَأَمِنْتُمْ﴾

۳- انسان در هر لحظه و هر جا که باشد، در دست قدرت خداست و خشکی و دریا برای قهر خدا فرق نمی‌کند. ﴿يَخْسِفُ بِكُمْ جَانِبَ

الْبَرِّ﴾

۴- در برابر قهر خدا، هیچ قدرت و تکیه‌گاهی نیست. ﴿ثُمَّ لَا تَجِدُوا

لَكُمْ وَكِيلًا﴾

﴿ ۶۹ ﴾ أَمْ أَمِنْتُمْ أَنْ يُعِيدَكُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَىٰ فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ

قَاصِبًا مِّنَ الرِّيحِ فَيُغْرِقَكُم بِمَا كَفَرْتُمْ ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا

بِهِ تَبِيعًا

یا اینکه ایمن شده‌اید از اینکه خداوند دوباره شما را به دریا ببرد و طوفانی شکننده بر شما بفرستد، پس شما را به خاطر کفرتان غرق کند. آنگاه برای خودتان هیچ دادخواه و پیجویی در برابر قهر ما نیابید!؟

نکته‌ها:

□ «حَاصِبٌ»، به طوفان در خشکی و «قَاصِفٌ»، به طوفان دریایی گفته می‌شود. «تَبِيعٌ» از کلمه «تَبِعَ»، به کسی که خونبها و انتقام را پیگیری و دادخواهی کند، گفته می‌شود.

پیام‌ها:

- ۱- به آرامش‌های موقت مغرور نشویم، خطر همواره در کمین است. ﴿أَمْتَمْتُ أَنْ يَعْيِدَكُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَى﴾ (با نجات از مهلکه‌ای، خطر برای همیشه رفع نمی‌شود)
- ۲- کیفر برخی ناسپاسی‌ها، در همین دنیا است. ﴿فِيُغْرِقْكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ﴾
- ۳- غفلت از خدا پس از نجات، نمونه‌ای از کفر و کفران است. ﴿بِمَا كَفَرْتُمْ﴾
- ۴- عامل هلاکت و بدبختی انسان، گرایش او به کفر و عملکرد خود اوست. ﴿فِيُغْرِقْكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ﴾
- ۵- هیچ قدرتی نمی‌تواند در برابر خداوند، قرار گیرد و خداوند در برابر هیچ کس مسئول نیست. ﴿لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا تَبِيعاً﴾

﴿۷۰﴾ وَ لَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَ حَمَلْنَاهُمْ فِي الْبُرِّ وَ الْبَحْرِ وَ

رَزَقْنَاهُمْ مِّنَ الطَّيِّبَاتِ وَ فَضَّلْنَاهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا

تَفْصِيلاً

و همانا فرزندان آدم را گرامی داشتیم و آنان را در خشکی و دریا (بر مرکب‌ها) حمل کردیم و از چیزهای پاکیزه روزی‌شان دادیم و آنان را بر بسیاری از آفریده‌های خود برتری کامل دادیم.

نکته‌ها:

□ کرامت، گاهی کرامت معنوی و اکتسابی و نزد خداست، مثل کرامتی که خاص اهل تقواست. ﴿إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ اتِّقَاكُمْ﴾^(۱) و گاهی کرامت در آفرینش است، نظیر ﴿أَحْسَنُ تَقْوِيمٍ﴾^(۲) که در خلقت انسان آمده است. مراد از «کَرَمًا» در این آیه، احتمالاً وجه دَوم باشد. کرامت انسان هم در خلقت و هوش و عقل و استعداد است، و هم در دارا بودن قانون آسمانی و رهبری معصوم، و مسجود فرشتگان واقع شدن.

□ انسان برتر از فرشته است، زیرا:

الف: انسان، مسجود فرشتگان است.

ب: فرشته، عقل محض است و شهوت ندارد، لذا کمالش به ارزش کمال انسان نیست. هر که عقلش را بر شهوتش غلبه دهد، برتر از فرشته است. ج: در شب معراج، جبرئیل به پیامبر ﷺ گفت: تو امام باش تا به تو اقتدا کنم، زیرا خداوند شما را بر ما برتری داده است.^(۳)

□ با آنکه خداوند بشر را بر همه‌ی موجودات، حتی فرشتگان برتری داد، ﴿فَضَّلْنَا هُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا﴾ ولی سوء انتخاب و عمل ناپسند انسان، او را به پست‌ترین درجه ﴿أَسْفَلَ سَافِلِينَ﴾^(۴) و به مرتبه‌ی حیوانات و پست‌تر از آن پایین می‌آورد. ﴿كَمْثَلُ الْحَمَارِ﴾^(۵)، ﴿كَمْثَلُ الْكَلْبِ﴾^(۶)، ﴿كَالَانَعَامِ﴾ بل هم اضلّ^(۷) و ﴿كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدَّ﴾^(۸)

□ سفر یکی از لوازم زندگی بشر، برای رفع نیازها و کسب تجربه‌هاست، که خداوند اسباب آن را در خشکی و دریا، در اختیار بشر قرار داده و آن را به عنوان یکی از نعمت‌های خود برشمرده است.

□ به گفته‌ی بعضی مفسران، «حمل در خشکی و دریا» اشاره به تسخیر

۱. حجرات، ۱۳. ۲. تین، ۴. ۳. تفسیر نورالثقلین.
 ۴. تین، ۵. ۵. جمعه، ۵. ۶. اعراف، ۱۷۶.
 ۷. اعراف، ۱۷۹. ۸. بقره، ۷۴.

تمام قوای زمینی و دریایی به دست بشر است، نه فقط سوار شدن بر کشتی و الاغ و مانند آن!

□ «طیبات»، اقسامی دارد: حیات طیبه، ذریه‌ی طیبه و رزق طیب. امام باقر علیه السلام می‌فرماید: رزق طیب، همان علم مفید است.^(۱)

پیام‌ها:

- ۱- توجّه انسان به مقام و کرامت خود، سبب شکر و دوری از کفران است. ﴿بما كفرتم... و لقد كرّمنا﴾
- ۲- نه تنها حضرت آدم، بلکه نسل انسان مورد کرامت و برتری و گرامیداشت است. ﴿كرّمنا بني آدم﴾
- ۳- تفاوت انسان با جانداران دیگر و برتری او، بسیار زیاد است. ﴿لقد كرّمنا... فضلناهم... تفضيلاً﴾
- ۴- زمینه‌های رشد و کمال انسان از سوی خداست. ﴿كرّمنا، حملنا، رزقنا، فضلنا، خلقنا﴾

﴿ ۷۱ ﴾ يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ اُنْاَسٍ بِاِمَامِهِمْ فَمَنْ اُوْتِيَ كِتَابَهُ

بِيَمِينِهِ فَاُولَئِكَ يَفْرءُونَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلاً

روزی که هر گروهی از مردم را با پیشوایشان فرامی‌خوانیم، پس هر کس نامه‌ی عملش به دست راستش داده شود، پس آنان نامه‌ی خود را (با شادی) می‌خوانند و کمترین ستمی بر آنان نمی‌شود.

نکته‌ها:

- «فتیل»، رشته‌ی باریک میان شکاف هسته‌ی خرماست، کنایه از چیز بسیار اندک و کوچک و حقیر می‌باشد.
- قرآن از دو گونه پیشوا نام برده است: یکی امام نور و هدایت، ﴿اُمّةٌ یردون

بأمرنا^(۱) و دیگری امام نار و ضلالت، ﴿اُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى التَّارِ﴾^(۲) که گروه دوّم، با زور و تهدید و تطمیع و تحقیر، مردم را به اطاعت خود وامی‌دارند.

□ ابوبصیر به امام صادق علیه السلام گفت: «أشهد أنّك إمامی»، گواهی می‌دهم که تو امام من هستی. امام فرمود: در قیامت، هر گروهی با امامشان محشور می‌شوند، خورشیدپرستان با خورشید و ماه پرستان با ماه.^(۳)

پیام‌ها:

- ۱- قیامت را فراموش نکنیم. ﴿یوم ندعوا﴾
- ۲- تقسیم‌بندی مردم در قیامت، براساس رهبران‌شان خواهد بود. ﴿کلّ أناسٍ بامامهم﴾
- ۳- انسان، ناگزیر الگو و رهبری را برای خود انتخاب می‌کند. ﴿کلّ أناسٍ بامامهم﴾
- ۴- مسلمان نباید در مسائل رهبری، منزوی و بی‌تفاوت باشد. ﴿ندعوا کلّ أناسٍ بامامهم﴾ زیرا در قیامت با او محشور می‌شود.
- ۵- آثار مسأله انتخاب رهبری و اطاعت از او، تا دامنه‌ی قیامت ادامه دارد. ﴿ندعوا کلّ أناسٍ بامامهم﴾
- ۶- قیامت، نه تنها دادگاه افراد، بلکه محکمه بزرگ امت‌ها، احزاب، مکتب‌ها و حکومت‌ها نیز هست. ﴿ندعوا کلّ أناسٍ بامامهم﴾
- ۷- امامت و ولایت، در متن زندگی مطرح است، نه آنکه صرفاً موضوعی اعتقادی و در حاشیه‌ی زندگی باشد. رهبر، زمینه‌ساز سعادت یا شقاوت مردم می‌باشد. ﴿کلّ أناسٍ بامامهم﴾
- ۸- در قیامت، نیکان از خواندن نامه‌ی عمل خود شاد می‌شوند. ﴿یقرءون کتابهم﴾ و یکدیگر را صدا می‌زنند که بیایید نامه‌ی مرا

بنخوانید. ﴿هاؤم أقرؤا کتابیه﴾^(۱)

۹- انسان عملکرد خود را به صورت مکتوب دریافت خواهد کرد.

﴿کتابه﴾

۱۰- محاکمه‌ی انسان‌ها در قیامت بر اساس دلائل و اسناد مکتوب

است. ﴿و لا یظلمون فتیلاً﴾

۱۱- کيفر و پاداش در قیامت، صددرصد عادلانه است. ﴿و لا یظلمون

فتیلاً﴾

﴿۷۲﴾ وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَ

أَضَلُّ سَبِيلًا

و هر کس در این دنیا کوردل و گمراه باشد، در آخرت نیز کور و

گمراه‌تر خواهد بود.

نکته‌ها:

□ در قیامت علاوه بر صحنه‌هایی که انسان‌ها مَهر بر لب و لال برانگیخته

می‌شوند، عده‌ای هم نابینايند. نابینایی آنجا ریشه در کور دلی دنیا دارد.

□ در روایات است: کسی که حج بر او واجب شود، ولی حج نرود، یا قرآن

بخواند ولی عمل نکند، کور محشور می‌شود.^(۲)

□ کور دلی بدتر از کوری چشم است، چنانکه حضرت علی علیه السلام می‌فرماید:

«شَرُّ العَمَى عَمَى القَلْبِ»، بدترین کوری، کوری دل است. و همچنین

فرمودند: «أشدُّ العَمَى مَنْ عَمَى عن فَضْلِنَا» بدترین و سخت‌ترین کوری،

کوری کسی است که چشم دیدن فضایل ما را ندارد.^(۳)

□ کوری در قیامت در آیات دیگر هم آمده است، از جمله: ﴿مَحْشَرُهُمْ يَوْمَ

الْقِيَامَةِ عَلٰى وَجْهِهِمْ عَمِيًّا﴾^(۴)، همچنین آیه‌ی ۱۲۵ سوره طه، کور

۱. حاقه، ۱۹. ۲. تفسیر کنزالدقائق. ۳. تفسیر کنزالدقائق.

۴. اسراء، ۹۷.

برانگیخته شدن در قیامت را در اثر کور دلی در دنیا و فراموش کردن آیات الهی و اعراض از حق دانسته است.

□ سؤال: در آیاتی آمده است که به گنهکاران گفته می‌شود: کتابت (نامه‌ی عملت) را بخوان، «اقرء کتابک» این آیات با نابینایی آنان در قیامت چگونه قابل جمع است؟

پاسخ: کوری در یکی از مواقف قیامت است، در موقف دیگر بینا می‌شوند و حقایقی را که در دنیا نشناخته‌اند، آنجا آشکارا می‌بینند.

□ امام باقر علیه السلام فرمود: کسی که از دیدن آفرینش بهره معنوی نگیرد، پس نسبت به آخرتی که ندیده، کوردل تر است.^(۱)

پیام‌ها:

۱- شخصیت اخروی انسان، بازتابی از شخصیت دنیوی اوست. ﴿فی هذه اعمیٰ فهو فی الآخرة اعمیٰ﴾ بصیرت اینجا، بصیرت آنجا را در پی دارد و کور دلی اینجا، کوری آنجاست.

﴿۷۳﴾ وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ

عَلَيْنَا غَيْرَهُ وَإِنَّا لَاتَّخَذُوكَ خَلِيلاً

و بسا نزدیک بود که تو را از آنچه به تو وحی کردیم غافل کنند

تا چیز دیگری غیر از وحی را به ما نسبت دهی، و آنگاه تو را

دوست خود گیرند.

نکته‌ها:

□ در روایات می‌خوانیم که مشرکان از پیامبر اکرم درخواست احترام به بت‌ها یا مهلت یکساله برای ادامه بت پرستی داشتند و پیامبر نزدیک بود که بپذیرد، ولی خداوند او را حفظ کرد!! اما این روایات مردود است و با اصل

عصمت و قاطعیّت پیامبر که در آیات دیگر قرآن آمده و سیره‌ی حضرت است، سازگار نیست.^(۱)

□ صاحب تفسیر اطیب البیان می‌گوید: اینکه در آیه، «عن الّذی اوّحینا» آمده است، نه «عمّا اوّحینا» نشان می‌دهد که تلاش کفّار برای برگرداندن نظر پیامبر و عنایت او از شخص خاصی بوده است، نه مطالب وحی شده. اما اینکه آن شخص چه کسی بوده که خداوند درباره‌اش وحی فرموده است؟ حدیثی از امام باقر و امام کاظم علیهما السلام نقل شده که درباره‌ی ولایت حضرت علی علیه السلام است که خداوند از طریق وحی سفارش‌هایی را به پیامبر کرد. خداوند برای توجه نکردن پیامبر به حسادت مردم و نپذیرفتن و تحمّل نکردن آنان، این آیه را نازل کرد و تلاش‌های کفّار برای عدول و تغییر موضع پیامبر را بی‌نتیجه گذارد.

البته این کلام با توجه به کلمه‌ی «الّذی» و حدیث یاد شده قابل قبول است، به شرط آنکه مراد معرفی حضرت علی علیه السلام در مکه باشد، چون سوره مکی است.

پیام‌ها:

- ۱- کفّار برای جذب انبیا نیز طرح و برنامه می‌ریزند. ﴿کادوا لیفتنونک﴾
- ۲- رهبران مذهبی باید از توطئه‌های دشمن در جهت ایجاد سستی و تغییر در مواضع مکتبی، هوشیار باشند. ﴿کادوا لیفتنونک﴾
- ۳- اگر دوستی و ارتباط با افراد و کشورها به قیمت چشم‌پوشی از مکتب و مقدّسات باشد، بی‌ارزش است. ﴿اذّا لا تخذوک خلیلاً﴾
- ۴- تا مسلمانان دست از مکتب و آیین خود بر ندارند، کفّار و دشمنان، دوست واقعی آنان نخواهند شد، زیرا دشمن به کم قانع

نیست، می خواهد ما را از مکتب جدا کند. ﴿إِذَا لَا تَجِدُكَ خَلِيلاً﴾^(۱)

﴿۷۴﴾ وَ لَوْلَا أَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدَّتْ تَرُكُنُ إِلَيْهِمْ شَيْئاً قَلِيلاً

و اگر ما تو را استوار نکرده بودیم، هر آینه نزدیک بود که اندکی به آنان تمایل پیدا کنی.

نکته‌ها:

□ این آیه با عصمت پیامبر ﷺ هیچ گونه تعارضی ندارد. جمله‌ی «نزدیک بود گناه کنی» به معنای «گناه کردن» نیست. به علاوه جمله‌ی «اگر استوار کردن ما نبود...» حالت شرطی دارد، یعنی اگر حمایت ما نبود شاید تمایل می شدی. ولی چون آن بود، تمایل هم پیدا نشد. در موارد دیگر هم شرط (اگر) به معنای انجام قطعی نیست، مثل آیه ﴿وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ... لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ﴾^(۲) اگر بر ما سخنی دروغ نسبت دهد، شاهرگش را قطع می کنیم. و آیه ﴿لَنْ اِشْرَكَ لِيَحْبِطَنَّ عَمَلُكَ﴾^(۳) اگر شرک بورزی اعمالت تباه می شود. که به معنای انجام شدن آن کارها نمی باشد. چنانکه

امام رضا علیه السلام فرمودند: این آیه از این باب می باشد که به در می گویند تا دیوار بشنود.^(۴) و در واقع خطاب آیه به مسلمانان است، نه شخص پیامبر.

پیام‌ها:

- ۱- اگر لطف و نگهداری الهی نباشد، برای مصونیت و عصمت پیامبران هم ضمانتی نیست. ﴿لَوْلَا اِنْ ثَبَّتْنَاكَ﴾
- ۲- قاطعیت و نفوذناپذیری در برابر دشمنان و کفار، از امتیازات

۱. نظیر آیه‌ی ﴿لَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ﴾ یهود و نصارا از تو راضی نخواهند شد، مگر آنکه از کیش و آیین آنان پیروی کنی. بقره، ۱۲۰.
 ۲. حاقه، ۴۴ - ۴۶. ۳. زمر، ۶۵.
 ۴. ﴿إِيَّاكَ اعْنَىٰ وَ اِسْمَعَىٰ يَا جَارَهُ﴾. تفسیر نورالثقلین.

انبیاست. ﴿تَبْتَئَاكَ﴾

۳- خداوند پیامبران را معصوم نگاه می دارد. ﴿تَبْتَئَاكَ﴾

۴- عقب نشینی در مسائل اعتقادی و اصول مکتب، تمایل و گرایش به ظالمان است و رهبران در معرض چنین خطری می باشند. ﴿لَوْلَا أَن تَبْتَئَاكَ لَقَد تَرَكْنَا الْيَهُودَ﴾

۵- انحراف حتی اگر اندک باشد، از کسی مانند پیامبر بسیار است. ﴿شَيْئاً قَلِيلاً﴾

۶- کمترین عقب نشینی از اصول و ارزشها نیز ممنوع است. زیرا برای دشمنان یک موفقیت و پیروزی حساب می شود. ﴿شَيْئاً قَلِيلاً﴾

﴿۷۵﴾ اِنَّا لَأَذَقْنَاكَ ضِعْفَ الْحَيَاةِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا

تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيراً

آنگاه دو برابر (کیفر مشرکان) در زندگی و دو برابر در مرگ، عذاب می چشاندیم و برای خویش در برابر قهر ما یآوری نمی یافتی.

نکته ها:

□ پس از نزول این آیه، رسول خدا ﷺ این دعا را می خواندند: «اللهم لا تكلني الى نفسي طرفة عين»، خدایا! به اندازه‌ی چشم برهم زدن مرا به خود وامگذار! (۱)

پیام ها:

۱- خداوند، هم لطف دارد، هم قهر. ﴿تَبْتَئَاكَ، اذْقَانَا﴾

۲- رکون، گرایش و اعتماد به کفار، از گناهان کبیره است، چون وعده‌ی عذاب درباره‌اش داده شده است. ﴿تَرَكْنَا الْيَهُودَ... اذْقَانَا﴾

- ۳- کیفر کمترین لغزش رهبران، دو برابر دیگران است. هرچه مقام علمی و موقعیت اجتماعی و معنوی انسان بیشتر باشد، مسئولیت و خطر هم بیشتر است. ﴿شَيْئاً قَلِيلاً... ضَعْفَ الْحَيَاةِ﴾
- ۴- اگر در قوانین کیفری، برای مسئولین جریمه‌ی سنگین‌تری وضع شود، خلاف عدالت نیست. ﴿اذْقَنَّاكَ ضَعْفَ الْحَيَاةِ﴾
- ۵- تمایل به کفّار، سبب تنه‌اماندن انسان و محروم شدن از نصرت خداست. ﴿تَرَكْنُ الْيَهُودَ... لَا تَجِدُ... نَصِيراً﴾
- ۶- در برابر قهر الهی، حتی برای پیامبر نیز هیچ قدرت و مقامی نمی‌تواند مانع ایجاد کند. ﴿لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيراً﴾

﴿٧٦﴾ وَ إِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّوكَ مِنَ الْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَإِذَا لَا يَلْبَثُونَ خِلاَفَكَ إِلَّا قَلِيلاً

وبسا نزدیک بود کافران (با نیرنگ یا غلبه) تو را از این سرزمین بلغزانند تا از آن بیرونت کنند، و در آن هنگام، جز مدت کمی پس از تو پایدار نمی‌ماندند (و به خاطر این ظلم گرفتار قهر الهی می‌شدند).

نکته‌ها:

□ این آیه، اشاره به آیه‌ی ۳۰ سوره‌ی انفال است که می‌فرماید: ﴿وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ﴾ یادآور زمانی را که کفّار نقشه می‌کشیدند تا تو را حبس کنند یا بکشند یا بیرونت کنند، آنان نیرنگ می‌زنند و خدا هم تدبیر می‌کند و خداوند بهترین تدبیرکنندگان است.

پیام‌ها:

- ۱- پیامبر در معرض هرگونه خطر، توطئه، ترور، آوارگی و تبعید بود. ﴿كَادُوا لَيَسْتَفِزُّوكَ...﴾
- ۲- دشمنان مکتب، هدفشان قلع و قمع کردن اساس دین است و در

این راه، به احدی حتی پیامبر رحم نمی کنند. ﴿لِیَسْتَفْزُونَكَ﴾
 ۳- طرح کافران در مرحله اول، ایجاد رخنه در فکر و اعتقاد رهبر
 است، ﴿لِیَفْتِنُونَكَ...﴾ و در مرحله بعد، شدت عمل و تبعید و اخراج
 اوست. ﴿لِیُخْرِجُونَكَ...﴾

۴- حضور پیامبر در میان مردم، مانع قهر الهی است و اگر آن
 حضرت را از خود دور کنند، در مدت کوتاهی نابود می شوند.
 ﴿لَا یَلْبِثُونَ خِلاَفَكَ إِلَّا قَلِیْلًا﴾

۵ - قرآن، هم از غیب خبر می دهد و هم با بیان ناکامی توطئه های
 دشمن، به پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تسلی می دهد. ﴿كَادُوا لِیَسْتَفْزُونَكَ...﴾
 لا یلبثون خِلاَفَكَ إِلَّا قَلِیْلًا﴾

﴿ ۷۷ ﴾ سُنَّةٌ مِّنْ قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُّسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا

تَحْوِيلاً

این، سنت (هلاکت طغیان گران) درباره ی پیامبرانی که پیش از تو
 فرستادیم جاری بوده است و برای سنت ما هیچ تغییری نمی یابی.

نکته ها:

□ تأیید پیامبران و هلاکت کافران و ظالمان، سنت الهی است که در سوره ی
 ابراهیم آیه ۱۳ نیز آمده است: ﴿قَالَ الَّذِيْنَ كَفَرُوا لِرَسُولِهِمْ لِنُخْرِجَنَّكَ مِنْ
 اَرْضِنَا اَوْ لِنُعَوِّدَنَّ فِيْ مَلَّتِنَا فَاَوْحِ اِلَيْهِمْ رَبَّهُمْ لِنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِيْنَ﴾، کفار به
 پیامبرانشان گفتند: قطعاً ما شما را از سرزمین خود بیرون می کنیم، مگر
 آنکه به آیین ما درآیید، ولی خدا به آنان وحی کرد که ما قطعاً ستمگران را
 نابود می کنیم.

پیام ها:

۱- سنت های الهی چون براساس حکمت اوست، ثابت و پایدار و
 بدون تغییر است. ﴿سُنَّةٌ مِّنْ قَدْ اَرْسَلْنَا﴾

۲- توطئه کفار و امدادهای غیبی خدا نسبت به پیامبران، ریشه‌ی تاریخی دارد. «سَنَّةٌ مِّن قَدِ ارْسَلْنَا»

۳- تحولات تاریخی براساس سنت‌های ثابت الهی است. «لَا تَجِدُ لَسْتِنَا تَحْوِيلاً»

۴- خداوند، عادل است و در شرایط یکسان، مهر و قهرش نیز یکسان است. «لَا تَجِدُ لَسْتِنَا تَحْوِيلاً»

﴿ ۷۸ ﴾ اَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَىٰ غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ

الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُوداً

نماز را به هنگام بازگشت خورشید (به سمت مغرب) تا تاریکی شب، بپادار، و همچنین قرآن سپیده‌دمان را. همانا (قرائت) قرآن (به هنگام) فجر (در نماز صبح) مورد مشاهده (فرشتگان) است.

نکته‌ها:

□ «ذُلُوكِ»، هنگامی است که خورشید از وسط آسمان روبه مغرب میل می‌کند که زوال نامیده می‌شود، و وقت نماز ظهر و عصر است. و «غَسَقِ اللَّيْلِ» وقت نماز مغرب و عشاء است که تاریکی، فراگیر می‌شود و «فجر» وقت نماز صبح است.^(۱)

□ امام صادق ع می‌فرماید: اولین نمازی که واجب شد، نماز ظهر بود و آنگاه این آیه را تلاوت فرمودند.^(۲)

در روایت دیگری آمده است: اگر نماز صبح در اول فجر اقامه شود، فرشتگان شب و روز هر دو آن را ثبت می‌کنند.^(۳) و «مشهود» بودن نماز صبح ممکن است به همین معنا باشد.^(۴) یعنی هر دو گروه فرشتگان آن را مشاهده کرده و بر آن گواهی می‌دهند.

۱. تفسیر اطیب البیان. ۲. کافی، ج ۳، ص ۲۷۵.

۳. کافی، ج ۳، ص ۲۷۵. ۴. تفسیر المیزان.

پیام‌ها:

- ۱- معیار شناخت اوقات نماز در اسلام، طبیعی است به نحوی که قابل فهم و درک همه کس در همه جا و همیشه باشد. ﴿لَدْلُوكِ الشَّمْسِ، غَسَقَ اللَّيْلِ، الْفَجْرِ﴾
- ۲- برنامه‌های دینی، زمان‌بندی دارد. ﴿لَدْلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقٍ...﴾
- ۳- نماز تنها عبادتی است که به نام «قرآن» توصیف شده است. ﴿قُرْآنَ الْفَجْرِ﴾
- ۴- قرآن و تلاوت آن در نماز، محور اصلی است. ﴿قُرْآنَ الْفَجْرِ﴾^(۱)
- ۵- در میان نمازها، نماز صبح جایگاه ویژه‌ای دارد. ﴿إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا﴾

﴿۷۹﴾ وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ

مَقَامًا مَّحْمُودًا

و پاسی از شب را بیدار باش و تهجد و عبادت کن، و این وظیفه‌ای افزون برای توست، باشد که پروردگارت تو را به مقامی محمود و پسندیده برانگیزد.

نکته‌ها:

- «هَجُود»، به معنای خوابیدن است و «تَهَجُّد»، به معنای برطرف کردن خواب با عبادت می‌باشد.
- نماز شب از نمازهای بسیار با فضیلت است و در سوره‌های مَزْمَل و مَدَّثَر آمده است: ﴿قَمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا﴾ در روایات بیش از ۳۰ فضیلت برای نماز شب برشمرده شده است که به برخی از فضایل آن اشاره می‌شود:
- * تمام انبیا نماز شب داشتند. نماز شب، رمز سلامتی بدن و روشنایی قبر است. نماز شب، در اخلاق، رزق، برطرف شدن اندوه، ادای دین و نورچشم

۱. پیامبر ﷺ فرمود: «لَا صَلَاةَ إِلَّا بِقُرْآنٍ». کنز العمال، ح ۱۹۶۹۸.

مؤثر است. (۱)

* نماز شب، گناه روز را محو می‌کند و نور قیامت است. (۲)

* امام صادق علیه السلام می‌فرماید: پاداش نماز شب آن قدر زیاد است که خداوند می‌فرماید: ﴿فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ (۳) هیچ کس پاداشی را که برای آنان در نظر گرفته شده نمی‌داند. (۴)

* امام صادق علیه السلام می‌فرماید: شرف مؤمن، نماز شب است و عزّتش، آزار و اذیت نکردن مردم.

* ابوذر کنار کعبه مردم را نصیحت می‌کرد که برای وحشت و تنهایی قبر، در دل شب دو رکعت نماز بخوانید.

* درمانده کسی است که از نماز شب محروم باشد.

* بهترین شما کسی است که اطعام کند، سلام را آشکارا بدهد و هنگامی که مردم در خوابند، نماز بخواند.

□ سه چیز بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله واجب بود و بر دیگران مستحب: نماز شب، مسواک و سحرخیزی. (۵)

□ در کلمه «مقاماً» عظمت نهفته است (به خاطر تنوین) و در روایات آمده که «مقام محمود» همان شفاعت است. (۶)

□ حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: گناهان و اعمال و رفتار بد انسان، موجب محرومیت او از نماز شب می‌شود. (۷)

□ خداوند به تمام قطعات زمان سوگند یاد کرده است. مثلاً: ﴿وَالْفَجْرِ﴾ (۸)، ﴿وَالصَّيْحِ﴾ (۹)، ﴿وَالنَّهَارِ﴾ (۱۰)، ﴿وَالْعَصْرِ﴾ اما به سحر سه بار سوگند

۱. سفینه البحار. ۲. بحار ج ۸۴، ص ۱۴۰.
 ۳. سجده، ۱۷. ۴. تفسیر مجمع البیان. ۵. تفسیر فرقان.
 ۶. تفسیر نورالتقلین. ۷. بحار، ج ۸۷، ص ۱۴۵.
 ۸. فجر، ۱. ۹. مدثر، ۳۴. ۱۰. شمس، ۳.

یاد شده است: ﴿وَاللَّيْلِ إِذَا يَسِرٌ﴾^(۱)، ﴿وَاللَّيْلِ إِذَا عَسَسَ﴾^(۲)، ﴿وَاللَّيْلِ إِذَا دَبَرَ﴾^(۳) یعنی سوگند به شب هنگام تمام شدنش. و در باره‌ی استغفار در سحر، دو آیه آمده است: ﴿وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ﴾^(۴)، ﴿المستغفرین بالأسحار﴾^(۵)

پیام‌ها:

- ۱- نماز شب بر پیامبر اسلام واجب بود. ﴿فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ﴾ آری مقام رهبری، مستلزم تکالیف سنگین تری است.
- ۲- دل شب بهترین زمان برای عبادت است. ﴿وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ﴾
- ۳- مقامات پسندیده معنوی، در سایه‌ی عبادت و عبودیت پیدا می‌شود. ﴿فَتَهَجَّدْ، مَقَامًا مَحْمُودًا﴾
- ۴- با عبادت‌های خویش، حقی بر خدا نداریم که طلب کنیم، هرچه هست، امید است و فضل او. ﴿عَسَى﴾
- ۵- نماز شب به تنهایی کافی نیست، کمالات دیگری نیز لازم است. ﴿عَسَى﴾
- ۶- تا کسی خودگامی به سوی کمال بر ندارد، خداوند او را به مقامی نمی‌رساند. ﴿فَتَهَجَّدْ... يَبْعَثُكَ رَبُّكَ﴾
- ۷- مقامی ارزشمند است که نزد خدا پسندیده باشد، و گرنه شهرت‌های پوچ، ارزشمند و ماندگار نیست. آری دود به هوا و بالا می‌رود، ولی روسیاه است. ﴿يَبْعَثُكَ رَبُّكَ﴾
- ۸- با توجه به اینکه مقام محمود شفاعت است خداوند، خودش شفاعت را برای اولیا پسندیده است، نه آنکه اولیای الهی نسبت به بندگان از خدا مهربان‌تر باشند. ﴿يَبْعَثُكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا﴾

۱. فجر، ۴. ۲. تکویر، ۱۷. ۳. مدثر، ۳۳.

۴. ذاریات، ۱۸. ۵. آل عمران، ۱۷.

﴿ ۸۰ ﴾ وَقُلْ رَبِّ اَدْخِلْنِيْ مُدْخَلَ صِدْقٍ وَّاَخْرِجْنِيْ مُخْرَجَ

صِدْقٍ وَّاَجْعَلْ لِّيْ مِنْ لَّدُنْكَ سُلْطٰنًا نَّصِيْرًا

و بگو: پروردگارا! مرا با ورودی نیکو و صادقانه وارد (کارها) کن و با خروجی نیکو بیرون آر و برای من از پیش خودت سلطه و برهانی نیرومند قرار ده.

نکته‌ها:

□ صدق، بهترین وصف و حالت یک کار و یک شخص در آغاز و انجام آن است. چه بسا کارهایی که آغاز غیر صادقانه دارد و با قصد ریا، سمعه، فریب، برتری جویی و مانند آن شروع می‌شود، یا آغازی صادقانه دارد، ولی پایانی آمیخته به غرور، عجب، منت، حبط و سوءعاقب پیدا می‌کند و برکات آن محو می‌شود. رمز شکست بسیاری از حرکت‌ها، نبود صداقت در آنها و قطع امداد الهی از آن است.

□ امام صادق علیه السلام می‌فرماید: هرگاه برای ورود به کاری، ترس و وحشت داشتی این آیه را بخوان و اقدام کن.^(۱)

□ انسان به جایی می‌رسد که از «صِدِّیقین» می‌شود، هرچه می‌گوید عمل می‌کند و هرچه را عمل کند، می‌گوید.^(۲) قلب و زبان و عملش یکی می‌شود. □ از مصادیق «سلطان نصیر»، می‌توان داشتن جانشینی لایق، یاری باوفا و وزیری دلسوز و کاردان را برشمرد.

پیام‌ها:

- ۱- خواسته‌های خود را در برابر خدا به زبان بیاوریم. ﴿وقل رب﴾
- ۲- دعایی که همراه با نماز و بعد از آن باشد، اثر بیشتری دارد. ﴿اقم الصلوة... فتهجد... وقل رب...﴾
- ۳- دعا کردن را هم باید از خدا آموخت که چگونه بخوانیم و چه

بنخواهیم. ﴿وَقُلْ رَبِّ ادْخُلْنِي...﴾

۴- یکی از اصول مدیریت، آینده‌نگری و دوراندیشی است.

﴿أَخْرَجَنِي مُخْرَجَ صَدَقٍ﴾

۵- مهم‌تر از آغاز نیک، پایان و فرجام خوب است. نباید به آغاز شیرین دلخوش بود، بلکه باید از خطر بد عاقبتی به خداوند پناه

برد. ﴿أَخْرَجَنِي مُخْرَجَ صَدَقٍ﴾

۶- رهبری یک نهضت جهانی که شروع و پایانش صادقانه و بی‌انحراف باشد، بدون دعا و استمداد از خدا و دریافت امداد

الهی ممکن نیست. ﴿رَبِّ أَخْرَجَنِي﴾

۷- همه‌ی امور به دست خداست و باید از او مدد خواست ﴿ادْخُلْنِي،

أَخْرَجَنِي، اجْعَل﴾

۸- کسب قدرت برای اهداف مقدس ارزش دارد. ﴿واجعل لی من

لدنك سلطاناً﴾

۹- مؤمن، نصرت و امداد را تنها از خدا می‌طلبد. ﴿من لدنك سلطاناً

نصیراً﴾

﴿۸۱﴾ وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا

و بگو: حق آمد و باطل نابود شد، همانا باطل، نابودشدنی است.

نکته‌ها:

□ «حق»، به معنای ثابت و باقی است. لذا خدا و هرچه از سوی او باشد، حق

است. «حق» یکی از نام‌های خداوند است. کلمه‌ی «زَهُوق» به معنای

رفتن است. «زَهق نفسه» یعنی روح از بدنش خارج شد.

□ برای این آیه مصادیقی همچون ظهور اسلام، ورود به مدینه، فتح مکه و

شکستن بت‌ها را گفته‌اند که در همه آنها باطل شکست خورده است. ولی

آیه دارای مفهوم گسترده‌ای است و فنای باطل و بقای حق را نوید می‌دهد.

□ بقای حق و نابودی باطل، یک سنت و قانون الهی است، نه پنداری و تصادفی، هر چند پیروان حق کم و طرفداران باطل زیاد باشند. چرا که حق همچون آب، ثابت و ماندگار و باطل مانند کف، ناپایدار و فانی است. ﴿فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَاَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْاَرْضِ﴾^(۱)

□ قرآن می‌فرماید: ﴿تَقْذِفْ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ﴾^(۲) ما حق را بر سر باطل می‌کوبیم و آن را نابود می‌سازیم. و در این صورت است که باطل رفتنی است. بنابراین حق باید با قدرت و کوبنده بر باطل هجوم آورد.

پیام‌ها:

- ۱- پیامبر باید با قاطعیت، پیروزی نهایی حق را به مردم اعلام کند. ﴿قل جاء الحق﴾
- ۲- باید حق را به میدان آورد تا باطل از بین برود. ﴿جاء... زهق﴾
- ۳- عاقبت، باطل رفتنی و نابود شدنی است و حق، باقی و پایدار. ﴿جاء... زهق﴾ (فعل ماضی نشانه قطعی بودن است.)
- ۴- از جلوه‌ها و مانورهای باطل نهراسید که دوامی ندارد. ﴿كان زهوقاً﴾

﴿۸۲﴾ وَنُنزِلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَ

لَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا

و آنچه از قرآن فرو می‌فرستیم، مایه‌ی شفا(ی دل) و رحمتی برای مؤمنان است و ستمگران را جز خسران نمی‌افزاید.

نکته‌ها:

□ کلمه‌ی «مِن» در «مِن الْقُرْآنِ»، به معنای «بعض» نیست تا دلالت کند بر اینکه بعضی از قسمت‌های قرآن شفاست، بلکه بیان می‌کند که هر آنچه از قرآن کریم نازل می‌شود، شفابخش است. (مِن بیانیه)

□ با آنکه قرآن برای هدایت همه است: ﴿هُدًى لِّلنَّاسِ﴾^(۱) ولی تنها کسانی از این نور بهره می‌برند که پنجره‌ی روح خود را به سوی آن باز کنند و لجاجت و عناد را کنار گذاشته، با روحی سالم به سراغ قرآن روند؛ ﴿هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ﴾^(۲) لذا لجوجان بیمار دل را جز خسارت نمی‌افزاید. مانند باران که وقتی بر مرداری بیارد، بوی تعفن برخیزد، هر چند باران زلال و پاک است.

□ استدلال قرآن، رکود فکری را شفا می‌دهد؛ موعظه آن، قساوت را درمان می‌کند؛ تاریخ قرآن، تحیر را برطرف می‌سازد؛ زیبایی آهنگ و فصاحتش، روح فراری را جذب می‌کند؛ قوانین و احکامش، عادات خرافی را ریشه‌کن می‌سازد؛ تلاوت و تدبیر در آن، غفلت را شفا می‌بخشد؛ تبرک به آن، امراض جسمی را شفا می‌دهد و رهنمودهای آن، تاریکی‌ها را روشن می‌کند.

□ شفای قرآن با شفای داروهای مادی تفاوت‌های زیادی دارد. داروی قرآن، ضرری را به دنبال ندارد، کهنه نمی‌شود و تاریخ مصرف ندارد. شفا یافته‌ی قرآن عامل شفای دیگران می‌شود. در نسخه‌ی شفای قرآن اشتباه نیست، همیشه و در اختیار همه است، طیب این دارو، هم ما را می‌شناسد، هم دوستان دارد و هم نتیجه‌ی نسخه‌اش ابدی است، نسخه و داروی او هم مشابه ندارد.

حضرت علی علیه السلام فرمود: «فانَّ القرآنَ شفاءٌ من اکبر داء و هو الکفر و النفاق و الغی و الضلال»^(۳)، همانا قرآن درمان بزرگ‌ترین دردهاست که کفر و نفاق و گمراهی باشد.

□ خداوند رحمت را بر خود لازم نموده است: ﴿کتب علی نفسه الرحمة﴾^(۴) و پیامبرش را برای جهانیان، رحمت قرار داده است، ﴿رحمة للعالمین﴾^(۵) هم امتش نسبت به هم رحمت دارند، ﴿رحماء بینهم﴾^(۶) و هم کتابش رحمت

۱. بقره، ۱۸۵. ۲. بقره، ۲. ۳. نهج البلاغه، خطبه ۱۷۶.
 ۴. انعام، ۱۲. ۵. انبیاء، ۱۰۷. ۶. فتح، ۲۹.

است. ﴿شفاء و رحمة﴾

پیام‌ها:

- ۱- چون قرآن از جانب خدایی است که خالق بشر و فطرتِ اوست، قوانین آن نیز با فطرت مطابق و نجات دهنده‌ی اوست. ﴿شفاء﴾
- ۲- بهره‌بردن از الطاف قرآن، استعداد و لیاقت می‌خواهد. ﴿شفاء و رحمة للمؤمنین﴾
- ۳- چون کافران به اوامر و نواهی قرآن عمل نمی‌کنند، نزول هر دستور، جرم و خسارتشان را افزون‌تر می‌سازد. ﴿لا یزید الظالمین الاّ خساراً﴾

﴿۸۳﴾ وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَىٰ بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَئُوسًا

و هرگاه که به انسان نعمتی عطا کردیم، روی گرداند و شانه‌ی خود را (از روی تکبر) چرخاند و چون (کمترین) گزندى به او رسد (از همه چیز) مأیوس و نومید شود.

نکته‌ها:

□ «نابجانبه» یعنی به سوی خود رفته، به خود گرایش می‌یابد و شانه می‌چرخاند.

پیام‌ها:

- ۱- رفاه و آسایش، زمینه‌ساز غفلت است. ﴿و اذا آنعمنا... أعرض﴾
- ۲- انسان به جای اینکه نعمت را از خدا بداند و به او بگردد، آن را از فکر، استعداد، نبوغ و کار خود می‌پندارد و خدا را رها می‌کند. ﴿نابجانبه﴾
- ۳- نعمت‌ها از خداست، ولی شرّ و بدی از عملکرد خود ماست. ﴿آنعما، مسه الشر﴾

۴- انسان آن قدر ضعیف است که با نعمتی، گرفتار غرور و غفلت شده و با سختی و حادثه کوچکی، ناامید می‌شود. ﴿إِذَا أَنْعَمْنَا... أَعْرَضَ، إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يُوسِئاً﴾

۵- بدتر از هر سختی و حادثه‌ای، ناامیدی می‌باشد. ﴿إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يُوسِئاً﴾

﴿۸۴﴾ قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ فَرُبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَىٰ

سَبِيلًا

بگو: هر کس بر ساختار و خُلق و خوی خویش عمل می‌کند، پس پروردگارتان داناتر است به کسی که به هدایت نزدیک‌تر است.

نکته‌ها:

□ امام صادق علیه السلام در بحث از نیت و اینکه نیت از عمل بهتر است، این آیه را تلاوت فرمود. (۱)

□ «شاکله»، به معنای ساختار و بافت روحی انسان است که در اثر وراثت و تربیت و فرهنگ اجتماعی برای انسان پیدا می‌شود. بعضی «شاکله» را به معنای فطرت گرفته‌اند، در حالی که فطرت‌ها همه یکدست و ثابت است و آنچه در انسان‌ها متفاوت است، انگیزه‌ها، خُلق و خوی، عادات و بافت فکری و خانوادگی افراد است و عمل هر کس هم در گرو آنهاست. (۲)

پیام‌ها:

۱- رفتار انسان برگرفته از شخصیت فکری و روحی و اخلاقی اوست. ﴿يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ﴾ (از کوزه همان برون تراود که در اوست)

۲- چون رفتارها ریشه در حالات و عادات دارد، باید از انگیزه‌ها و

خوگرفتن‌های نابجا پرهیز کرد تا اعمال نابجا به صورت ملکه در نیاید. ﴿كُلَّ يَعْمَلِ عَلٰى شَاكِلَتِهٖ﴾

۳- راههای هدایت نیز درجات و سلسله مراتب دارد. ﴿أَهْدِيْ﴾
 ۴- هر کس نیت بهتری داشته باشد، به هدایت نزدیک‌تر است. ﴿أَهْدِيْ سَبِيْلًا﴾

﴿٨٥﴾ وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّيْ وَمَا أُوتِيتُمْ مِّنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيْلًا

و از تو درباره‌ی روح می‌پرسند. بگو: روح از امور پروردگارم (و مربوط به او) است و جز اندکی از دانش به شما نداده‌اند.

نکته‌ها:

□ کلمه‌ی «روح»، ۲۱ مرتبه در قرآن آمده و در موارد زیر بکار رفته است:
 الف: روحی که در کالبد انسان دمیده شده است. ﴿نُفِخَ فِيْهِ مِنْ رُّوحِهٖ﴾^(۱)
 ب: وحی. ﴿يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلٰى مَنْ يَّشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ﴾^(۲)

ج: قرآن. ﴿كَذٰلِكَ اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ رُوْحًا مِّنْ اَمْرِنَا﴾^(۳)

د: روح القدس. ﴿اَيَّدِنَا بِرُوْحِ الْقُدُسِ﴾^(۴)

ه: بزرگ فرشتگان. ﴿تَنْزَلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ﴾^(۵)

ولی به هر حال روح بشر، امری پیچیده، ناشناخته و نفخه‌ای الهی و دارای بعد آسمانی است و تنها خدا آن را می‌شناسد. ﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّيْ﴾
 □ امام باقر علیه السلام کلمه‌ی «قلیل» را به علم قلیل تفسیر نکردند، بلکه به معنای افراد قلیل تفسیر فرمودند.^(۶) یعنی علم کامل، تنها به اندکی از مردم داده شده و تنها آنان به روح آگاهی دارند.

۱. سجده، ۹. ۲. غافر، ۱۵. ۳. شوری، ۵۲.
 ۴. بقره، ۸۷. ۵. قدر، ۴. ۶. تفسیر نورالثقلین.

پیام‌ها:

- ۱- پیامبران، مرجع پرسش‌های مردم بودند. ﴿یَسْئَلُونَكَ﴾
- ۲- حقیقت روح، فوق فهم و دانش بشر و سرّی از اسرار الهی است. ﴿مَنْ أَمْرٌ رَبِّي﴾
- ۳- تمام علوم بشری، هدیه‌ی الهی است. ﴿اوتیتم﴾
- ۴- دانش انسان، محدود و بسیار اندک است. ﴿ما اوتیتم من العلم الاّ قليلاً﴾

﴿ ۸۶ ﴾ وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ

بِهِ عَلَيْنَا وَكَيْلًا

واگر بخواهیم، هر آینه آنچه را به تو وحی کرده‌ایم، (از یادت) می‌بریم، سپس کسی را نمی‌یابی که در برابر ما از تو دفاع کند.

﴿ ۸۷ ﴾ إِلَّا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ إِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا

جز رحمت از پروردگارت (مدافعی نخواهی یافت)، قطعاً فضل خداوند نسبت به تو بزرگ است.

نکته‌ها:

□ آیه‌ی ۸۶، حالت تهدیدآمیز نسبت به پیامبر دارد که خداوند، همچنان که عطا می‌کند، اگر بخواهد باز پس می‌گیرد.^(۱) و آیه‌ی ۸۷، لحن تشویق آمیزی دارد.

□ قرآن، وحی، نبوت، خاتمیت و شفاعت، همه از تفضّلات الهی نسبت به پیامبر ﷺ بوده واز مقام ربوبیت خدا سرچشمه می‌گیرد و خداوند

۱. نسبت به موارد دیگر نیز چنین است، همانگونه که «خلقکم»، «یذهبکم»، همانگونه که «یعزّ»، «یذلّ»، همانگونه که «یهدی»، «یضلّ»، همانگونه که «احیاکم»، «یمیتکم»، همانگونه که «ینصرکم»، «یخذلکم». آری، آفریدن و بردن، عزّت و ذلّت، هدایت و ضلالت، حیات و مرگ، یاری و خواری تنها به دست اوست.

عطاهايش را از او بازپس نمی‌گیرد، هر چند دستش باز، قدرتش استوار و می‌تواند همه را بازگیرد.

پیام‌ها:

- ۱- نعمت‌ها را از خداوند بدانیم و مغرور نشویم، زیرا بقا و زوال نعمت‌ها به اراده‌ی اوست. ﴿لَنْذَهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا﴾
- ۲- هیچ کس در برابر قهر الهی نمی‌تواند نقشی داشته باشد. ﴿ثُمَّ لَا تَجِدُ﴾
- ۳- نزول کتب آسمانی و وحی، از شئون ربوبیت خداوند و در مسیر تربیت انسان است. ﴿الَّذِي أَوْحَيْنَا... إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ﴾
- ۴- قرآن، فضل بزرگ الهی است. ﴿أَوْحَيْنَا... كَان فَضْلُهُ عَلَيْكَ كَبِيرًا﴾ چون خداوند بزرگ و والاست، لطف او نیز بزرگ است و فضل بزرگ خدا، مخصوص پیامبر است.

﴿۸۸﴾ قُلْ لَّيْنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا

الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا

بگو: اگر (تمام) انس و جنّ گرد آیند تا همانند این قرآن را

بیاورند، نمی‌توانند مثل آن را بیاورند، هر چند که بعضی

پشتیبان و یاور دیگری باشند.

نکته‌ها:

- «ظهير» از «ظَهْر»، به معنای پشتوانه و پشتیبان می‌باشد.
- آیه، پاسخی است به سخن کفار که می‌گفتند: ﴿لو نشاء لقلنا مثل هذا﴾^(۱) ما هم اگر بخواهیم، می‌توانیم مثل قرآن را بیاوریم. اما دعوت قرآن به مبارزه (تحدی) و آوردن نمونه‌ای مثل خود، قرن‌هاست که

بی جواب مانده است و تاکنون نیز دشمنان عرب زبان از اهل کتاب و مکتب‌های الحادی، با همه‌ی دشمنی‌هایشان با اسلام و حمایت قدرت‌های گوناگون، نتوانسته‌اند مثل قرآن را بیاورند.

□ ویژگی‌های بی‌همتای قرآن کریم، عبارت است از اینکه: هم معجزه است، هم روان و متنوع، هم خبر از آینده می‌دهد، هم بهترین داستان‌ها را دارد، هم بهترین شیوه‌ی دعوت را دارد، هم بیان‌کننده‌ی همه‌ی مسائل و نیازهای فردی و اجتماعی، دنیوی و اخروی در همه‌ی زمینه‌ها و در تمام زمان‌ها و برای تمام افراد است.

پیام‌ها:

۱- جنیان نیز همانند انسان‌ها مکلفند و قرآن، کتاب آنان نیز می‌باشد.

﴿اجتمعت الانس و الجن﴾

۲- ناتوانی در آوردن نظیر قرآن، دلیل اعجاز این کتاب است.

﴿لایأتون بمثله﴾

۳- جنّ و انس می‌توانند بایکدیگر ارتباط و همکاری داشته باشند.

﴿ولو کان بعضهم لبعض ظهیرا﴾

﴿ ۸۹ ﴾ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ

فَأَبَىٰ أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا

و همانا در این قرآن، از هرگونه مثال برای مردم آوردیم، ولی

بیشتر مردم سرباززده، و جز انکار کاری نکردند!

پیام‌ها:

۱- تنوع و دگرگونی‌های بیانی قرآن، از ابعاد اعجاز قرآن است.

﴿صَرَّفْنَا﴾

۲- خداوند با آیات قرآن حجّت را بر مردم تمام کرده است. ﴿لقد

صَرَّفْنَا ...﴾

۳- یکنواختی خستگی آور است، پیام دعوت باید متنوع باشد.

﴿صَرَفْنَا﴾

۴- کتاب هدایت، باید در دسترس همگان باشد. ﴿هذا القرآن﴾

۵- یکی از بهترین شیوه‌های تعلیم و تربیت، استفاده از ضرب‌المثل

و بیان تمثیلی است. ﴿صَرَفْنَا لِلنَّاسِ... مِنْ كُلِّ مَثَلٍ﴾

۶- مردم متفاوتند و مثال‌های متنوع، هر کدام می‌تواند برای گروهی

روشنگر باشد. ﴿صَرَفْنَا لِلنَّاسِ... مِنْ كُلِّ مَثَلٍ﴾

۷- دلیل انکار مردم، لجاجت آنان است، نه آنکه حجت برای آنان

نیامده است. ﴿فَأَبَىٰ أَكْثَرُ النَّاسِ...﴾

۸- اکثریت نشانه حقانیت نیست. ﴿فَأَبَىٰ أَكْثَرُ النَّاسِ﴾

﴿ ۹۰ ﴾ وَ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ

يَنْبُوعاً ﴿ ۹۱ ﴾ أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِّنْ نَّخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجَّرَ

الْأَنْهَارَ خَالِئَهَا تَفْجِيرًا

وگفتند: ما هرگز به تو ایمان نمی‌آوریم، مگر برای ما چشمه‌ای

از زمین جاری سازی، یا برای تو باغی از خرما و انگور باشد که

از میان آن، نهرها جاری گردانی.

نکته‌ها:

□ «ینبوع»، به چشمه‌ای گفته می‌شود که خشک نشود و همواره بجوشد.

□ مشرکان که منکر اعجاز قرآن بودند، شرط ایمان آوردن خود را رسیدن به

مادیات قرار داده و توقعات نابجایی از پیامبر داشتند. غافل از آنکه پیامبر،

برای اثبات نبوت خود معجزه انجام می‌دهد، نه برای اشیاع هوسهای مردم

لجوج، یا سرگرمی و تفریح، یا فرار از کار و تلاش.

□ در واقع توقع نابجا، قساوت، لجاجت، بهانه‌گیری، ناآگاهی به هدف و

بی‌ادبی دست به دست هم می‌داد و سبب می‌شد که از پیامبر ﷺ

درخواست‌های غیر منطقی داشته باشند، از قبیل: چشمه‌ی آب، باغ، رودخانه، سقوط آسمان، احضار خدا و فرشتگان، خانه‌ی طلا، پرواز به آسمان، نامه‌ی خصوصی از سوی خدا.

پیام‌ها:

- ۱- هر کس به قدر فکرش درخواست دارد، ملاک نبوت در دید مشرکان باغ و چشمه و مادیات بود. ﴿لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَفْجُرَ...﴾
- ۲- هدف پیامبران، ارشاد مردم به توحید بود، ولی گروهی به فکر باغ و طلا و نقره بودند. ﴿لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَفْجُرَ لَنَا...﴾
- ۳- هر درخواست و توقّعی منطقی نیست. از پیامبران و مبلغان مکتبی، توقّعات نابجا زیاد است. ﴿حَتَّىٰ تَفْجُرَ...﴾

﴿۹۲﴾ أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمَتْ عَلَيْنَا كِسْفًا أَوْ تَأْتِيَ

بِاللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ قَبِيلًا

یا آسمان را همان گونه که می‌پنداری به صورت پاره‌هایی بر ما بیفکني، یا خداوند و فرشتگان را در مقابل ما بیاوری.

﴿۹۳﴾ أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِّنْ زُخْرَفٍ أَوْ تَرْقَىٰ فِي السَّمَاءِ
وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّىٰ تُنزَلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُوهُ قُلْ سُبْحَانَ
رَبِّي هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا

یا برای تو خانه‌ای از زر و زیور باشد، یا در آسمان پرواز کنی و به پرواز و بالا رفتن تو (نیز) ایمان نخواهیم آورد تا آنکه کتابی بر ما فرود آوری که آن را بخوانیم. بگو: پروردگار من منزّه است. آیا جز این است که من بشری فرستاده شده‌ام!

نکته‌ها:

- «کَمَا زَعَمَتْ» اشاره به تهدید و وعده‌ی عذابی است که پیامبر ﷺ در آیه ۹۲ سوره‌ی سبأ داشته است. ﴿أَوْ تُسْقِطَ عَلَيْهِمْ كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ﴾

□ معجزه، از شئون ربوبیت خداوند و سرچشمه‌ی آن اراده و حکمت الهی است و از شرایط معجزه آن است که بی‌هدف و بیهوده یا محال نباشد. درخواست‌های کفار از پیامبر اکرم ﷺ در این آیه بیهوده است. ساقط ساختن آسمان به نابودی همه می‌انجامد و کسی نمی‌ماند تا ایمان آورد. احضار خدا و فرشتگان هم محال است، چون جسم نیستند تا احضار شوند و ما آنان را مشاهده کنیم.

پیام‌ها:

- ۱- کفار، لجوج و بی‌ادبند. در تعبیر ﴿لن نؤمن﴾ و ﴿کما زَعَمْتَ﴾ نوعی بی‌ادبی است.
- ۲- کفار، تهدیدات انبیا را باور نداشتند. ﴿کما زَعَمْتَ﴾
- ۳- درخواست‌های محال و بیهوده از کسی پذیرفته نمی‌شود. ﴿تأتی بالله﴾
- ۴- حس‌گرایی مشرکان، دلیل توقّعات نابجای آنان می‌باشد. ﴿تُسْقِط... تأتی﴾
- ۵- ارائه معجزات و چگونگی آنها تنها به اراده و خواست خداست، نه انبیا. ﴿هل کنت الا بشرا﴾

﴿ ۹۴ ﴾ وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ إِلَّا أَنْ

قَالُوا أَبَعَثَ اللَّهُ بَشَرًا رَسُولًا

و آنگاه که هدایت به سراغ مردم آمد، چیزی مردم را از ایمان

آوردن باز نداشت، جز آنکه گفتند: آیا خداوند، بشری را به

عنوان پیامبر، برانگیخته است؟

نکته‌ها:

□ کسانی که دارای منطوق درستی نیستند، نقطه‌ی قوت را نقطه ضعف می‌پندارند. انسان بودن پیامبر نقطه‌ی قوت است، نه ضعف. چون به خاطر

داشتن غرائز و امیال و مشکلات، درد انسان‌ها را درک می‌کند و می‌تواند الگوی عملی باشد و نسخه‌ی مفیدی ارائه بدهد.

□ بر طبق آیات قرآن، بهانه‌های کفار برای ایمان نیاوردن، از این قرار است:

الف: چرا انبیا انسان‌هایی همچون ما هستند؟

پاسخ: بهترین نوع تبلیغ آن است که همراه با نمونه‌ی عملی و ارائه الگو باشد.

ب: اگر بناست انسانی پیامبر باشد، چرا فلانی از فلان خانواده یا فلان شهر نباشد؟

پاسخ: تقسیمات مردم براساس خیال و معیارهای مادی است، اما نزول و دریافت وحی لیاقت می‌خواهد.

ج: چرا خود ما پیامبر نباشیم؟

پاسخ: نبوت مقامی بس والا، حتی برتر از مقام فرشتگان است و هر انسانی با هر سابقه‌ای سزاوار پیامبری نیست.

د: چرا فرشتگان بر خود ما فرود نمی‌آیند؟

پاسخ: نزول فرشته بر کسانی است که سابقه انحراف و گناهی نداشته باشند وگرنه هر روز دروغ و انحرافی را به نام وحی برای مردم می‌آورند.

پیام‌ها:

۱- کفار، بهانه‌جو و بی‌منطقند. بهانه‌ی کفار این بود که چرا پیامبر بشری همانند آنهاست. ﴿ما منع...﴾

۲- پیامبران برای هدایت و تربیت مردم، به سراغ آنان می‌رفتند. ﴿جائهم الهدی﴾

۳- شخصیت و کرامت انسان، چون برای انسان جاهلی ناشناخته بود، می‌پنداشت که انسان لایق نبوت نیست. ﴿بشراً رسولاً﴾

﴿ ۹۵ ﴾ قُلْ لَوْ كَانَ فِي الْأَرْضِ مَلَائِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ

لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِمْ مِّنَ السَّمَاءِ مَلَكًا رَسُولًا

بگو: اگر در زمین فرشتگانی بودند که با اطمینان و آرامش راه می‌رفتند، هر آینه ما از آسمان فرشته‌ای را به عنوان فرستاده بر آنان می‌فرستادیم.

نکته‌ها:

□ آیه، در ردّ دیدگاه آنان که به بشر بودن پیامبر اعتراض داشتند، می‌فرماید: فرستادن پیامبر، سنت الهی و ضرورت دینی است، حتی اگر همه اهل زمین فرشته بودند و نزاع و کشمکش نیز میان آنان نبود و همه در آرامش و رفاه بودند، باز هم فرستاده‌ای از جنس آنان از جانب خداوند می‌آمد، چون وظیفه‌ی انبیا، تکامل و رشد معنوی و الگو دادن است، نه تنها رفع خصومت و دشمنی میان آنان.

پیام‌ها:

- ۱- همگونی رهبران با مردم، لازمه تربیت و الگوپذیری آنان است. انسان برای انسان، فرشته برای فرشته. ﴿ملائکة، ملکاً﴾
- ۲- رسالت و پیامبری از جانب خداست و انتخابی نیست. ﴿لَنَزَّلْنَا... رسولا﴾

﴿ ۹۶ ﴾ قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ

خَبِيرًا بَصِيرًا

بگو: میان من و شما خدا برای گواهی کافی است، همانا او نسبت به بندگان آگاه و بیناست.

پیام‌ها:

- ۱- خداوند با بیان گواه بودن و علم خود به برخوردهای بی‌منطق کفّار، پیامبر را دل‌داری می‌دهد. ﴿قل کفی بالله﴾

- ۲- تکیه‌گاه پیامبران خداست، لذا قاطعیّت دارند و عقب‌نشینی ندارند. ﴿کفی باللّه﴾
- ۳- خداوند با مشرکان اتمام حجّت کرده است، بنابراین به مجادلات باید پایان داد. ﴿کفی باللّه شهیداً﴾
- ۴- ایمان به علم و آگاهی خداوند، سبب دوری از انحراف و بهانه‌جویی است. ﴿کفی باللّه شهیداً﴾
- ۵- شاهد باید عالم، دقیق و بصیر باشد. ﴿شهیداً... خیراً بصیراً﴾
- ۶- خداوند، هم شاهد آن است که پیامبر به وظیفه‌اش عمل کرده است، هم از لجاجت و سرسختی یا ایمان و تسلیم بندگان‌اش آگاه است. ﴿کفی باللّه شهیداً... انه کان بعباده خیراً بصیراً﴾

﴿ ۹۷ ﴾ وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضِلِّ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ
 أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِهِ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَىٰ وَجْهِهِمْ
 عُمِيًّا وَبُكْمًا وَصُمًّا مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا
 و هر که را خدا هدایت کند، پس همو هدایت یافته است و هر که را
 گمراه سازد، هرگز یاورانی جز خدا برای آنان نخواهی یافت و
 ما در روز قیامت، آنان را واژگون (به صورت خزنده) کور و کر
 و لال محشور می‌کنیم و جایگاهشان دوزخ است، که هرگاه
 خاموش شود، آتش آنان را بیافزاییم.

نکته‌ها:

- «خَبَتْ»، به معنای فروکش کردن شعله است. و «سَعِير»، به معنای شعله‌ور شدن آتش و از نام‌های جهنّم است.
- سؤال: اگر گمراهان در قیامت، کر و کور و لالند، پس چگونه در آیات دیگر، از دیدن آتش؛ ﴿رَأَى الْمَجْرُمُونَ النَّارَ﴾^(۱)، یا شنیدن صدای دوزخ؛

﴿سَمِعُوا لَهَا تَغِيضًا وَ زَفِيرًا﴾^(۱)، یا فریاد و شیون آنان؛ ﴿دَعَا هُنَالِكَ ثُبُورًا﴾^(۲) سخن به میان آمده است؟
 پاسخ: مواقف قیامت متفاوت و متعدّد است. در هر موقعی ممکن است حالتی باشد که در مرحله بعد از آن نباشد.^(۳)

پیام‌ها:

- ۱- هدایت تنها به علم، عقل و استدلال نیست، توفیق الهی نیز می‌خواهد. ﴿وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَبُهِدْهُ﴾
- ۲- گمراهان را نجات بخشی جز خدا نیست. ﴿مَنْ يُضِلِّ فَلَنْ تَجِدَهُ...﴾
- ۳- کسی که از گوش، چشم و زبان خود در مسیر حق یافتن، حق گفتن و حق دیدن بهره‌نگیرد، در قیامت کور، کر، لال و واژگون محسور می‌شود. (این در واقع نوعی تجسم عمل انسان است!) ﴿نُحْشِرُهُمْ... عَلَىٰ وَجُوهِهِمْ عَمِيًّا وَ بَكْمًا وَ صَمًّا﴾
- ۴- آتش دوزخ، برای مجرمان و منحرفان پیوسته شعله‌ورتر می‌شود. ﴿كَلِمًا خَبِتَ زَنَاہُمْ سَعِيرًا﴾

﴿۹۸﴾ ذٰلِكَ جَزَاؤُهُمْ بِاَنَّهُمْ كَفَرُوْا بِآيَاتِنَا وَ قَالُوْا اٰءِذَا كُنَّا

عِظَامًا وَ رُفَاتًا اٰءِنَّا لَمَبْعُوْثُوْنَ خَلْقًا جَدِيْدًا

آن (دوزخ) کیفر آنان است، بدان جهت که کافر شدند و گفتند: آیا پس از آنکه (مردیم و به صورت) استخوان و (مثل کاه) ریزریز شدیم، آیا واقعاً به صورت آفریده‌ی جدیدی برانگیخته خواهیم شد؟

نکته‌ها:

□ «رُفَات» ذرات کاه است که چنان ریز شده که دیگر قابل شکستن نیست.^(۴)

۱. فرقان، ۱۲. ۲. فرقان، ۱۳. ۳. تفسیر تبیان. ۴. مفردات راغب.

پیام‌ها:

- ۱- قهر خدا نسبت به کافران، بی دلیل نیست، بلکه نتیجه عملکرد خودشان است. ﴿ذَلِكْ جَزَائِهِمْ بَأْتِهِمْ﴾
- ۲- کافران بر انکار معاد دلیل ندارند و آنچه می‌گویند یا از روی استهزا، یا تعجب و یا استبعاد است. ﴿ءِإِنَّا﴾
- ۳- باورنداشتن قیامت و انکار معاد، سبب بدبختی و دوزخی شدن انسان می‌شود. ﴿ذَلِكْ جَزَائِهِمْ... ءِإِنَّا لَمُبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا﴾
- ۴- معاد، جسمانی است. ﴿عِظَامًا وَّ رُفَاتًا، خَلْقًا جَدِيدًا﴾

﴿ ۹۹ ﴾ **أَوْلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ قَادِرٌ عَلَىٰ أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلَ لَهُمْ أَجَلًا لَّا رَيْبَ فِيهِ فَأَبَى الظَّالِمُونَ إِلَّا كُفُورًا**

آیا نیاندیشیده‌اند خداوندی که آسمان‌ها و زمین را آفریده است، بر آفریدن مثل این مردم نیز تواناست؟ و خداوند برای آنان مدتی معین کرده که شکی در آن نیست، اما ستمگران سر باز زده و جز به کفر به چیزی تن نمی‌دهند.

نکته‌ها:

- عبارت «لاریب فیه»، یعنی جای هیچ تردیدی در قرآن نیست، نه آنکه هیچ کس تردیدی در آن نمی‌کند.
- قرآن بارها برای شک‌زدایی از معاد، به آفرینش آسمان‌ها و زمین و عظمت دستگاه خلقت و قدرت الهی بر آفرینش، اشاره کرده است. ﴿ءِإِنَّم أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ السَّمَاءُ بِنَاهَا﴾^(۱) آیا آفرینش شما سخت‌تر است یا آسمان که آن را بنا نهاد؟ یعنی بهترین دلیل بر امکان وجود یک چیز، واقع شدن و بودن آن است.

□ در قیامت، استخوان‌های پوسیده همان استخوان‌های دنیوی و روح ملحق شده به آنها همان روح است، اما قرآن «مِثْلَهُمْ» می‌گوید، مانند خشتی که اگر در هم کوبیده و دوباره از همان گل خشتی بسازند، می‌گویند: این مثل اولی است، نه عین آن. با آنکه موادش همان مواد است.^(۱)

﴿مِثْلَهُمْ﴾

پیام‌ها:

- ۱- بهترین دلیل بر امکان معاد، توجّه به قدرت الهی در طبیعت است. ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا﴾
- ۲- زندگی دنیا چند روزی بیشتر نیست، کافران این همه سرسختی نکنند، یا مرگشان می‌رسد، یا قیامت. ﴿جَعَلْ لَهُمْ أَجْلاً﴾
- ۳- بی‌توجهی به قدرت خداوند و استبعاد قیامت، عملی ظالمانه است، ﴿فَأَبِي الظَّالِمُونَ﴾ و ظلم زمینه‌ی کفر است. ﴿الْأَكْفُورِ﴾

﴿۱۰۰﴾ قُلْ لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَأَمْسَكْتُمْ

حَسِيَّةَ الْإِنْفَاقِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ قَنُورًا

بگو: اگر شما خزانه‌دار رحمت پروردگارم بودید، قطعاً از ترس انفاق (و تهی‌دستی)، چیزی به کسی نمی‌دادید. و انسان تنگ‌نظر و بخیل است!

نکته‌ها:

□ «قنور» از «قتر» به معنای بخل و امساک از بخشش است.

پیام‌ها:

- ۱- کثرت مال، اثری در سخاوت افراد حریص و بخیل ندارد. بعضی سیری ناپذیرند و هرچه بیندوزند، باز نگران کم شدن آنند. ﴿لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ... لَأَمْسَكْتُمْ﴾

۲- ترس از تهیدستی یکی از ریشه‌های بخل است. ﴿أَمْسِكُمْ خَشِيَّةَ الْإِنْفَاقِ﴾

۳- سرچشمه‌ی رفتار بشر، روحیه و خصلت‌های اوست. ﴿أَمْسِكُمْ... كَانِ الْإِنْسَانَ قَتُورًا﴾

﴿۱۰۱﴾ وَ لَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَمَسْتَلْ

بَنِي إِسْرَائِيلَ إِذْ جَاءَهُمْ فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ إِنِّي لَأَلظُنُّكَ يَا

مُوسَى مَسْحُورًا

همانا به موسی نه معجزه‌ی روشن دادیم. پس، از بنی اسرائیل آنگاه که (موسی) به سراغشان آمد سؤال کن. پس فرعون (با دیدن آن همه معجزه) به او گفت: ای موسی! من تو را قطعاً افسون شده می‌پندارم.

نکته‌ها:

□ معجزات نه‌گانه‌ی حضرت موسی عليه السلام عبارت بود از:

- ۱- اژدها شدن عصا. ۲- سفیدی کف دست. ۳- شکافتن دریا با عصا. ۴- طوفان. ۵- هجوم ملخ. ۶- هجوم شپش. ۷- هجوم قورباغه. ۸- خون شدن آبها. ۹- جاری شدن دوازده چشمه از سنگ با یک عصا زدن.
- البتّه می‌توان گفت: معجزات آن حضرت هیچ‌ده تا بوده است، چون بازگشت هر یک از آنها به حالت اول نیز معجزه‌ای دیگر است.

□ سؤال: قرآن غیر از این نه معجزه، معجزات دیگری هم برای حضرت موسی بیان کرده است، مانند کنده شدن کوه و بالای سر یهود قرار گرفتن آن، نزول طعام من و سلوی، گاو ذبح شده‌ای که مرده را زنده کرد، پس چرا نه معجزه ذکر شده است؟

پاسخ: تعداد ۹ معجزه درباره‌ی خود فرعون بود که با دیدن آنها باز هم ایمان نیاورد. معجزات دیگر به فرعون ارتباط نداشت.^(۱)

پیام‌ها:

- ۱- خداوند با دادن معجزات به پیامبران، به مردم اتمام حجت می‌کند. ﴿لَقَدْ آتَيْنَا﴾
- ۲- آنان که سرسخت‌ترند، نیاز به استدلال و معجزه‌ی بیشتری دارند. ﴿تَسْعَ آيَاتٍ﴾
- ۳- معجزه، باید روشن و بی‌تردید باشد. ﴿بَيِّنَاتٍ﴾
- ۴- پیامبران، پزشکانی‌اند که به سراغ مردم می‌روند. ^(۱) ﴿جَاءَهُمْ﴾
- ۵- مستکبران در برابر معجزات و برهان‌ها دست به تحقیر و توهین می‌زنند. ﴿لَأُظَنِّكَ يَا مُسْحُورًا﴾

﴿۱۰۲﴾ قَالَ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا أَنْزَلَ هَؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَوَاتِ وَ

الْأَرْضِ بَصَائِرٍ وَإِنِّي لَأُظَنِّكَ يَا فِرْعَوْنَ مُتَّبُورًا

موسی گفت: قطعاً می‌دانی که این (معجزات) را جز پروردگار

آسمان‌ها و زمین برای بصیرت شما نفرستاده است و من تو را

ای فرعون! هلاک‌شده می‌پندارم.

نکته‌ها:

□ سؤال: با آنکه موسی عَلَيْهِ السَّلَامُ به هلاک شدن فرعون یقین داشت، چرا

می‌گوید: «لَأُظَنِّكَ» گمان دارم؟

پاسخ: اولاً: ظنّ تنها به معنای گمان نیست، بلکه به باور و یقین نیز گفته شده است.

ثانیاً: شاید امیدی به هدایتش داشت.

ثالثاً: وقتی دشمن پرده‌داری نمی‌کند، ادب در بحث و مناظره اقتضا دارد ما

نیز حریم را نگه داریم. فرعون گفت: ﴿لَأُظَنِّكَ يَا مُسْحُورًا﴾ موسی

۱. حضرت علی عَلَيْهِ السَّلَامُ در معرفی پیامبر فرمود: «طَيْبٌ دَوَّارٌ بَطْبُهُ». نهج البلاغه، خطبه، ۱۰۸.

نیز در جواب او فرمود: ﴿لَا ظَنُّكَ يَا فِرْعَوْنَ مَثْبُورًا﴾

پیام‌ها:

- ۱- گاهی انسان با آنکه حق را می‌داند، اما خود را به جهالت می‌زند.
﴿لَقَدْ عَلِمْتَ...﴾
- ۲- علم به تنهایی در هدایت و راهیابی انسان کافی نیست، بلکه ایمان و تسلیم لازم است، وگرنه فرعون هم علم داشت. ﴿عَلِمْتَ﴾
- ۳- معجزات موسی به قدری روشن بود که فرعون هم به معجزه بودن آن علم داشت. ﴿عَلِمْتَ﴾
- ۴- معجزات برای بصیرت مردم است، ولی در سحر و جادو بصیرت نیست. ﴿بصائر﴾
- ۵- در نظام‌های حکومتی فاسد، برای هدایت مردم باید به سراغ رئیس حکومت رفت. ﴿یا فرعون﴾
- ۶- پیامبران الهی، به راه خود مطمئن بودند، از این رو با صراحت به طاغوت‌ها اخطار می‌کردند. ﴿لَا ظَنُّكَ يَا فِرْعَوْنَ مَثْبُورًا﴾
- ۷- هرکه حق را بفهمد، اما لجاجت و کبر ورزد، هلاک می‌شود.
﴿عَلِمْتَ... مَثْبُورًا﴾

﴿۱۰۳﴾ فَأَرَادَ أَنْ يَنْتَفِرَ مِنْ الْأَرْضِ فَأَغْرَقْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ

جَمِيعًا ﴿۱۰۴﴾ وَقُلْنَا مِنْ بَعْدِهِ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ اسْكُنُوا

الْأَرْضَ فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا

پس (فرعون) تصمیم گرفت که آنان را از آن سرزمین تبعید کند، پس ما او و همه‌ی همراهانش را غرق کردیم. و پس از آن (غرق فرعون) به بنی اسرائیل گفتیم: در این سرزمین مستقر شوید، پس چون موعد آخرت فرارسد، همه‌ی شما را با هم گرد خواهیم آورد.

نکته‌ها:

□ «استغزاز» به معنای بیرون کردن با زور است. قرآن بارها به این شیوه‌ی ظالمان نسبت به اولیای الهی و ناکام ماندنشان اشاره کرده است. ابراهیم را در آتش افکندند، خدا آتش را سرد کرد، یوسف را به چاه انداختند، عزیز مصرش کرد. پیامبر را از مکه بیرون کردند، خداوند حکومت جهان اسلام را به او عطا کرد. این سنت و قانون الهی است که در برابر مکر اهل باطل، تدبیر مناسب دارد.

□ «لَفِيفٌ»، به معنای گروه‌های بهم پیوسته وانبوه می‌باشد.

پیام‌ها:

- ۱- منطلق طاغوت، خشونت و تبعید است و مردان حق را تحمل نمی‌کنند. ﴿فَأَرَادَ﴾
- ۲- در برابر اراده‌ی طاغوت، اراده و قهر خداوند است. ﴿فَأَرَادَ... فَاغْرَقْنَاهُ﴾
- ۳- هرچند فکر گناه، گناه نیست، اما اراده‌ی جدی و خطرناکی همچون تبعید پیامبران، قهر الهی را به دنبال دارد. ﴿فَأَرَادَ... فَاغْرَقْنَاهُ﴾
- ۴- همه‌ی قدرت نمایی طاغوت‌ها، در زمین و محدود است. ﴿فِي الْأَرْضِ﴾
- ۵- عذاب الهی، پس از اتمام حجت است. بعد از آمدن معجزات و ایمان نیاوردن مردم، هلاکت حتمی است. ﴿أَغْرَقْنَاهُ﴾
- ۶- پایان کار طاغوت‌ها و همکارانشان، هلاکت و نابودی است. ﴿أَغْرَقْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ جَمِيعًا﴾
- ۷- کمک به ستمگران سبب شریک شدن در هلاکت آنان است. ﴿مَنْ مَعَهُ﴾

- ۸- رهبران فاسد در هلاکت مردم نقش دارند. ﴿أَغْرَقْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ﴾
 ۹- آنان که چند روزی بر منطقه‌ای حاکم می‌شوند، باید پاسخگوی
 خدا در قیامت باشند. ﴿أَسْكِنُوا الْأَرْضَ... جِنْنَا بِكُمْ لَقِيفًا﴾

﴿ ۱۰۵ ﴾ وَبِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا
 مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا

و ما قرآن را به حق نازل کردیم و به حق نازل شد و ماتورا جز
 به عنوان بشارت دهنده و بیم‌رسان نفرستادیم.

پیام‌ها:

- ۱- سلامت قرآن تضمین شده است. هم خداوند قرآن را به حق نازل
 کرد، هم وحی الهی به سلامت به مقصد رسید و شیاطین نتوانستند
 آسیبی به آن رسانند. ﴿بِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ﴾
- ۲- محور کار پیامبران، بشارت و انذار است و حق کاستن و افزودن
 بر وحی را ندارند. ﴿بَشِيرًا وَنَذِيرًا﴾
- ۳- مسئولیت پذیرش یا نپذیرفتن مردم با پیامبر نیست و کسی حق
 تحمیل عقیده بر دیگران را ندارد. ﴿مَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا﴾
- ۴- بشارت و انذار در کنار هم مؤثر است. ﴿مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا﴾

﴿ ۱۰۶ ﴾ وَقُرْءَانًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَىٰ مُكْثٍ وَ
 نَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا

و قرآنی که آن را بخش بخش کردیم تا آن را با تأتی و درنگ بر مردم
 بخوانی و آن را آنگونه که باید به تدریج نازل کردیم.

نکته‌ها:

- یکی از اعتراض‌های کفار این بود که چرا قرآن یکباره نازل نمی‌شود،

﴿لَوْلَا نُزِّلَ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً﴾^(۱) این آیه پاسخی به گفته‌ی آنان است. □ آیات قرآن چون با حوادث مختلف ارتباط دارد و برای رفع نیاز همه‌ی طبقات در طول تاریخ است، بخش بخش نازل شده تا با رویدادهای گوناگون، تطبیق داشته و برای منتظران دلچسب‌تر باشد. مثلاً اگر آیات جهاد در زمان صلح نازل می‌شد، در جایگاه واقعی خود نبود. □ تدریج، از سنت‌های الهی است، چه در آفرینش، که جهان را در شش روز آفرید و چه در نزول قرآن، با آنکه می‌توانست یکباره نازل کند یا بیافریند. نزول تدریجی آیات قرآن برای آن بود که علم به آن توأم با عمل به آن شود. البته از نزول تدریجی قرآن، ارتباط دائمی پیامبر ﷺ با مبدأ وحی نیز استفاده می‌شود.

پیام‌ها:

- ۱- بخش بخش شدن قرآن، به اراده خداوند است. ﴿فَرَقْنَاهُ﴾
- ۲- تعلیم و تربیت و ارشاد، باید تدریجی باشد. ﴿فَرَقْنَاهُ، عَلٰی مُكْتَبٍ﴾
- ۳- تلاوت تدریجی قرآن، شنونده را برای آیات دیگر تشنه و منتظر می‌کند. ﴿عَلٰی مُكْتَبٍ﴾
- ۴- یک مرتبی و مصلح، باید برای دراز مدّت برنامه داشته باشد و از زمان و نیازمندی‌های جدید غافل نباشد. ﴿عَلٰی مُكْتَبٍ﴾
- ۵- گرچه روح بزرگ پیامبر ظرفیت دریافت همه‌ی وحی را یکجا دارد، اما مردم کم ظرفیتند و باید به تدریج آن را دریابند. ﴿لَتَقْرَأَهُ عَلٰی النَّاسِ عَلٰی مُكْتَبٍ﴾
- ۶- قرآن، علاوه بر جنبه‌ی تعلیمی، جنبه‌ی اجرایی هم دارد که باید به تدریج اجرا شود. اجرای صدها دستور در جامعه‌ای که صدها فساد دارد، یکباره محال است. ﴿نَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا﴾

﴿ ۱۰۷ ﴾ قُلْ ءَامِنُوا بِهِ اَوْ لَا تُؤْمِنُوا اِنَّ الَّذِيْنَ اٰتَوْا الْعِلْمَ مِنْ

قَبْلِهِ اِذَا يُتْلٰى عَلَيْهِمْ يَخِرُّوْنَ لِلْاَذْقَانِ سَجْدًا

بگو: به قرآن ایمان آورید یا ایمان نیاورید (برای خدا فرقی ندارد)، قطعاً آنان که پیش از این علم داده شده‌اند، هرگاه بر آنان تلاوت می‌شود، سجده‌کنان بر چانه‌ها به زمین می‌افتند.

نکته‌ها:

- «يَخِرُّونَ»، از «خَرِير»، به معنای صدای آبی است که از بلندی سرازیر می‌شود. همچنین به کسانی که برای خدا بی‌اختیار به سجده می‌افتند در حالی که صدایشان به تسبیح بلند است نیز گفته می‌شود.
- به چانه افتادن، کنایه از نهایت تواضع و تسلیم است که علاوه بر پیشانی، همه‌ی صورت و چانه هم بر روی خاک قرار می‌گیرد.

پیام‌ها:

- ۱- ایمان و کفر مردم، در حقیقت قرآن اثری ندارد. ﴿آمِنُوا بِهِ اَوْ لَا تُؤْمِنُوا﴾
- ۲- علم، هدیه‌ای الهی است. ﴿اوتوا العلم﴾
- ۳- برخلاف آنان که جهل را منشأ ایمان به خدا و مذهب می‌دانند، قرآن علم و دانایی را ریشه ایمان می‌داند. ﴿اوتوا العلم... يَخِرُّون﴾
- ۴- جمعی از علمای اهل کتاب، به قرآن ایمان آوردند و قرآن در روح آنان اثری عمیق گذاشت. ﴿اوتوا العلم من قبله... يَخِرُّون﴾
- ۵- علم واقعی آن است که انسان را در برابر حق، به خضوع و ادوار کند. ﴿اوتوا العلم، يَخِرُّون للاذقان سجداً﴾
- ۶- هنگام لجاجتِ گروهی در برابر حق، باید یادآور گروهی شد که اهل اطاعت بودند، تا سرسختی مخالفان در روحیه‌ی ما اثر بدی نگذارد. ﴿من قبله، يَخِرُّون للاذقان سجداً﴾

۷- قرآن به قدری بلند مرتبه و پر محتواست که هنگام تلاوت خضوع

دانشمندان را به دنبال دارد. «اِذَا يُتْلَى... يَخْرُونَ لِلذَّقَانِ سَجْدًا»

﴿ ۱۰۸ ﴾ وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا

﴿ ۱۰۹ ﴾ وَيَخْرُونَ لِلذَّقَانِ يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا

و می‌گویند: پروردگارمان منزّه است، همانا وعده‌ی پروردگار

ما انجام‌شده‌ی است. و گریه‌کنان بر چانه‌ها (به سجده) می‌افتند

و همواره بر خشوعشان افزوده می‌شود.

نکته‌ها:

□ تکرار تعبیر «يَخْرُونَ»؛ یا برای تکرار سجده‌ی آنان است، یا برای ارج

نهادن به آن کمال، و یا برای آنکه در مرحله‌ی اوّل، سجودشان برای

معرفت آیات قرآن و رسیدن به وعده‌ی تورات و انجیل بوده و در مرحله‌ی

دوّم، به خاطر اشک و روحیه‌ی خشوع بوده است.

□ در تورات و انجیل، بارها وعده‌ی آمدن پیامبر خاتم داده شده بود. این آیه

اشاره به آن است که برخی اهل کتاب، چون تحقّق وعده‌ی الهی را

می‌دیدند، به تسبیح خدا و سجود خاشعانه می‌پرداختند.

پیام‌ها:

۱- بازگویی گفتار و رفتار خوبان و مؤمنان، در تربیت دیگران مؤثر

است ﴿وَيَقُولُونَ...﴾

۲- عالمان، خدا را از هر عیبی منزّه می‌دانند، ﴿اوتوا العلم... يقولون

سبحان ربّنا﴾ (عقیده به نقص خدا، برخاسته از جهل انسان است)

۳- تلاوت قرآن، از چند جهت در برخی افراد تأثیر می‌گذارد: عمل،

بیان و قلب. ﴿سَجْدًا، يَقُولُونَ، يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا﴾

۴- تلاوت قرآن، انسان را دائماً بالا می‌برد. ﴿اِذَا يُتْلَى، يَزِيدُهُمْ

خُشُوعًا﴾

۵- معرفت و خشوع، محدودیتی ندارد. هرچه معرفت بیشتر شود،

خشوع نیز بیشتر است. ﴿بِزَيْدِهِمْ خُشوعاً﴾

۶- گریه در حال عبادت و سجود، ارزشمند است. ﴿يَخْرُونَ لِلأَذْقَانِ

يَبْكُونَ﴾

۷- ذکر خدا در سجده، نشان دهنده‌ی ارزش سجده است. ﴿يَخْرُونَ

لِلأَذْقَانِ سَجْدًا، يَخْرُونَ لِلأَذْقَانِ يَبْكُونَ﴾

۸- گریه از برکات و آثار علم است. ﴿اوتوا العلم، يَبْكُونَ﴾

۹- اشکی ارزشمند است که دائمی باشد، نه لحظه‌ای. ﴿يَبْكُونَ﴾

﴿۱۱۰﴾ قُلْ اَدْعُوا اللهَ اَوْ اَدْعُوا الرَّحْمٰنَ اَيًّا مَّا تَدْعُوا فَلَهُ

الْأَسْمَاءُ الْحُسْنٰى وَ لَا تَجْهَرُ بِصَلٰتِكَ وَ لَا تَخَافُ بِهَا وَ ابْتَغِ

بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلاً

بگو: نام الله را بخوانید یا نام رحمان را، هر کدام را بخوانید، پس

بهترین نامها از آن اوست. و نمازت را خیلی بلند یا خیلی آهسته

نخوان و میان این دو، راه (معتدلی) را انتخاب کن.

نکته‌ها:

□ در بعضی تفاسیر آمده است: پیامبر در مسجدالحرام دعا می‌خواند و

می‌گفت: «یاالله، یارحمان» عده‌ای پنداشتند که او دو خدا را می‌خواند که

یکی «الله» است و دیگری «رحمان». آیه نازل شد و این شبهه رازدود.^(۱)

□ بعضی نامها تنها علامت و نشان است و کاری به تطابق معنا با مسمی

ندارد، مثل شناسایی افراد از طریق صدا، لباس، ماشین، یا شناسایی کشور

یا مؤسسه‌ای از راه آرم و نشان. اما گاهی اسامی تنها آرم نیستند، بلکه

محتوا و پیام دارند، مثل نامهای مبارک خدا که هر یک، گویای کمالی از

ذات اوست.

۱. تفاسیر تبيان و فرقان.

□ هرگاه پیامبر بلند نماز می خواند، کفّار با شعر خواندن بلند، مزاحم می شدند و هرگاه آهسته می خواند، اصحاب نمی شنیدند. نزول این آیه، دستور به قرائتی بین بلند و آهسته بود.^(۱)

پیام‌ها:

- ۱- پیامبر باید شبهات را برطرف کند. ﴿قل﴾
- ۲- نام‌های خدا، همه به یک حقیقت برمی‌گردد و عین ذات اوست. ﴿إيَّامًا تَدْعُوا﴾
- ۳- اسمای حُسنی و برترین صفات، مخصوص خداوند است. ﴿فله الاسماء الحسنی﴾
- ۴- چون از سویی خدا و کمالاتش بی‌نهایت است، و از سوی دیگر عقل و کلمات انسان محدود، بهترین راه آن است که خدا را به نام‌هایی بخوانیم که از خود او و قرآن گرفته‌ایم، وگرنه انسان ممکن است به انحراف افتد و اسم‌های نامناسب برای خدا بتراشد. ﴿الاسماء الحسنی﴾
- ۵- در دعا خواندن، انسان آزاد است که خدا را به هر یک از نام‌هایش که می‌خواهد، بخواند. ﴿إيَّامًا تَدْعُوا...﴾
- ۶- در همه‌ی نام‌های خدا، بهترین معانی و مقدّس‌ترین مفاهیم به کار رفته است. ﴿فله الاسماء الحسنی﴾
- ۷- اسلام، دینی میانه و معتدل است، حتّی قرائت نمازش باید با صدایی میانه باشد. ﴿وَأَبْتَعُ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا﴾
- ۸- اسلام، غیر از نیت و عمل، به شیوه و کیفیت عمل هم نظر دارد. نماز باید روی آداب خاصّ خوانده شود. ﴿لَا تَجْهَرُ، لَا تَخْفَتُ، إِبْتِغُ بَيْنَ ذَلِكَ﴾

اسماء الحسنی چیست؟

□ در روایات شیعه و سنی آمده است: خداوند دارای نود و نه اسم می باشد که

هر کس خداوند را با آنها بخواند، دعایش مستجاب می شود.^(۱)

در کتاب توحید صدوق از امام علی بن موسی الرضا علیه السلام از پدرانش از علی علیه السلام نقل شده که فرمود: «انَّ لِلَّهِ عَزَّوَجَلَّ تِسْعَةَ وَ تَسْتَعِينُ اسْمًا مِّنْ دَعَا

اللَّهِ بِهَا اسْتَجَابَ لَهُ وَ مِنْ احْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ»^(۲)

در کتاب صحیح بخاری و مسلم و ترمذی و کتب دیگر از منابع حدیث

اهل تسنن نیز همین مضمون پیرامون اسم های خداوند و اینکه هر کس خدا را با آن بخواند، دعای او مستجاب است یا هر کس آنها را احصا کرده و

به خاطر بسپارد، اهل بهشت خواهد بود، نقل شده است.^(۳)

از پاره ای از این احادیث استفاده می شود که این اسامی در قرآن است،

مانند روایتی از ابن عباس که می گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «لِلَّهِ تِسْعَةَ وَ

تِسْعُونَ اسْمًا مِنْ احْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ وَ هِيَ فِي الْقُرْآنِ»^(۴)

به همین جهت جمعی از دانشمندان کوشش کرده اند که این اسامی و

صفات را از قرآن مجید استخراج کنند، ولی نام هایی که در قرآن مجید برای

خدا بیان شده، بیش از نود و نه نام است، بنابراین ممکن است اسامی

حسنی در لابلای آنها باشد، نه اینکه در قرآن جز نود و نه اسم، نام دیگری

برای خدا وجود نداشته باشد.

در بعضی از روایات این نام ها آمده است، که ما در ذیل، یکی از این احادیث

را بیان می کنیم. (البته باید توجه داشت که بعضی از این نام ها به شکلی که

در این روایات آمده در متن قرآن نیست، اما مضمون و مفهوم آن در قرآن

وجود دارد).

۱. تفاسیر طبری، المیزان و مجمع البیان.

۲. تفسیر المیزان و مجمع البیان و نور الثقلین ذیل آیه

۳. تفاسیر المیزان، مجمع البیان و نور الثقلین. ۴. تفسیر نور الثقلین.

در توحید صدوق از امام صادق علیه السلام از پدر و اجدادش از حضرت علی علیه السلام و از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل شده که پس از اشاره به اینکه خداوند دارای نود و نه اسم است، به بیان آن اسامی پرداخته و فرمودند: آنها چنین است:

الله، الاله، الواحد، الاحد، الصمد، الاول، الآخر، السميع، البصير، القدير، القادر، العلی، الاعلی، الباقي، البديع، الباری، الاكرم، الباطن، الحی، الحكيم، العليم، الحليم، الحفيظ، الحق، الحسيب، الحميد، الحقی، الرب، الرحمن، الرحيم، الذاری، الرزاق، الرقيب، الرؤف، الرائي، السلام، المؤمن، المهيمن، العزيز، الجبار، المتكبر، السيد، السبوح، الشهيد، الصادق، الصانع، الظاهر، العدل، العفو، الغفور، الغنى، الغياث، الفاطر، الفرد، الفتاح، الفالق، القديم، الملك، القدوس، القوی، القريب، القيوم، القابض، الباسط، قاضی الحاجات، المجيد، المولى، المنان، المحيط، المبين، المغيث، المصور، الكريم، الكبير، الكافي، كاشف الضر، الوتر، الثور، الوهاب، الناصر، الواسع، الودود، الهادي، الوفی، الوكيل، الوارث، البر، الباعث، التواب، الجليل، الجواد، الخبير، الخالق، خيرالناصرين، الديان، الشكور، العظيم، اللطيف، الشافي»^(۱).

﴿ ۱۱۱ ﴾ وَقُلْ أَلْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وِليٌّ مِّنَ الدُّنْيَا وَكَبَّرَهُ تَكْبِيرًا

و بگو: ستایش از آن خداوندی است که نه فرزندی برای خود گرفته است، و نه در حاکمیت، شریکی برای او بوده و نه هرگز به خاطر ذلت و ضعف، یاورى گرفته است. و او را به طور شایسته، بزرگ بشمار.

نکته‌ها:

□ این سوره، با تسبیح خدا آغاز شد و با حمد و تکبیر او پایان گرفت، چنانکه سوره‌ی مؤمنون نیز با رستگاری مؤمنان آغاز شده، «قد افلح المؤمنون» و

با رستگار نشدن کفار، پایان گرفته است. ﴿لَا يَفْلَحُ الْكَافِرُونَ﴾
 □ در روایات، تلاوت این آیه، برای ادای دین و رفع وسوسه و برطرف شدن فقر و بیماری، مؤثر شمرده شده است.

□ نفی فرزند از خداوند، در مقابل یهود و مسیحیت است، و نفی شریک در مقابل قریش و نفی ولی در مقابل برخی مجوسان و ستاره پرستان است.^(۱)

پیام‌ها:

- ۱- ستایش خدا را از خدا بیاموزیم. ﴿قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ...﴾
- ۲- دلیل اختصاص ستایش‌ها به خدا، بی‌نیازی اوست. ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا﴾
- ۳- عظمت و بزرگی خدا را عظمتی ویژه دانسته و او را بی‌نیاز مطلق بدانیم. ﴿كَبْرَهُ تَكْبِيرًا﴾

« الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ »